Національна академія наук України
Інститут історії України НАНУ

Енциклопедія історії Української революції 1917–1921 років

Зошит 2

Київ – 2022

Автори:
БАСАРА-ТИЛІЩАК Г., БОЙКО О., ВЕНГЛЕВИЧ В., ВЕРСТЮК В., КУДЛАЙ О.,
КОРОЛЬОВ Г., ЛУПАНДІН О., ЛЮБОВЕЦЬ О., МАТЯШ І., ОСТАШКО Т.,
ПАВЛИШИН О., ПИРІГ Р., ПУГАЧ Д., СКАЛЬСЬКИЙ В., ТИМЧЕНКО Р.

Відповідальний редактор: ВЕРСТЮК В.
Відповідальний секретар: КУДЛАЙ О.

Рецензенти:
член-кореспондент НАНУ, доктор історичних наук БОРЯК Г. В.
доктор історичних наук РУБЛЬОВ О. С.

Енциклопедія історії Української революції 1917–1921 рр. Зошит 2. Науково-довідкове видання. К.: Інститут історії України НАН України, 2022. — 195 с.

ISBN 978-617-14-0000-9
ISBN 978-617-14-0002-3

Енциклопедичні зошити є проміжним результатом підготовки «Енциклопедії історії Української революції 1917–1921 років». На розгляд і обговорення насамперед експертного середовища пропонується понад 100 статей, які відображають перебіг історії Української революції, її розвиток, головні складові частини, загальні та регіональні особливості. Видання будується навколо процесів українського державо- та націотворення. Статті характеризують новоутворені державні інституції, аналізують найважливіші революційні документи — універсали, декларації, закони; висвітлюють міжнародні договори, внутрішню і зовнішню політику державних утворень, що постали на території колишньої Російської імперії.

Ухвалено до друку Вченою радою Інституту історії України НАН України.

ISBN 978-617-14-0000-9
ISBN 978-617-14-0002-3

ЗМІСТ

Вступне слово 7
1. Акти Злуки (об'єднання, соборності) УНР і ЗУНР 9
2. «Акт про впровадження конституції Великого князівства Фінляндського і про застосування її в повному обсязі» 12
3. Берестейський мирний договір з державами Четверного союзу, 09.02.1918 13
4. Берестейський мирний договір РСФРР з державами Четверного союзу, 03.03.1918 14
5. Буковинська Рада у Station Станіславові 15
6. Буковинська (українська) Національна Рада у Кам'янці на Поділлі 16
7. Буковинське віче, 03.11.1918 16
8. Версальський мирний договір 17
9. Віденська делегація Української Національної Ради 19
10. Відозва Тимчасового уряду стосовно майбутньої незалежності Польщі 20
11. Всенародний конгрес угорських русинів — збори делегатів Закарпаття, 21.01.1919 21
12. Всеукраїнська поштово-телеграфна спілка 22
13. Всеукраїнська рада військових депутатів 23
14. Всеукраїнська рада робітничих депутатів 24
15. Всеукраїнська рада селянських депутатів 25
16. Всеукраїнська спілка представників промисловості, торгівлі, фінансів і сільського господарства (ПРОТОФІС) 27
17. Всеукраїнський союз хліборобів-власників 29
18. Всеукраїнські вчительські з'їзди 29
19. Всеукраїнські лісові з'їзди 30
20. Всеукраїнські робітничі з'їзди 31
21. Всеукраїнські селянські з'їзди 33
22. Галицьке інформаційне бюро (ГІБ) 34
23. Генеральний Секретаріат Української Центральної Ради 35

24. Грушевський М. На порозі Нової України. Гадки і мрії 37
25. Губернські і повітові старости 39
26. Гуцульська Республіка... 40
27. Декларація Генерального Секретаріату, 27.06.1917 44
28. Декларація Генерального Секретаріату, 29.09.1917 45
29. «Декларація Української Центральної Ради», 11.05.1917 46
30. Демаркаційна лінія між Українською Державою РСФРР, 1918 48
31. Державна делегація Білоруської Народної Республіки 48
32. Державне хлібне бюро (ДХБ)... 51
33. Державний повітовий комісар.. 52
34. Державний секретаріат торгівлі і промислу 54
35. Державний секретаріат шляхів 55
36. Державний сенат Української Держави 56
37. Диктатор ЗОУНР/ЗУНР 58
38. Дипломатична місія Австро-Угорської монархії 59
39. Дипломатична місія Демократичної Республіки Грузія................... 61
40. Дипломатична місія Німецької імперії.. 62
41. Дипломатична місія Османської імперії 64
42. Дипломатична місія Фінляндії в країні 65
43. Дипломатичні представництва, місії та консульські установи українських урядів, 1917–1920.. 67
44. Договір УГА і Добармії А. Денікіна.. 68
45. Договір Української Держави з Всевеликим Військом Донським, 1918 70
46. Договір Української Держави з Грузинською Республікою, 1918 ... 71
47. Додаткова угода РСФРР з Німеччиною, 1918 72
48. Другий Універсал Української Центральної Ради 72
49. Закон про адміністративно-територіальний поділ УНР, 1918 73
50. Закон про вибори до Установчих зборів Української Народної Республіки 77
51. Закон про виключне право Центральної Ради видавати закони 78
52. Закон про відновлення українського козацтва, 16.10.1918 79
53. Закон про громадянство Української Держави, 02.07.1918 81
54. Закон про Сойм, 15.04.1919.. 82
55. Закони про тимчасовий державний устрій України, 1918 83
56. Закон «Про тимчасову адміністрацію областей Західноукраїнської Народної Республіки», 16.11.1918 85

57. Колегія верховних правителів 86
58. Комуністична партія (більшовиків) України (КП(б)У) 87
59. Конституційно-демократична партія (кадети) 90
60. Консульство Швейцарії у Києві 93
61. Консульські курси 94
62. Листопадове повстання у Львові, 1918 96
63. Мала Рада Міністрів (МРМ) Української Держави 100
64. Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради 101
65. Меморандум Генерального Секретаріату України Тимчасовому урядові Російської Республіки 102
66. Меншовики (Російська соціал-демократична робітнича партія (меншовиків), (РСДРП(м)) 103
67. Мирні переговори між Українською Державою і РСФРР, 1918 105
68. Німецько-австрійських військ контроль над територією України, 1918 р. 106
69. Нота Генерального Секретаріату до урядів республік, утворених на території Росії 109
70. Нота-протест Української Центральної Ради з приводу анексії Бессарабії 109
71. Паризька мирна конференція 110
72. Партія соціалістів-революціонерів (ПСР, есери) 112
73. Переговори між УСРР і ЗУНР, 1919 113
74. Передвступний договір, 01.11.1918 115
75. Перший український правничий з’їзд 115
76. Перший Універсал Української Центральної Ради 116
77. Польська ліквідаційна комісія Галичини і Цєшинської Сілезії (Polska Komisja Likwidacyjna Galicji i Śląska Cieszyńskiego) 117
78. Посольство Царства Болгарія в Українській Державі 119
79. Польське дипломатичне представництво 121
80. Постанова Тимчасового уряду про затвердження Генерального Секретаріату 123
81. Руська Народна Рада у Старій Любовні та Пряшеві 124
82. Севрський мирний договір 126
83. Селянсько-радикальна партія (Хлопсько-радикальна партія) 127
84. Селянсько-робітничий союз 128
85. Союз залізничників України 129
86. Союз земельних власників (СЗВ) 132

87. Союз українських товариств заводчиків і фабрикантів (СУТЗІФ) ... 134
88. «Статут вищого управління України» («Основи тимчасового управління на Україні) ... 135
89. Східна політика Польщі у 1918–1921 рр. ... 136
90. Тимчасовий комітет членів Державної думи ... 139
91. Товариство українських поступовців (ТУП) ... 141
92. Товариство шкільної освіти (Товариство розповсюдження шкільної освіти на Україні) ... 143
93. Третій Універсал Української Центральної Ради ... 144
94. Тріанонський мирний договір ... 145
95. Українська Держава ... 146
96. Українська народна громада (УНГ) ... 152
97. Українська національна рада в Петрограді ... 154
98. Українська партія лівих соціалістів-революціонерів (борбистів) ... 155
99. Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР, українські есери) ... 156
100. Українська партія соціалістів-федералістів (УПСФ, есефи) ... 158
101. Українська революція 1917–1921 рр. ... 160
102. Українська трудова партія ... 167
103. Українська Центральна Рада ... 170
104. Український національно-державний союз (УНДС) ... 175
105. Українсько-німецько-австрійський економічний договір, 10.09.1918 ... 176
106. Ухвала Української Національної Ради про злуку, 03.01.1919 ... 177
107. Федераційна грамота П. Скоропадського, 14.11.1918 ... 178
108. Хліборобський конгрес, 29.04.1918 ... 181
109. Четвертий Універсал Української Центральної Ради ... 183
110. «Чотирнадцять пунктів» В. Вільсона ... 184
111. Юридична нарада при Тимчасовому уряді ... 185
112. «THE INQUIRY» ... 187
Скорочення ... 189

Вступне слово

Початок XXI ст. позначився в Україні подіями великої історичної ваги. Помаранчева революція, Революція гідності, а за нею російська агресія, яка тепер переросла у повномасштабну війну — свідчення складних суспільно-політичних процесів, які протікають то латентно, то відкрито, і трансформують український народ і державу. Революції і війна демонструють як складно українському суспільству дається процес позбавлення від рудиментів совєтської епохи, виходу із багатолітнього російського полону, скільки перепон воно зустрічає на цьому шляху, але йде вперед, формує нову політичну націю та національну ідентичність, зміцнює державу, завойовує міжнародний авторитет. Без сумніву це події великої історичної ваги. Щось подібне Україна пережила століття тому. Перша світова війна породила революцію, яка набрала в Україні виразного національного характеру. Тому була визнана сучасниками як Українська революція, основним змістом якої стало проголошення української державності та боротьба за незалежність держави з колишньою метрополією — Росією, «червоною» і «білою». З об'єктивних причин ця боротьба була довгою, запеклою, але не зовсім вдалою для українців. Совєтській Росії вдалося військовою силою окупувати Україну і шляхом компромісів та поступок змусити суспільство прийняти совєтський лад, увійти до складу СРСР в якості совєтської соціалістичної республіки. Проте цей компроміс не зламав національну ідею, вона продовжувала жити під пресом комуністичного терору, її живили революційні ферменти. Імена і події, пам'ять про які не змогли знищити ні совєтська пропаганда, ні репресивні органи. Національна ідея дала про себе знати, заговорила на повний голос, як тільки репресивний комуністичний режим ослаб.

Сучасна українська державність спирається на досвід столітньої давнини, безумовно не копіюючи його, а виносячи і засвоюючи важливі історичні уроки. Знання і пам'ять про події 1917–1921 років мають велике світоглядне значення для сучасних українців. Вони будять інтерес до власної історії наповненої великою кількістю подій, які в совєтські часи вивчати було суворо заборонено і небезпечно. Їх намагалися покрити мороком забуття. За роки незалежності українським історикам вдалося розвіяти цей морок. Відтворити тою мірою, якою дозволяли збережені

документи, величну і драматичну панораму революції. Її характерними рисами є тісне поєднання національних та соціальних процесів, бурхливе політичне життя, творення революційних інституцій, політичних партій, державне будівництво, повстання національної школи, науки. Безумовно наскрізною лінією розвитку революції є російсько-українські війни. В стислій передмові важко охопити все коло революційних змін, але вони в усій можливій повноті були зафіксовані у словнику «Енциклопедії історії Української революції 1917–1921 років». Він вмістив майже дві тисячі гасел, які розкривають зміст найважливіших революційних подій і явищ; документів, виданих Українською Центральною Радою та наступними державними інститутами. Створення такої енциклопедії великий, амбітний і довгий процес. В пропонованих читачу зошитах зібрані перші результати роботи над цим проектом. Безумовно вони носять проміжний характер, будуть доопрацьовуватися. Можливо від чогось доведеться відмовитися, а щось суттєво змінити. Все залежатиме від оцінок експертів, на яких передусім це видання орієнтоване.

АКТИ ЗЛУКИ (ОБ'ЄДНАННЯ, СОБОРНОСТІ) УНР і ЗУНР — офіційні документи урядів Української Народної Республіки (УНР) і Західно-Української Народної Респбулики (ЗУНР), які юридично регламентували процес об'єднання укр. республік.

Проголошення окремої укр. держави на укр. етнічних землях Австро-Угорщини 19.10.1918 відбулося всупереч соборницьким прагненням більшості нац.-свідомого укр. населення Галичини та Буковини. Відтак 10.11.1918 Українська Національна Рада (УНР) доручила Раді Державних Секретарів (РДС) здійснити необхідні заходи для об'єднання всіх укр. земель в одну державу.

Передвступний договір. 01.12.1918 у м. Фастів представники ЗУНР (Д. Левицький та Л. Цегельський) підписали з членами Директорії УНР (О. Андрієвський, В. Винниченко, С. Петлюра, Ф. Швець) т. зв. Передвступний договір. У документі ЗУНР заявляла про намір незабаром об'єднатися з УНР в одну державу і тим самим перестати існувати як окр. держава й увійти, з усією своєю тер. і населенням, до складу УНР. Остання, зі свого боку, зобов'язувалася прийняти всю тер. і населення ЗУНР, як складову частину держави в УНР. Уряди обох республік взяли на себе зобов'язання якнайшвидше реалізувати об'єднання. Окремий пункт договору передбачав, що ЗУНР, з огляду на витворені іст. обставинами держ.-правову традицію та культ. і соціальну специфіку, застерігала за собою право на тер. автономію. Параметри автономії повинна була визначити окрема спільна комісія, а ратифікувати — законодавчі й урядові органи обох республік. Тоді ж мали бути узгоджені детальні умови злуки обох держав. Передвступний договір поклав початок процесу об'єднання УНР та ЗУНР.

Ухвала УНРади про злуку. Велелюдні віча, які відбулися у грудні 1918 у ряді пов. центрів Сх. Галичини, ухвалювали вимогу до керівництва ЗУНР негайно проголосити злуку всіх укр. територій в одну державу; орг-вати ефективну оборону та закінчити війну з поляками до початку Мирної конф. в Парижі; утриматися від самостійних акцій міжнар. характеру, передавши ці питання на розгляд офіц. представникам соборної України. Тому питання об'єднання з УНР першочергово розглядалося на пленарної сесії УНРади в Станиславові (2–4.01.1919). На засіданнях оголосили принципову домовленість з Директорією про спільне ведення зовніш. політики, орг-цію війська, фін. системи, почти та телеграфу. Сторони

узгодили, що шкільництво та реліг. питання залишаться під автономним управлінням. Суди та адмін-ція мали функціонувати окремо до впровадження загальноукр. з-нів. 03.01.1919 УНРада, затвердивши Фастівський договір, одноголосно затвердила ухвалу «Про злуку Західноукраїнської Народної Републики з Українською Народною Републикою». У тексті зазначалося, що до часу скликання Установчих Зборів об'єднаної республіки, законодавчу владу на тер. ЗУНР виконує УНРада. До того ж часу її виконавчий орган — РДС, мав здійснювати цивільну й військ. адмін-цію.

Універсал Директорії про об'єднання. 22.01.1919 члени Директорії підписали Універсал, в якому йшлося про підтримку Ухвали УНРади від 03.01.1919 й здійснення об'єднання на умовах ЗУНР. Універсал оголошував: «Віднині воєдино зливаються століттями відірвані одна від одної частини єдиної України, Західно-Українська Народна Республіка (Галичина, Буковина й Закарпаття) і Наддніпрянська Велика Україна. Здійснилися вікові мрії, якими жили і за які вмирали кращі сини України. Віднині є єдина Українська Народна Республіка». 22.01.1919, на святково оформленій Софійській пл. Києва у присутності кількох тис. українців, відбулося урочисте дійство з проголошенням Ухвали УНРади та Універсалу Директорії про соборність. В урочистостях брала участь делегація ЗУНР у складі 36 осіб (депутати УНРади, урядовці, представники політ. партій з Галичини, Буковини та Закарпаття). Голова делегації ЗУНР у Києві — віце-президент УНРади Л. Бачинський.

Закон про форму державної влади в Україні. 23.01.1919 Трудовий Конгресс України, в роботі якого взяла участь делегація ЗУНР, ратифікував Акти злуки. Питання про юрид. умови об'єднання відображено в ухваленій 28.01.1919 Трудовим Конгресом З-ні про форму держ. влади в Україні (тимч. конституції УНР). Документ уповноважив керувати державою та її обороною Директорію УНР, яка доповнена представником від Наддністрянської України, мала здійснювати верх. владу в об'єднаній державі до наступної сесії Трудового Конгресу і ухвалювати з-ни, необхідні для оборони республіки. Відтак, ці з-ни підлягали затвердженню на найближчій сесії Трудового Конгресу.

Законодавчі акти УНР і ЗОУНР. Факт об'єднання України був відображений в ряді ін. держ.-правових актів УНР перш. пол. 1919: «Ухвалений Радою Народних Міністрів З-н про надання вчителям і вчителькам з бувшої Австро-Угорської України прав місц. вчителів» зрівняв права педагогів, вихідців із західноукр. земель, з освітянами Наддніпрянщини з урахуванням попереднього пед. стажу; Постанова РНМ «Про відкриття кредиту в 40.000.000 грн. для прод. операцій в Галичині, Буковині та Холмщині»; «Про асигнування в розпорядження Керуючого

Мін-вом Шляхів для Держ. Секретаріяту Шляхів Галичини 17.000.000 грн. на експлоатацію залізниць і заготовку палива і металлу».

Починаючи з лютого 1919, органи влади ЗУНР у док-тах та офіц. зверненнях запровадили назву «Західна Область Української Народної Республіки» (ЗОУНР). У березні–квітні 1919 формальні наслідки об'єднання були зафіксовані й на місц. рівні — на печатках повіт. органів влади зображення лева як символу Галичини поступилося місцем тризубу. Результатом інтеграції фін.-ек. системи УНР стало ухвалення УНРадою «З-ну з дня 4 квітня 1919 р. про впровадження в обіг гривень і карбованців». Правове підтвердження факту об'єднання УНР і ЗУНР закріплене в «З-ні УНРади про громадянство» (14.04.1919), який визнавав громадянами УНР усіх осіб, які на час ухвалення з-ну належали до однієї з громад ЗОУНР. В з-ні також йшлося, що особи, які мають право громадянства в Наддніпрянській Україні, є водночас громадянами ЗОУНР. Внаслідок незгоди з проголошенням Диктатури Є. Петрушевича, уряд УНР 04.07.1919 ухвалив «З-н про утворення в складі мін-ств Української народної Республіки мін-ва по справах Зах. області Республіки (Галичини)»

Акти злуки в юрид. плані мали недосконалий характер — кер-во обох частин України уникало чіткої правової регламентації розподілу владних повноважень. Не зазнав змін держ.-правовий статус верх. органів ЗУНР–ЗОУНР: УНРади та РДС. Однак суперечливість політ.-правових умов злуки не перешкодила реалізації об'єднання України у політ., військ., госп. та фін. сферах. Реальним результатом об'єднавчого процесу стало входження політ. діячів ЗУНР до загальноукр. органів законодавчої та виконавчої влади. Депутати УНРади брали участь у засіданнях комісій Трудового Когресу, на яких готувалися з-нопроекти об'єднаної держави. 10.03.1919 представником ЗОУНР у Директорії було призначено Є. Петрушевича. До РНМ було запрошено держ. діячів ЗУНР — О. Безпалка, А. Крушельницького та В. Темницького. Член УНРади О. Назарук очолював Управління преси і інфор-ції в урядах В. Чеховського і С. Остапенка. Ряд укр. діячів з Галичини та Буковини стали членами дип. місій УНР.

Негативний вплив на процес об'єднання мали різні ідеологічні та зовнішньополіт. орієнтації політ. та парт. керівництва УНР і ЗОУНР; різні погляди на тактику і стратегію буд-ва нац. держави. Іст. значення Актів злуки та позитивних інтеграційних практик полягає у створенні іст. прецеденту. Проголошення соборності УНР і ЗУНР на Софійській пл. Києва стало символом нац. єднання в модерній історії України. Іст. тяглість нац.-визвольних змагань українців та ідеї соборності продемонстрував живий ланцюг за участю десятків тис. людей, який 22.01.1990, на заклик Народного Руху України, простягнувся дорогою з Івано-

Франківська через Львів до Києва. У незалежній Україні — день проголошення актів Злуки — 22 січня щороку відзначається як День Соборності України.

Літ.: *Костів К.* Конституційні акти відновленої української держави 1917–1919 років і їхня політично-державна якість. Торонто, 1964; *Павлишин О.* Об'єднання УНР і ЗУНР: політико-правовий аспект (кінець 1918 р. — перша половина 1919 р.) // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 2002. Вип. 37/1. С. 327–349; *Павлишин О.* «Соборницька» ідея в дискурсі еміграційної історіографії української революції // Україна на історіографічній мапі міжвоєнної Європи / Ukraine on the Historiographic Map of Interwar Europe: Матеріали міжн. наук. конф. (Мюнхен, Німеччина, 1–3 липня 2012 р.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. С. 59–73; *Павлюк О.* Дипломатія злуки: До питання про об'єднання УНР і ЗУНР // Всесвіт. Київ, 1992. № 1–2. С. 176–178; Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. 1918–1920: Документи і матеріали: У 2 т., 3 ч. / Інститут історії України НАН України; Центральний держ. архів вищих органів влади і управління України; Дослідний ін-т сучасної української історії (Філадельфія) / В.Ф. Верстюк (відп. ред. і кер. упоряд.) К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. Т. 1. 687 с.

Олег Павлишин

«АКТ ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЇ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ФІНЛЯНДСЬКОГО І ПРО ЗАСТОСУВАННЯ ЇЇ В ПОВНОМУ ОБСЯЗІ» — маніфест Тимчасового уряду, ухвалений 07.03.1917, про відновлення автономії Фінляндії, основних з-нів і прав, яких вона позбулася в результаті уніфікаторської політики Росії наприкінці XIX — на поч. XX ст.

Тимчасовий уряд брав на себе зобов'язання зберігати права фінляндського народу у повному обсязі на основі його конституції, внутр. самостійність Фінляндії, права нац. культури, мови і релігії. Оголошувалося про амністію політ. в'язнів, скликання найближчим часом фінляндського Сейму, якому будуть передані на розгляд проекти «нової форми правління» краю з розширенням юрисдикції й прав Сейму, а також з-нопроекти про незалежність суду вищої інстанції, свободи друку та союзів.

Новим ген.-губернатором Фінляндії був призначений член Державної ради М. Стахович, міністром-статс-секретарем став К. Енкель. 13.03.1917 Тимчасовий уряд затвердив новий склад фінляндського уряду на чолі з рос. ген.-губернатором.

Дж.: Архив новейшей истории России. Серия «Публикации». Т. VII: Журналы заседаний Временного правительства. Март–октябрь 1917 года. Т. 1: Март–апрель 1917 года / Отв. ред. Б.Ф. Додонов. Москва: РОССПЭН, 2001. С. 48–49.

Літ.: Новикова И.Н. От автономии к независимости: Временное правительство и Финляндия в 1917 году // Вестник Санкт-Петербургского ун-та. Междунар. отношения. Спб. Т. 11. Вып. 2. 2018. С. 107–127.

Олександра Кудлай

БЕРЕСТЕЙСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР З ДЕРЖАВАМИ ЧЕТВЕРНОГО СОЮЗУ, 09.02.1918. Укладений між Українською Народною Республікою (УНР) та Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною, Болгарією у Бресті-Литовському (суч. м. Брест, Білорусь). Перший міжнар.-правовий акт, який визначав УНР суб'єктом міжнар. права і відкривав нові перспективи зміцнення міжнар. позицій України.

Умови договору передбачали припинення воєн. дій, визначали зах. кордони України, встановлювали дип. й конс. відносини, обумовлювали принципи торг. зносин, обміну військовополонених і цивільних інтернованих, відмову від взаємних претензій на відшкодування збитків, заподіяних війною. Сторони зобов'язувались відновити взаємні ек. відносини, провести обмін надлишками сільськогосп. та пром. товарів. Обсяг експорту Україною «надлишків» сільськогосп. продукції був встановлений згодом, 23.04.1918.

Напередодні укладення мирного договору (08.02.1918) між УНР і Австро-Угорщиною було укладено таємну угоду, а 04.03.1918 — таємний додаток, згідно з яким Холмщина і Підляшшя мали відійти Україні. Області Галичини й Буковини ставали укр. провінціями в складі Австро-Угорщини (т. зв. Коронний край) з забезпеченням мовних прав їхнього населення. В Криму мала утворитися мусульманська республіка. Зі свого боку Україна зобов'язувалась забезпечити права нац. меншин на своїй тер.

12.02.1918 уряд УНР звернувся до німецької сторони з проханням ввести на тер. України німецькі війська, за допомогою яких він сподівався розв'язати низку внутр. проблем держ. будівництва.

Уклавши мирний договір, УНР ставала повноправним суб'єктом міжнар. права і, зважаючи на своє тогочасне хитке становище, отримувала в особі нових міжнар. партнерів, певну гарантію збереження свого існування. Хоч на той момент договір не міг змінити військ. і політ. ситуацію на краще, він став реальним кроком у ствердженні укр. незалежності. УНР отримала офіц. визнання з боку держав Четверного союзу.

Присутність німецько-австрійські військ, які були введені на тер. України в рамках військ. допомоги, а згодом перетворилась на фактичну окупацію, попри свої негативні наслідки відігравала роль стабілізуючого чинника, була опорою існуючої в країні влади і певною мірою перешкоджала здійсненню великодерж. амбіцій більш. Росії по відношенню до України.

В цьому контексті слід зауважити, що за умовами мирного договору держав Четверного союзу з РСФРР, укладеного в Бресті 03.03.1918, від Росії відокремлювались значні тер.: Польща, Литва, Естонія, частини Білорусії та Латвії. Він встановлював принципи, за якими мала вирішуватися доля цих регіонів: РСФРР зобов'язувалася не втручатися у внутр. справи і визнати нову орг-цію держ.-правових і міжнар.-правових відносин цих областей, надати населенню цих регіонів можливість вільно вирішувати власну долю. Зокрема його VI стаття, зобов'язувала більш. уряд РСФРР підтвердити право укр. народу на самовизначення і законність влади Центр. Ради на тер. України, визнати мирний договір УНР з державами австро-німецького блоку, укласти з нею мир, негайно вивести з тер. УНР формування червоної гвардії, припинити будь-яку агітацію та пропаганду проти її уряду та гром. установ.

Договір був анульований після капітуляції Німеччини в І Світовій війні.

Літ.: Берестейський мир. Спомини і матеріали. Львів, 1928; *Дорошенко Д.* Історія України. 1917–1923. Т. 1. Ужгород, 1932; *Притуляк П.П.* Україна і Брестський мир: від підписання до виконання (1917–1918 рр.). К., 2004; *Дацків І.Б.* Брест 1918: європейський прорив України. Т. 2008; *Дацків І.Б.* Брестський мир у процесі становлення України суб'єктом міжнародної політики // Актуальні проблеми міжнародних відносин: зб. наук. праць. К.: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т міжнар. відносин. 2008. Вип. 80. Ч. II. С. 48–55.

Олексій Лупандін

БЕРЕСТЕЙСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР РСФРР З ДЕРЖАВАМИ ЧЕТВЕРНОГО СОЮЗУ, 03.03.1918. Укладений між РСФРР та Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною, Болгарією у Бресті-Литовському (суч. м. Брест, Білорусь).

Передбачав припинення війни між РСФРР і державами Четверного союзу. За умовами договору від Росії відокремлювались значні тер.: Польща, Литва, Естонія, частини Білорусії та Латвії тощо. Договір встановлював принципи, за якими мала вирішуватися доля цих регіонів: РСФРР зобов'язувалася не втручатися у внутр. справи і визнати нову орг-цію держ.-правових і міжнар.-правових відносин цих областей, надати населенню регіонів можливість вільно вирішувати власну долю. За окремою VI статтею договору РСФРР зобов'язувалася (перед державами німецького блоку) визнати право укр. народу на самовизначення, законність влади Центр. Ради на тер. України, Брестський мирний договір держав Четверного союзу з УНР (09.02.1918), укласти з останньою мир, негайно вивести з укр. тер. формування Червоної гвардії, припинити

будь-яку агітацію і пропаганду проти уряду і гром. установ УНР. Росія зобов'язувалась провести повну демобілізацію своєї армії. Ін. умови договору торкалися питань військовополонених, відмови від відшкодування воєн. збитків та втрат, встановлення конс., дип. та ек. відносин тощо. З рос. сторони договір анульовано постановою Всерос. ЦВК РСФРР (13.11.1918) у зв'язку з капітуляцією Німеччини.

Літ.: Документы внешней политики СССР. В 24-х т. Т. 1. М., 1959; *Никольников Г.Л.* Брестский мир и Украина. К., 1981; *Джон Уилер-Беннет*. Брестский мир. Победы и поражения советской дипломатии. М., 2009; Драма российской истории: большевики и революция. М.: Новый хронограф, 2002; *Хереш Элизабет*. Купленная революция. Тайное дело Парвуса. Перевод с немецкого И.Г. Биневой. М., 2005.

Олексій Лупандін

БУКОВИНСЬКА РАДА у СТАНИСЛАВОВІ — представницька орг-ція буковинських українців, яка діяла в тимчасовій столиці ЗУНР у перш. пол. 1919.

Створена для координації дій у питанні визволення Буковини з під румунської окупації й захисту прав буковинських українців. Складалася з депутатів Української Національної Ради та їх довірених осіб («мужів довір'я»). Виконуючі органи: президія (О. Попович — гол., О. Бурачинський — 1-й заступник, А. Артемович — 2-й заступник, С. Цуркановим — 1-й писар, М. Кочерган — 2-й писар) та референти (О. Безпалко — референт дип. справ, І. Попович — військ. справ, М. Дрогомирецький — допомоги і фін., Ю. Сербинюк — справ преси). Канцелярія **Б. Р.** у Станиславові розташувалася на вул. Вірменській, буд. 7. **Б. Р.** не мала статусу органу влади, а представляла інтереси українців, які виїхали з окупованого румунськими військами краю. У порозумінні з владою ЗУНР вирішувала окремі питання пов'язані з Буковиною. Керівництво **Б. Р.** повідомило про свою орг-цію Директорію й прохало військ. і цивільну владу УНР про скоординовані дії у всіх питаннях, які стосувалися Буковини. На засіданні 20.02.1919 **Б. Р.** дала формальну згоду М. Топущакові на створення куреня «Буковинські Стрільці». Після переходу влади та інституцій ЗУНР за р. Збруч, відновила свою діяльність у Кам'янці на Поділлі, як Буковинська (Українська) Національна Рада.

Літ.: Павлишин О. Буковинська Національна Рада в Кам'янці-Подільському: маловідомі документи // Матеріали П'ятого конгресу Міжнар. Асоціації Україністів. Чернівці, 2005. Ч. 3: Історія. С. 61–65; *Павлишин О.* Українська Національна Рада ЗУНР–ЗОУНР: реконструкція особового складу (жовтень 1918 р. — червень 1919 р.) // Матеріали засідань Іст. та Археографічної комісії НТШ в Україні. Львів, 1999. Вип. 2 (1995–1997 рр.). С. 234–252.

Олег Павлишин

БУКОВИНСЬКА (УКРАЇНСЬКА) НАЦІОНАЛЬНА РАДА у КАМ'ЯНЦІ на ПОДІЛЛІ — представницька орг-ція буковинських українців, яка діяла в тимч. центрі УНР у серпні–листопаді 1919.

Після проголошення Диктатури Є. Петрушевича, укр. актив Буковини утворив орг-цію, що за компетенціями фігурувала як відновлена (в зміненому складі) Буковинська Рада у Станиславові. **Б(У)НРада** складалася з буковинських українців, які перейшли за Збруч разом з Галицькою Армією. До її Президії (Управи) входили: М. Кочерган — гол., Р. Жуковський — секретар, О. Штробель — референт фін. справ, С. Іванович — референт військ. справ, І. Герасимович — референт справ преси. 21.08.1919 кер-во Б(У)НРади повідомило про свою організацію Є. Петрушевича з проханням вирішувати усі справи, які стосуються Буковини, у порозумінні з нею. 25.08.1919 відповідне повідомлення було надіслано Гол. Отаманові УНР С. Петлюрі. **Б(У)НРада** відправила в Прагу свого представника на правах дип. кур'єра для погодження умов прийняття до праці у Закарпатті тих українців, яких звільнила з роботи в Буковині румунська влада. Президія Всеукраїнського Трудового Конгресу 16.09.1919 запросила **Б(У)НРаду** для участі в обговоренні питання утворення майбутнього Предпарламенту УНР. Критикувала позицію Є. Петрушевича у питанні реалізації Актів Злуки УНР і ЗУНР й домагалася унітарного характеру УНР. Президія **Б(У)НРади** 01.10.1919 відкликала М. Левицького, як представника до делегації Прибічної Ради Диктатора. 26.10.1919 три делегати **Б(У)НРади** (С. Іванович, В. Сороневич, М. Кочерган) брали участь у Першіій Державній Нараді, яку організувала Директорія УНР в Кам'янці на Поділлі.

Літ.: Брицький П. Буковинець Северин Іванович на чолі спецслужби Державного Центру УНР в еміграції // *Брицький П., Добржанський О., Юрійчук Є.* Буковинці в боротьбі за українську державність (1917–1922 рр.). Чернівці: Золоті литаври, 2007. С. 465–469; *Брицький П.* Директор департаменту МЗС УНР і секретар сейму Карпатської України Михайло Кочерган // *Брицький П., Добржанський О., Юрійчук Є.* Буковинці в боротьбі за українську державність (1917–1922 рр.). Чернівці, 2007. С. 454–464; *Павлишин О.* Буковинська Національна Рада в Кам'янці-Подільському: маловідомі документи // Матеріали П'ятого конгресу Міжнародної Асоціації Україністів. Чернівці, 2005. Ч. 3: Історія. С. 61–65.

Олег Павлишин

БУКОВИНСЬКЕ ВІЧЕ, 03.11.1918 — нар. збори, які ухвалили рішення про приєднання півн. (укр.) частини краю до всієї України.

Буковинський крайовий к-т, створений 25.10.1918, ухвалив рішення про скликання віче 03.11.1918. Його було роздруковано і розіслано містами й селами Буковини. На зборах були присутні понад 10 тис. осіб з

усіх повітів Герцогства Буковина. Наради віча відбувалися одночасно в Нар. домі (реферував М. Кордуба), в залі муз. тов-ва (реферував О. Попович) і Роб. домі (реферував О. Безпалко). У зв'язку з вел. кількістю народу, на подвір'ї Нар. дому проведено окремі збори (реферував Семака).

Після зборів, кількома колонами учасники пройшли на пл. Єлизавети, вщент заповнену народом. Тут з короткими промовами виступили О. Безпалко і М. Спинул. Присутні виголосили «ура» на честь самостійної Укр. держави й заспівали «Вже воскресла Україна». А також прийняли ухвалу, яка складалася з 6 пунктів: 1) м. Чернівці, укр. (за уряд. переписами 1900 і 1910) повіти Заставнівський, Кіцманський, Вашковецький та Вижницький повністю, Чернівецький та Серетський, за винятком румунських громад, а також переважно укр. громади Сторожинецького, Радівецького і Кимполунзького повітів творять окрему укр. область; 2) у цій області найвищою визнається влада УНР у Львові, якій пропонувалося перебрати держ. владу якомога скоріше її повноважним представником у півн. частині Буковини — Укр. Крайовим к-том; 3) усі нац. меншини запрошувалися визначити свою чисельність (євреї визнавалися окр. нацією); 4) УНР пропонувалося укласти конституцію, за якою законодавчі й виконавчі органи влади формувалися б пропорційно до нац. складу населення на основі заг., рівного виборчого права при таємному голосуванні всіх дорослих осіб без різниці статі; 5) засуджувалося посягання румунських шовіністичних кіл на укр. частину Буковини і водночас прокламувалася відсутність претензій українців на тер., заселені переважно румунами; висловлювалася готовність до мирного порозуміння з Румунською нац. радою Буковини; 6) об'єднання з Наддніпрянською Україною.

06.11.1918 владу на тер. Півн. Буковини перебрав Укр. к-т на чолі з О. Поповичем.

Літ.: Добржанський О. Буковинське віче 3.11.1918 // Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія: До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. Т. 1: А–Ж. Івано-Франківськ, 2018; *Добржанський О.* Соборницькі прагнення українців Буковини восени 1918 р. // УІЖ. 2009. № 1. С. 28–38; *Добржанський О., Старик В.* Змагання за українську державність на Буковині (1914–1921 рр.). Документи і матеріали. Чернівці, 2009.

Роман Тимченко

ВЕРСАЛЬСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР — договір, підписаний у Версалі 28.06.1919 державами-переможницями у І Світовій війні: США, Великою Британією, Францією, Італією, Японією, Бельгією та ін. з одного боку, і переможеною Німеччиною з ін. Офіційно закінчив І Світову війну.

Текст договору був розроблений делегаціями Франції, Великої Британії, Японії і США на Паризький мирній конф. 1919–1920. Він мав 440 статті, що містилися у 15 частинах, поділених на розділи. Першу частину договору (26 статей) становив Статут Ліги Націй. Умови договору визнавали Німеччину та її союзників гол. винуватцями розв'язання I Світової війни і вимагали від неї роззброєння, істотних тер. поступок і сплачення вел. репарацій державам-переможницям.

Версальський мирний договір позбавляв Німеччину усіх колоній і 1/8 територій з 7-мільйон. населенням та передбачав радикальне скорочення німецької армії, чисельність якої не могла перевищувати 100 тис. добровольців, у т. ч. 4 тис. офіцерів; ВМФ — 15 тис. разом з 1,5 тис. офіцерів. Заборонялось мати важку артилерію, танки, військ. і морську авіацію, підводні човни й авіаносці.

Німецька частина лівобережжя Рейну та смуга правого берега шириною 50 км підлягали демілітаризації. Колонії Німеччини були поділені між гол. державами-переможницями. Німеччина повертала Франції Ельзас і Лотарингію, Бельгії — округи Морене, Мальмеді та Ейпен, Польщі — Познань, частину Примор'я і ін. тер. Зах. Пруссії, Данії — півд. частину Шлезвіга, Італії — Півд. Тіроль, Істрію та смугу Адріатичного узбережжя. м. Данціг був оголошений вільним містом, м. Клайпеда передано у ведення держав-переможниць (у лютому 1923 приєднано до Литви). Невел. ділянка сілезької тер. відходила до Чехословаччини. Нижня Сілезія, вел. частина верхньої Сілезії та ін. залишилися у Німеччини. Саар переходив на 15 років під управління Ліги Націй, а потім його доля повинна була вирішуватися шляхом плебісциту.

Внаслідок укладення договору свою незалежність здобули Польща, Чехо-Словаччина, Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва, Албанія, Королівство сербів, хорватів та словенців (від 1929 Югославія).

До 21.05.1921 Німеччина зобов'язувалась виплатити 20 млрд. марок. Загальні претензії становили 132 млрд. марок.

Окремий розділ договору «Росія та рос. держави» накладав на Німеччину зобов'язання визнати незалежність всіх тер., які входили до складу колишньої Рос. імперії на 01.08.1914, а також недійсність Брестських мирних договорів. Зокрема, Німеччина мала визнати всі договори й угоди, які союзні й асоційовані держави укладуть в подальшому з країнами, що утворилися або утворяться на тер. колиш. Рос. імперії тощо. Ці статті так або інакше зачіпали інтереси України, тому що стосувалися майбутнього укр. земель.

Незважаючи на те, що розгляд т. зв. «рос. питання» займав важливе місце на Паризький мирній конф., сподівання укр. представників Директорії УНР та ЗУНР щодо підтримки країнами Антанти ідей держ. незалежності України виявились марними. За умовами миру Півн. Буковина і

Бессарабія відходила Румунії, Закарпаття — Чехословаччині, Сх. Галичина і Зах. Волинь — Польщі. Таким чином рішення Паризької мирної конф. негативно вплинули не лише на укр. нац.-визвольний рух, а й загалом на підтримку ідеї відродження укр. державності.

Літ.: Версальський мирный договор. М., 1925; Нариси історії дипломатії України. К., 2001; *Капелюшний В.П.* Версальський мирний договір // Енциклопедія сучасної України: у 30-ти т. Т. 4. К., 2005; *Коміренко І.Д.* Версальський мирний договір 1919 // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. Т. 1. К., 2004; *Симоненко Р.Г.* Версальський мирний договір // Енциклопедія історії України. У 10 т. Т. 1. К., 2003.

Олексій Лупандін

ВІДЕНСЬКА ДЕЛЕГАЦІЯ Української Національної Ради — структурна частина тимч. укр. парламенту, утворена 19.10.1918 рішенням Укр. Нац. Ради у Львові.

До Віденської делегації увійшли парламентарні посли з Галичини і Буковини, які постійно мешкали зі своїми родинами в австрійській столиці: Є. Петрушевич (гол.), В. Бачинський, Л. Бачинський, М. Василько, І. Горбачевський, С. Дністрянський, Є. Левицький, А. Лукашевич, Т. Окуневський, С. Смаль-Стоцький та К. Трильовський. Віденська делегація організаційно оформилась у столиці Австрії 25.10.1918 й затвердила такі напрямки своєї діяльності: 1) домагатися від уряду Австро-Угорщини офіц. признання права УНРади на владу в Сх. Галичині; 2) розпочати перемовини з ін. Нац. Радами з приводу упорядкування заг. питань і встановлення перемир’я; 3) самостійно провадити мирові перемовини; 4) повідомити Укр. Державу у Києві ті ін. уряди про утворення укр. нац. держави в Галичині й Буковині; 5) спрямувати спец. делегації до Києва, Берліна та Швейцарії для ведення перемовин.

25.10.1918 Віденська делегація нотифікувала створення УНРади та її держ. програму австрійському прем’єрові Гусареку. Але він і його наступник Лямаш, погоджуючись з вимогами українців, зволікали з офіц. рішенням про передачу влади в Сх. Галичині та Буковині УНРаді. 26.10.1918 Є. Петрушевич від імені УНРади надіслав ноту до президента США В. Вільсона з повідомленням про утворення укр. держави й проханням підтримки. 26.10.1918. Є. Левицький виїхав до Швейцарії для нав’язання стосунків з країнами Антанти. Віденська делегація не ухвалювала рішень щодо збройного повстання 01.11.1918 у Львові. 04.11.1918 до Львова повернулися Володимир та Лев Бачинський та звітували про діяльність Віденської делегації на засідання Львівської. Окрім зусиль, спрямованих на отримання політ.-правових гарантій укр. державності, Віденська делегація вирішувала ін. питання: налагодила співпрацю з Укр.

Військ. Радою у Відні; орг-вала в X окрузі міста на вул. Ляєрштрассе Збірну Станицю для Укр. жовнірів; призначила укр. представників до складу австрійської Ліквідаційної Комісії. М. Василько домагався забезпечення звільнених в Буковині укр. службовців пенсіями за кошти названої комісії. У грудні 1918, після приїзду Є. Петрушевича на тер. ЗУНР, компетенцію делегації припинено. Віденська делегація відновила свою діяльність восени 1919 у формі Закордонної Групи Української Національної Ради.

Літ.: Левицький К. Великий зрив (До історії української державности від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів). Львів: Видавнича кооператива «Червона Калина», 1931; *Павлишин О.* Закордонна Група Української Національної Ради у Відні (1919–1923 рр.) // Галичина. Івано-Франківськ, 2014. Ч. 23. С. 57–66; *Павлиши О.* Українська Національна Рада ЗУНР–ЗОУНР 1918–19 (УНРада) // Історія України: А–Я: енцикл. довід. Київ, 2008. С. 1285–1286; *Павлишин О.* Українська Національна Рада ЗУНР–ЗОУНР: реконструкція особового складу (жовтень 1918 р. — червень 1919 р.) // Матеріали засідань Іст та Археографічної комісії НТШ в Україні. Львів, 1999. Вип. 2 (1995–1997 рр.). С. 234–252.

Олег Павлишин

ВІДОЗВА ТИМЧАСОВОГО УРЯДУ СТОСОВНО МАЙБУТНЬОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ПОЛЬЩІ — документ, затверджений Тимч. урядом 16(29).03.1917, під назвою «Відозва Тимч. уряду до поляків» за підписами прем'єр-міністра кн. Г. Львова й членів уряду П. Мілюкова, О. Гучкова, М. Некрасова, О. Коновалова, М. Терещенка, О. Мануйлова, В. Львова, А. Шингарьова та О. Керенського.

Напередодні, 15(28).03.1917, за представленням мін-ра закорд. справ, був затверджений проект «Положення про Ліквідаційну комісію по справах Царства Польського». Гол. комісії було призначено О. Ледницького. У відозві «звільнена Росія, в особі свого Тимчасового уряду, маючи усю повноту влади» зверталася до польського народу із закликом вступати до лав борців за свободу народів. «Рос. народ визнає й за братерським польським народом усю повноту права власною волею визначати долю свою», — вказувалося у документі. Тимч. уряд визнав створення незалежної польської держави зі всіх земель, населених в більшості поляками, надійною запорукою міцного миру у «майбутній оновленій Європі». Поляки мали обрати власні установчі збори таємним й всенар. голосуванням для визначення державного ладу своєї держави. У свою чергу майбутні Всерос. Установчі збори мали остаточно затвердити тер. зміни Росії. Висловлювалася впевненість, що польська держава увійде у військ. союз з Росією проти наступу «серединних держав на слов'янство».

Відозва закінчувалася закликом: «… вперед до боротьби, пліч-о-пліч й рука до руки, за нашу і вашу свободу».

Документ був опублікований у газеті «Вестник Временного Правительства» 17.03.1917.

Дж.: Архив новейшей истории России / под ред. В.А. Козлова, С.В. Мироненко / Серия «Публикации». Т. VII. Журналы заседаний Временного правительства. Март–октябрь 1917 года: в 4-х т. / отв. ред. Б.Ф. Додонов. Т. 1. М.: РОССПЭН, С. 98–99, 106–197; Вестник Временного правительства. 1917. 17 (30) марта. С. 1.

Олександра Кудлай

ВСЕНАРОДНИЙ КОНГРЕС УГОРСЬКИХ РУСИНІВ — збори делегатів Закарпаття, що відбулися 21.01.1919 в м. Хуст.

Капітуляція Австро-Угорщини в І Світовій війні, розпад її як єдиного держ. організму створили сприятливі умови для активізації нац.-визвольних змагань закарпатських українців, які на нар. маніфестаціях рішуче вимагали возз'єднана з Вел. Україною. З ініціативою скликання вел. зібрання угорських русинів виступили українці Мармарощини на чолі з М. Бращайком, С. Клочураком, Ю. Чучкою, М. Долинаєм на зборах 18.12.1918 в Сиготі. Було розіслано рішення до ін. нар. рад Закарпаття, де зазначалося: «Треба нам зійтися на великі збори до Хуста у вівторок, 21 січня 1919 року. Там ми скажемо, з ким маємо жити. Запрошуємо на ті збори увесь руський народ. Просимо кожну сіл. і кожну гром. Раду, щоб на ці збори вислала … своїх послів-делегатів, котрих народ обере…». У відповідь на це звернення, в якому пропонувалося від кожної тис. жителів обирати одного делегата, повсюдно на Закарпатті наприкінці 1918 — на поч. 1919 проходили збори. На них обирались делегати на з'їзд у Хусті з настановою вимагати приєднання краю до України.

Незважаючи на різні труднощі як військ.-політ., так й ек. характеру, на 21.01.1919 до Хусту прибуло 420 делегатів від 175 (з-поміж 400) населених пунктів Закарпаття та бл. тис. гостей з навколишніх сіл. Вранці делегати зібралися на богослужіння біля Хустської греко-католицької церкви, було освячено синьо-жовтий прапор, під яким проходив з'їзд. Далі маніфестація з піснями відправилася до горожанської школи, де і відбулося засідання.

Головою з'їзду був обраний рахівський адвокат М. Бращайко, секретарями — В. Йосипчук з Вел. Березного та дяк М. Тиводар з Апші. На форумі був присутній представник угорського уряду Дан. М. Бращайко одразу поставив питання, куди має входити край — до Угорщини, Чехословаччини чи України. Делегат із Нанкова І. Волощук відповів, звертаючись до Дана, що угорські русини довго жили спільно з угорцями, але

«ви мусите однак зрозуміти — Мати кличе нас тепер, і ми, діти, бажаємо йти до Матері». Ці слова потонули у вигуках із зали: «З Києвом! Ми бажаємо бути з Києвом! З матір'ю Україною!». Його підтримали й ін. — В. Тимчик і М. Філак з Хуста, Ю. Лукач із Салдобоша, нотар з Баранинець Ю. Чучка, проф. Ужгородської семінарії В. Желтвай. З протилежних позицій виступив О. Сабов, який пропагував автономне існування у складі Угорщини. Делегати цієї ідеї не сприйняли.

З'їзд ухвалив резолюцію з семи пунктів. Першим було вирішено з'єднати «комітати: Угоча, Берег, Уг, Земплин, Шариш, Спіш і Абауй-Торна з Соборною Україною, просячи, щоб нова держава при виконанні цієї злуки узгляднила окремішнє положення угорських русинів». З'їзд висловився проти виборів русинів до угорського парламенту, запросив на тер. Угорської Русі укр. війська, привітав всі визволені народи Австро-Угорщини. Наостанок конгрес обрав «для ведення справ угро-руського народу Центр. Нар. Раду» і надав їй повноваження представляти народ на міжнар. арені.

Політ. ситуація в Закарпатті ускладнювалася втручанням ін. держав у його внутр. справи. За згодою Антанти, 12.01.1919 чехословацькі військ. частини зайняли Ужгород, далі тер. краю на захід від р. Уж (прит. Лаборця, бас. Дунаю). Сх. регіони Закарпаття почали окуповувати румунські війська. За Сен-Жерменським мирним договором (1919) Закарпаття під назвою Підкарпатська Русь увійшло до складу Чехословаччини.

Літ.: Віднянський С. Всенародні збори угорських русинів 1919 // Енциклопедія історії України: у 10 т. К., 2003. Т. 1; *Федак С.* 90 років тому було проголошено злуку Закарпаття з Україною. Електронний ресурс. Режим доступу: https://zakarpattya.net.ua/News/32780-90-rokiv-tomu-bulo-proholosheno-zluku-Zakarpattia-z-Ukrainoiu- [30.10.2021]; *Тимченко Р.В.* Відносини Української Народної Республіки й Західноукраїнської Народної Республіки (листопад 1918 — квітень 1920 рр.). К., 2013.

Роман Тимченко

ВСЕУКРАЇНСЬКА ПОШТОВО-ТЕЛЕГРАФНА СПІЛКА — проф. орг-ція працівників поштових та телеграфних установ. Створена на Всеукр. поштово-телеграфному з'їзді.

На поч. рев-ції у Києві виник укр. нац. рух серед працівників пошти й телеграфів. Створено оргбюро. 20–22.08.(02–04.09).1917 у Києві відбувся з'їзд поштово-телеграфних працівників-українців. Гол. з'їзду був обраний І. Маєвський, тов. гол. — З. Нечипоренко, І. Штефан та Сологуб. Його проведенню протидіяла київська округ. орг-ція Всерос. поштово-телеграфного союзу, розіславши телеграму із закликом ігнорувати укр. з'їзд. Проте, у ньому взяло участь бл. 80 учасників. Форум заявив про свою підтримку Укр. Центр. Раді та просив включити до її складу своїх деле-

гатів. Ухвалено рішення про укр-зацію поштово-телеграфних установ. Обрано кер. орган Спілки — Гол. раду з 12 представників місц. орг-цій. До Гол. ради, на чолі з З. Нечипоренко (згодом — Литвиненко), увійшли І. Федорів, П. Смоляр, І. Товстолужський, І. Богуцький, П. Петренко.

Спілка складалась з окруж. орг-цій. Мала свої осередки у Петрограді, Москві, Владивостоці, Тифлісі. У січні–лютому 1918 брала активну участь в антибільш. спротиві. У травні 1918 Гол. рада Всеукр. поштово-телеграфної спілки увійшла до складу опозиційного Укр. Нац.-Держ. Союзу, взяла участь у протигетьманському повстанні.

Згідно з-ну Директорії УНР про вибори до Трудового конгресу робітники пошти і телеграфів отримали право обрати 10 делегатів. Для їх обрання 17–18.01.1919 було скликано з'їзд, на який прибуло 173 учасники. Гол. обрано І. Паливоду, тов. — Литвиненка та Сліпченка, секретарями — Вишневського, Осадчого, Назарука та Вергуна. Окрім виборів делегатів на Трудовий конгрес було розглянуто звіт Гол. ради, статут спілки тощо.

Спілка видавала газ. «Наша праця». У др. пол. 1918 Подільська окруж. поштово-телеграфна рада розпочала видання газ. «Голос поштово-телеграфних робітників Поділля». Розташовувалась за адресою: м. Київ, вул. Гімназична, 5, кімн. 45.

Літ.: Нова рада. 1917. № 118, 119, 120; Народна воля. 1919. № 15, 22 січня; Енциклопедія Українознавства. Словникова частина. Т. 1 / Гол. ред. В. Кубійович. Париж, Нью-Йорк, 1955. С. 323.

Віталій Скальський

ВСЕУКРАЇНСЬКА РАДА ВІЙСЬКОВИХ ДЕПУТАТІВ — виборний орган самоврядування українців-військовослужбовців Рос. імператорської армії.

23.04.(06.05.)1917 на засіданні Укр. Центр. Ради була озвучена пропозиція створення військ. ради при УЦР. Пропонувалось обрати її на майбутньому військ. з'їзді й з членів УЦР. Тимчасово її функції мала виконувати військ. комісія при УЦР з членів останньої за участю представників укр. військ. орг-цій Києва.

12(25).06.1917 на ІІ Всеукр. військ. з'їзді з ініціативи М. Грушевського обрано 132 члени Тимч. Всеукр. ради військ. депутатів. Постійних членів мали обрати на фронтових, окруж. та флотських з'їздах — по 1 депутатові від кожних 25 тис.українців-військових. Того ж дня обрано тимч. президію Ради у складі: С. Березняк (гол.), І. Іванов, О. Чапківський, П. Паливода, О. Наріжний, П. Куцяк (Чалий), М. Наріжний. 20.06.(03.07.) на першому засіданні V сесії УЦР затверджено включення членів Всеукр. ради військ. депутатів до складу Центр. Ради.

25.06.(08.07.) обрано постійну президію. Через протест частини членів ради 27.06.(10.07.) відбулись перевибори. Членами президії стали С. Березняк (голова), Й. Гермайзе, М. Панченко, П. Куцяк, П. Паливода, П. Войтенко та М. Врублевський. Виходила газета Всеукр. ради військ. депутатів «Наш голос». Розміщувалась у Києві на вул. Терещенківській, 2. Ліквідована навесні 1918.

Літ.: Щусь О.Й. Всеукраїнські військові з'їзди. К.: Ін-т історії України АН України, 1992; *Білорус М.* Член Центральної Ради Саватій Березняк: біографія і додатки (в 2-х ч.). К., 2009. Нариси історії Української революції 1917–1921 років: у 2 кн. Кн. 1. К., 2011. 390 с.

Віталій Скальський

ВСЕУКРАЇНСЬКА РАДА РОБІТНИЧИХ ДЕПУТАТІВ — виборний орган самоврядування українців-робітників.

Створена 27(14).07.1917 на Всеукр. роб. з'їзді в Києві. Після гострої дискусії щодо принципу її формування (тер. чи парт.) дійшли компромісу. 75 членів (52 від УСДРП та 23 від УПСР) обрали від територій, а 25 від партій персонально (18 від УСДРП і 7 від УПСР).

28(15).07.1917 відбулося її перше засідання. Обрані Виконком з 20 членів — З. Висоцький, М. Єреміїв, М. Порш, В. Довженко, Ю. Шевченко, І. Сокальський, Є. Касьяненко, Г. Герасимів, І. Лопушенко, А. Пісоцький, М. Ковенко, І. Вербиленко, В. Попівський, С. Тертичний, П. Коробчанський, П. Плевако, Й. Маєвський, І. Оліфер, В. Жидачівський (14 від УСДРП й 6 від УПСР); та президія Виконкому — Й. Маєвський, М. Порш та В. Довженко. Фактичним керівником Всеукр. ради роб. депутатів став В. Довженко. 05(18).08.1917 Рада в повному складі кооптована до УЦР.

17(30).12.1917 відбулась сесія Всеукр. ради роб. депутатів, на якій обрано новий склад виконкому, до якого увійшли В. Довженко, А. Пісоцький, В. Жидачівський, С. Тертичний, І. Вербиленко, І. Лопушенко, Д. Тимошенко, А. Драгомирецький, Т. Гайдар, О. Клер, К. Паламарчук та М. Майорко. Представниками у Малій Раді обрано В. Довженка, В. Жидачівського та Т. Гайдара. Також було вирішено скликати 25.01.(07.02.)1918 Всеукр. тер. роб. з'їзд. Однак, через більшовицьку агресію не зібрався.

Після відновлення влади УНР навесні 1918 діяльність Всеукр. ради роб. депутатів відновлено. Розпочалась підготовка до нового тер. з'їзду, який відбувся 13–14.05.1918 нелегально через заборону з боку гетьманської влади.

Тоді ж президія Всеукр. ради роб. депутатів оголосила про свою відставку.

Літ.: Гриценко А.П. Українські робітники на шляху творення національної держави (1-й Всеукраїнський робітничий з'їзд, 11–14 (24–27) липня

1917 р.). К., 1992; Український національно-визвольний рух. Березень–листопад 1917 року. Документи і матеріали / Упоряд. В. Верстюк (керівник) та ін. К., 2003. С. 562–564; Резолюції Першого Всеукраїнського Робітничого З’їзду у Київі 10–14 липня. 1917 р. К.: Друк. «Дніпро», 1917.

Віталій Скальський

ВСЕУКРАЇНСЬКА РАДА СЕЛЯНСЬКИХ ДЕПУТАТІВ — виборний орган самоврядування селян-українців, керівний орган Сел. спілки.

Створена 02(15).06.1917 на Всеукр. сел. з’їзді. До складу тимч. Всеукр. ради сел. депутатів за виробленими квотами мали увійти по 2 представники від повіту. Передбачалось, що заг. чисельний склад ради становитиме 212 депутатів. Однак на з’їзді обрано всього 134 депутати. Від ряду повітів обрано лише по одному депутату — від Зіньківського пов. Полтавської губ., Таганрозького пов. Області Війська Донського, Бердянського пов. Таврійської губ., Аккерманського пов. Бессарабської губ., Катеринославського, Новомосковського та Слов’яносербського пов. Катеринославської губ., Харківського пов. Харківської губ., Ушицького пов. Подільської губ., Стародубського пов. Чернігівської губ. Не були обрані депутати від Володимир-Волинського, Дубенського, Ковельського, Луцького пов. Волинської губ., Городнянського, Кролевецького, Новгород-Сіверського, Чернігівського, Мглинського, Новозибківського, Суразького пов. Чернігівської губ., Летичівського, Ольгопільського пов. Подільської губ., Одеського, Тираспольського пов. Херсонської губ., Вовчанського, Охтирського, Старобільського пов. Харківської губ., Бахмутського, Верхньодніпровського, Павлоградського пов. Катеринославської губ. Надалі пов. та губ. сел. з’їзди дообирали та переобирали членів Всеукр. ради сел. депутатів.

На тому ж засіданні було обрано Тимч. Центр. к-т Укр. Сел. Спілки у складі 15 осіб (7 від Києва, 8 — по одному від губ-ній), який у повному складі включено до Всеукр. Ради сел. депутатів. ЦК Сел. спілки був одночасно і виконавчим органом Всеукр. ради сел. депутатів.

01(14).06.1917 УЦР ухвалила рішення включити Всеукр. раду сел. депутатів до складу УЦР. I Всеукр. сел. з’їзд одноголосно проголосував за входження ради до складу УЦР. Вперше Рада взяла участь у засіданні УЦР ввечері 02(15).06.1917.

2–4(15–17).09.1917 Всеукр. Рада сел. депутатів орг-вала нараду членів та делегатів місц. рад сел. депутатів з питань підготовки виборів до Всерос. та Укр. Установчих Зборів. Під час виборчих кампаній до Установчих Зборів Всеукр. Рада сел. депутатів орг-вувала Дні виборчого фонду для збирання коштів на проведення виборчих кампаній. Такий день, зокрема, відбувся 01(14).10. у Києві.

Сесії Всеукр. Ради сел. депутатів скликалися тричі: 22–24.06(05–07.07), 02–05(15–18).09, 18–23.11(01–06.12).1917.

Перша сесія відбулась 22–24.06(05–07.07) у будівлі УЦР. Головуючим обрано Б. Бабича. У перший день було прочитано два реферати: про поточний момент (П. Христюк) та про відношення до Всерос. ради сел. депутатів (Д. Ісаєвич). Відбулись дискусії з цих питань. Наступного дня тривало обговорення попередніх доповідей, розпочато розробку Наказу виконавчому к-ту Всеукр. Ради сел. депутатів (доповідач З. Висоцький).

Члени Всеукр. Ради сел. депутатів визнали роботу УЦР, зокрема, проголошення Універсалу, відповідною інтересам укр. селянства; поставили вимогу до Тимч. уряду визнати УЦР правомочним представником укр. народу; висловили побажання розширити УЦР представниками нац. меншин. Ухвалено, що роботу з підготовки виборів до Всерос. Установчих Зборів має проводити Всеукр. Рада сел. депутатів, а не укр. фракція Всерос. ради сел. депутатів; скоротити число українців-членів виконавчого к-ту Всерос. ради сел. депутатів до п’яти осіб та поставлено вимогу до Всерос. крестьянського союзу визнати, що у межах України організаційна робота серед селянства мусить вестись виключно Всеукр. Радою сел. депутатів та Сел. спілкою. 24.06(07.07) розглядалось зем. питання (доповідач М. Ковалевський), проект з-ну про земство та фін. справи Сел. спілки (доповідач А. Степаненко).

Друга сесія відбувалась 02–05(15–18).09.1917 за участі понад 150 членів ради, зокрема, були присутні представники від громад українців-переселенців з Орловської, Самарської та Саратовської губ. Збори ухвалили вимагати від Тимч. уряду затвердити ген. секретарів, яких уряд не затвердив, та розширити повноваження Ген. Секретаріату на усі етнографічні укр. землі; вивести донські, кавказькі та ін. військ. частини з тер. України; поповнювати військ. частини в Україні виключно з місц. населення, звільнити ген. К. Оберучева з посади нач. Київської військ. округи.

Третя сесія відбулась 18–23.11(01–06.12).1917 в приміщенні УЦР. Сесія розпочалась доповідями з регіонів. 19.11. сесію відвідав М. Грушевський. Доповіді робили ген. секретар праці М. Порш (про робітництво), тов. гол. Сел. спілки М. Стасюк (про поточний момент та у справі Укр. Установчих Зборів), Д. Ісаєвич (про анархію та способи боротьби з нею). Було урочисто зачитано ІІІ Універсал УЦР.

23–24.04.1918 ЦК Сел. спілки ухвалив рішення скликати на 10.05. ІІ Всеукр. сел. з’їзд. Однак він був заборонений гетьманською владою. Деякі делегати провели нелегальні збори.

З грудня 1918 ЦК Всеукр. Ради сел. депутатів видавав газету «Народна воля» (до того вона видавалась як «щоденна сел. газета» та «орган Сел. спілки»).

У березні 1919 розпущена більшовиками. Частина членів Всеукр. Ради сел. депутатів переїхала до Кам'янця-Подільського, де влітку 1919 відновлено діяльність на тер. зайнятій армією УНР.

Літ.: Народна воля. 1917. № 102. 5 вересня; *Щадилов О.* Про селянські організації та селянські спілки // Народня воля. 1919. № 2. 29 жовтня; № 9, 7 листопада; Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів. Короткий протокол і резолюції 3-ї сесії Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів: 18–23 листопаду (ноября 1917 р.). Київ: Дніпро, 1917; Короткий протокол і резолюції III-ої сесії Всеукраїнської Ради селянських депутатів 18–23 листопада 1917 р. К.: Вид. Центр. Ком. Укр. Селян. Спілки, 1917; Постанови другої сесії Всеукраїнської Ради Селянських депутатів (2–5 вересня 1917 року). К.: Вид. Центр. Ком. Укр. Селян. Спілки. 1917; Постанови Першого Всеукраїнського селянського з'їзду (Київ, 28 трав. — 2 черв. 1917) // Вісти з Української Центральної Ради. 1917. Червень, № 11/12. Історія українського селянства : нариси: В 2 т. Київ: Наук. думка, 2006.

Віталій Скальський

ВСЕУКРАЇНСЬКА СПІЛКА ПРЕДСТАВНИКІВ ПРОМИСЛОВОСТІ, ТОРГІВЛІ, ФІНАНСІВ І СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА (ПРОТОФІС) — правоконсервативне корпоративне об'єднання пром.-фін. орг-цій України.

Оргк-т цього утворення був започаткований до гетьманського перевороту (кін. квітня 1918). На поч. березня 1918 у Києві були скликані збори представників пром., торг., сільськогосп. орг-цій з метою створення Всеукр. союзу. На них були представлені Союз гірничопромисловців Півд. Росії, Вуглесоюз, Антрацитсоюз, Солесоюз, Рудосоюз, Союз металевої пром-сті, Тов-во фабрикантів, Союз борошномелів, Союз цукрозаводчиків, Союз зем. власників та ін. Оргк-т очолив вел. землевласник, цукрозаводчик Г. Щеніовський. Президія оргкомітету Протофісу вітала прихід до влади П. Скоропадського. Правління Центр. Ради характеризувалося як «модернізована пугачовщина», «більшовизм наших днів».

15–17.05.1918 відбувся установчий з'їзд Протофісу. В умовах заборони новою владою проведення з'їздів низки політ. партій, роб., сел. орг-цій це велелюдне зібрання (близько тис. делегатів) проходило цілком легально і навіть за участю членів гетьманського уряду. Делегатів вітав прем'єр Ф. Лизогуб, закликавши їх до співпраці. У статуті орг-ції були задекларовані гол. завдання: закріплення права приватної власності, відновлення продуктивності поміщицьких маєтків, налагодження пром. виробництва, відкриття держ. кредитів для підприємців, обмеження прав роб. орг-цій та проф. спілок. Протофіс фактично був конфедерацією галузевих пром.-торг.-фін. орг-цій і виступав як репрезентант їхніх інтересів на держ. рівні. Головою Протофісу був обраний вел. харківський

поміщик кн. О. Голіцин, його заст. — гол. Спілки гірничопромисловців Півд. України М. фон Дітмар. До президії входили відомий підприємець і землевласник В. Демченко, цукрозаводчик граф О. Бобринський, вел. банкір А. Добрий та ін. Майже всі були впливовими діячами загальнорос. масштабу, депутатами Держ. думи, членами Держ. ради, авторитетними у пром.-фін. колах. Про політ. вагу Протофісу свідчить й та обставина, що делегацію учасників установчого з'їзду прийняв гетьман П. Скоропадський, висловивши намір зіпертися на організовані ек. сили в держ. будівництві.

Маючи значні матеріальні засоби, розвинуту структуру центр. і периферійного апарату, досвідчені кадри, лобістів в урядових колах, Протофіс перетворився на потужний чинник не тільки ек., але й політ. життя Української Держави. Протофіс був представлений у найважливіших дорадчих урядових органах — Фін. раді, Комісії по зем. реформі, Держ. хлібному бюро, К-ті для зовніш. торгівлі та ін. Чимало активістів Протофісу брали участь у законотворчій роботі, готуючи проекти постанов уряду. Формально Протофіс підтримував гетьмана П. Скоропадського, але з питань зем. реформи, відносин із профспілками, впровадження укр. мови, держ. самостійності України його лідери вдавалися до обструктивних та опозиційних дій. Керівництво Протофісу домагалося від уряду ухвали непопулярних з-нів про розпуск профспілок, фабрично-заводських к-тів, заборону страйків, подовження робочого дня тощо. Спілка виступала за відновлення єдиної Росії, підтримала грамоту П. Скоропадського (14.11.1918) про федерування України з небільш. Росією та створення правого уряду С. Гербеля.

Аналізуючи роль Протофісу у внутрішньополіт. житті, газета «Нова Рада» у кін. жовтня 1918 писала: «На час перевороту малопомітна орг-ція згодом перетворилася на могутню силу, яка диктує свої умови, далекі від держ., нар. інтересів». Під тиском Протофісу Рада Міністрів ухвалила низку вкрай непопулярних з-нів: про розпуск профспілок, фабрично-заводських к-тів, заборону страйків, подовження роб. дня та ін. Все це остаточно позбавило владу підтримки робітництва. Невдачі в реалізації гол. реформаторського дітища П. Скоропадського — зем. сфери визначальною мірою була зумовлені обструктивними діями лідерів Союзу зем. власників та Протофісу. Спілка припинила діяльність після падіння Гетьманату у грудні 1918.

Літ.: Скоропадський П. Спогади: Кінець 1917 — грудень 1918. Київ–Філадельфія, 1995; *Голицин А.* Воспоминания. М., 2008; *Любовець О.* Українські партії і політичні альтернативи 1917–1920 рр. К., 2005; *Пиріг Р.Я.* ПРОТОФІС [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Protofis .

Руслан Пиріг

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ СОЮЗ ХЛІБОРОБІВ-ВЛАСНИКІВ — парт. об'єднання, яке виникло внаслідок ідейного розколу Союзу зем. власників (СЗВ) восени 1918.

Упродовж літа СЗВ нарощував свою орг-ційну потугу, проводячи регіональні з'їзди, формуючи низові структури. Проте соціальна неоднорідність, відмінність класових інтересів породжували серед членів союзу ідейні розбіжності, наріжним каменем яких було ставлення до укр. державності. Восени процес внутр. диференціації в СЗВ набув активних форм. Представники дрібних землевласників, декларуючи прихильність до незалежності держави і аграрної реформі гетьмана П. Скоропадського, фактично пішли на розкол союзу.

У жовтні частина членів Київської орг-ції СЗВ виступила з пропозицією створення нової партії — Всеукр. союзу хліборобів-власників (селян). Оприлюднений ними меморандум містив виклад програмних засад майбутньої партії. Україна мала бути суверенною і незалежною державою з дем. парламентським устроєм при тимч. збереженні верх. влади у руках гетьмана. Укр. мова визнавалася державною, православна церква мала отримати автокефалію, а зем. реформа передбачала примусовий викуп поміщицьких володінь при збереженні приватної власності на землю. 20.10.1918 прихильники створення нової партії передали гетьману меморандум, у якому заявляли про підтримку держ. незалежності України та аграрної реформи, спрямованої на обмеження вел. земельної власності.

На поч. листопада II з'їзд Всеукр. союзу зем. власників під впливом правоконсервативних діячів (Ф. Гейден, І. Дусан, Г. Ненарокомов та ін.) відкинув пропозиції ініціативної групи. Тоді частина делегатів на чолі з М. Коваленком провела установчий з'їзд Всеукр. союзу хліборобів-власників (селян). П. Скоропадський прийняв їх депутацію і висловив думку, що ця партія могла б стати опорою держ. влади. Але зміна політ. курсу Гетьманату на федерування з небільш. Росією позбавила це партійне утворення перспектив.

Літ.: Нова Рада. 1918. 7 листопада; *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918. Київ–Філадельфія, 1995. С. 176; *Любовець О.* Українські партії і політичні альтернативи 1917–1920 років. К., 2005; *Її ж.* Українські політичні партії революційної доби 1917–1920 рр.: Нариси історії та документи. К., 2012.

Руслан Пиріг

ВСЕУКРАЇНСЬКІ ВЧИТЕЛЬСЬКІ З'ЇЗДИ — представницькі зібрання укр. освітніх діячів і працівників шк. закладів.

І з'їзд відбувся у Києві 05–06.04.1917 у складі близько 500 делегатів. Ініціатором скликання виступило Тов-во шк. освіти. З'їзд прийняв резо-

люції про повну українізацію нижч. освіти; обов'язкове запровадження укр. мови, літ-ри, історії і географії в сер. школі; заснування укр. кафедр у вищ. школі; заснування укр. публічних біб-к; повернення в Україну мистецьких та іст. цінностей; створення нац. архівів і музеїв тощо. З'їзд звернувся до Української Центр. ради з пропозицією утворити Всеукр. шк. раду — орг-цію, яка б контролювала діяльність 3-х шк. округ, кураторів яких призначав Тимч. уряд. З'їзд обрав Центр. бюро Всеукр. учит. спілки (С. Русова (гол.), О. Дорошкевич, Л. Білецький (секретар), А. Бакалінський), на яке покладалися орг. функції.

II з'їзд відбувся у Києві (10–12.08.1917) у складі близько 700 делегатів. Порядок денний складався з обговорення 2-х питань: укр-зації школи і плану єдиної школи. Резолюції з'їзду покладали виконання цих завдань на Ген. секретарство освіти. Визнавалось за необхідне запровадження з 01.09.1917 навчання у нижч. школі тільки укр. мовою. Окр. терміни передбачались для вищ. почат. і сер. школи. При цьому враховувались права нац. меншин на нац. освіту. З'їзд прийняв рішення про відкриття Укр. нар. ун-ту і Наук.-пед. академії. Спец. резолюція була прийнята у зв'язку з інструкцією Тимч. уряду про виділення в юрисдикцію Ген. Секретаріату лише 5 укр. губерній. З'їзд висунув домагання «міцного і негайного сполучення всієї України в єдину державу».

13–14.08.1917 у Києві відбувся ***I Всеукраїнський проф. учит. з'їзд***, скликаний Центр. бюро Всеукр. учит. спілки. Гол. метою його проведення було створення проф. орг-ції учителів нар. і сер. шкіл за нац.-тер. принципом. Разом з тим орг-ція була відкрита для учителів усіх національностей. На з'їзд прибув 141 делегат, які репрезентували 13169 учителів. Форум розглянув осн. засади створення Всеукр. учит. спілки; питання. які торкались правничого, ек., культ. і гром.-політ. становища вчителів.

Літ.: Вільна українська школа. Київ, 1917. № 1–2; *Жученко М.* Українське життя у Києві на світанку волі // Літературно-науковий вісник. 1917. Ч. 1. С. 150–154; *Крилов І.* Система освіти в Україні, 1917–1930. Мюнхен, 1956; *Постернак С.* Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917–1919 рр. К., 1920; Вільна Українська школа. 1917. № 1, 2.

Тетяна Осташко

ВСЕУКРАЇНСЬКІ ЛІСОВІ З'ЇЗДИ — з'їзди виборних представників працівників лісу (лісничих, лісоводів, ліс. техніків та ліс. сторожів), організовані Укр. крайовим ліс. тов-вом.

29.06(12.07).1917 у Києві створено Укр. крайове ліс. тов-во, гол. якого був М. Шаповал, тов. гол. Б. Іваницький, секретарем К. Павлюк. Тов-во розташовувалось у Києві на вул. Терещенківська, 13, пом. 27.

З ініціативи цього тов-ва на 18(31).07.1917 скликано ***І Всеукр. ліс. з'їзд***, що мав відбутися у приміщенні київської губ. прод. управи (Київ, вул. Столипінська, 56). На з'їзді створено Ліс. к-т у складі: М. Шаповал (гол.), Б. Іваницький (тов. гол.), В. Заїченко-Жадько (секретар), З. Головянко, О. Макаренко, К. Павлюк, О. Мицюк, І. Лотоцький. Ліс. к-т мав стати консультативним органом при Ген. Секретаріаті.

ІІ Всеукр. ліс. з'їзд відбувся 14–16(27–29).09.1917 у будівлі УЦР у Києві. Прибуло близько 100 делегатів з числа лісоводів та працівників ліс. сторожі. Гол. з'їзду обрано Б. Іваницького, членами президії — П. Бородаєвського, О. Макаренка, Любінецького, Скрипченка, Біляєва та Харитоненка, секретарями — І. Лотоцького, Любченка і Скрипника. Учасники заслухали доповіді Б. Мартоса «Лісова справа на Україні в зв'язку з аграрною реформою», Б. Іваницького «Статистика укр. лісів в цифрах і діаграмах», О. Мицюка «Автономія України і доміняльна політика», В. Заїченка-Жадька «Про діяльність Ліс. к-ту при Ген. Секретаріаті», М. Шаповала «Ліс. справа і орг-ція лісоуправління на Україні», Веремієнка «Постанови губ. на Україні з'їздів лісоводів», О. Макаренка «В справі орг-ції Всеукр. краєвої спілки лісничих, лісоводів і ліс. сторожі».

Закінчився з'їзд виборами до Ради Всеукр. ліс. спілки. Обрано 21 члена (по 7 представників від лісничих, лісоводів та від ліс. сторожі).

Літ.: Українці-лісничі! // Нова рада. 1917. № 79. 4 липня; *Гордіїв В.* Другий всеукраїнський лісовий з'їзд // Нова рада. 1917. № 144. 23 вересня; *Шапова М.* Лісова справа на Україні. (До аграрного питання): Промова на 1-му Всеукраїнському лісовому з'їзді 18 липня 1917 р. у Києві. Вовча: Рух, 1918.

Віталій Скальський

ВСЕУКРАЇНСЬКІ РОБІТНИЧІ З'ЇЗДИ — з'їзди виборних представників робітників у 1917–1918.

І Всеукр. роб. з'їзд відбувся 24–27(11–14).07.1917 у Києві у Другому міськ. театрі в Міськ. саду (вул. Олександрівська, 12). Ініціатором скликання з'їзду стала укр. фракція Київської ради роб. депутатів. Норма представництва: один делегат від однієї роб. орг-ції, якщо орг-ція велика — один делегат на кожні 100 членів.

На з'їзд прибуло близько 300 делегатів. До президії форуму обрано В. Винниченка, М. Порша, Д. Антоновича, С. Веселовського, К. Паламарчука, М. Єреміїва, Петренка, Теренюка, К. Соколана і П. Коробчанського. Писарями форуму були М. Чудінов, І. Вирва, В. Фідровський, М. Ковенко, К. Сіренко, В. Жидачівський, Борисенко.

На з'їзді зачитано доповіді «Суч. момент в укр. житті й укр. робітництво» (В. Винниченко), «Установчі збори та укр. робітництво»

(Д. Антонович), «Автономія і федерація» (М. Ткаченко), «З аграрного питання» (Б. Мартос), «Про роб. політику» (В. Садовський). У ході з'їзду додатково включили «Доповідь з прод. питання» (С. Веселовський) та виступ ген. секретаря у справах освіти І. Стешенка.

Учасникам з'їзду 12(25).07. зачитано II Універсал. Після ухвалення ряду резолюцій з'їзд розділився на роб. секції та комісії, що працювали одночасно. Секції складалися за принципом рівного представництва кожної з парт. фракцій. Група безпартійних на чолі із Р. Іщуком, незгодні із цим принципом, покинули з'їзд, повернувшись наступного дня. 14(27).07. учасники з'їзду обрали Всеукр. раду роб. депутатів, що у повному складі увійшла до УЦР.

Після проголошення Укр. Нар. Республіки та на протидію підготовці більшовиками Всеукр. з'їзду рад київська орг-ція УСДРП запропонувала перетворити Всеукр. раду роб. депутатів із нац. у загальнокраєву, а для цього скликати ***Всеукр. тер. роб. з'їзд***. Ініціатива була підтримана виконавчим к-том Всеукр. ради роб. депутатів. Його скликання призначено на 25.01(07.02).1918. До оргк-ту увійшли А. Пісоцький, Т. Гайдар, А. Драгомирецький, К. Паламарчук та В. Довженко. Через більш. наступ та дезорг-цію транспортного сполучення провести його не вдалося.

З відновленням влади УНР на усій тер. України Всеукр. рада роб. депутатів повернулась до ідеї проведення тер. роб. з'їзду. Орг-тори запланували його проведення на 12.05.1918. Наприкінці квітня 1918 відбувся держ. переворот. Гетьманський уряд, за повідомленням нового мін-ра праці Ю. Вагнера, заборонив проведення з'їзду. Частина його делегатів не була повідомлена про заборону. Правоохоронці вжили заходів аби не допустити приїзду делегатів — їх затримували на вокзалах і потягах у Києві, Катеринославі, Харкові. Поза тим, 13.05.1918 зібралось бл. 200 учасників форуму. Обрано його президію з 8 осіб. Гол. обрано З. Висоцького. Ухвалено резолюцію про поточний момент та вирішено створити Центр. орг-заційну комісію для координації роб. руху, скликання легального всеукр. роб. тер. з'їзду та Всеукр. ради роб. депутатів.

Літ.: Гриценко А. П. Українські робітники на шляху творення національної державності. 1-й Всеукраїнський робітничий з'їзд, 11–14 (24–27) лип. 1917 р. К.: «Історичні зошити», 1992; *Гриценко А.* Всеукраїнський робітничий з'їзд 1917 // Енциклопедія історії України. Т. 1: А–В. К.: Наукова думка, 2003; *Хміль І.* Всеукраїнський робітничий з'їзд 1918 // Енциклопедія історії України. Т. 1: А–В. К.: Наукова думка, 2003; *Чудінов М.* Перший Всеукраїнський робітничий з'їзд // Робітнича газета. 1917. № 84. 13 липня; № 85. 14 липня; *W.* Всеукраїнський робітничий з'їзд // Робітнича газета. 1917. № 84. 13 липня; № 87. 18 липня; *Довженко В.* Два з'їзди // Робітнича газета. 1917. № 88. 19 липня; Робітничий з'їзд України // Робітнича газета. 1917. № 215. 24 грудня; *Степовий З.* Всеукраїнський територіальний

робітничий з’їзд // Робітнича газета. 1918. № 272. 17 травня; № 273. 18 травня; № 274. 19 травня; № 275. 21 травня.

Віталій Скальський

ВСЕУКРАЇНСЬКІ СЕЛЯНСЬКІ З’ЇЗДИ — з’їзди виборних представників селян.

I Всеукраїнський сел. з’їзд відбувся 28.05(10.06).–02(15).06.1917 у Києві. Підготовча робота по його скликанню була покладена на орг. к-т Укр. сел. спілки, створений напр. березня 1917. На з’їзд обиралися: від вол. к-ту сел. спілки 1 делегат, пов. — 2, губ. — 2. У разі відсутності к-тів Сел. спілки вибори мали проводити ради сел. депутатів, за нормами: від вол. — 1 представник, пов. — 2, губ. — 2. В місцевостях, де не було Сел. спілок і рад, делегатів вол. сел. сходи мали присилати на з’їзд по 1 представнику від кожної вол. Оцінка чисельності делегатів коливається від 1200 до 2500 учасників.

З’їзд відбувся у київському театрі Соловцова (перший день) та Купецькому зібранні (другий і наступні дні). Вступним словом форум відкрив член ЦК Укр. сел. спілки М. Стасюк. До президії були обрані П. Христюк, В. Винниченко, Б. Мартос, Л. Руденко, М. Любинський, К. Захарчук, П. Мшанецький, Т. Осадчий, О. Радомський, О. Маслій, З. Мурлян. Секретарями — І. Пугач і А. Степаненко. Почесним гол. делегати одностайно обрали М. Грушевського, який виступив з вітальним словом.

З’їзд заслухав доповіді: «Про поїздку делегації Укр. Центр. Ради до Тимч. уряду в Петроград» (М. Ковалевський та С. Одинець); «Про суч. момент, ставлення до Тимч. уряду і війни» (М. Стасюк); «Про зем. справу в Україні» (М. Ковалевський); «Про зем. к-ти в Україні» (М. Лисий); «Про антиукр. спрямування рос. газет» (З. Висоцький), «Про орг-цію села та форми тієї орг-ції» (І. Пугач), «Про нар. освіту» (Х. Погрібна).

Ухвалено резолюції: «Про відношення до Тимч. уряду», «Про відношення до війни», «Про заборону Всеукр. військ. з’їзду», «Про відношення до рос. газет», «Про спорудження пам’ятника Тарасові Шевченкові», «Про землю», «Про орг-цію селянства», «Про нар. освіту» та ін. Створено Крайовий Укр. зем. комітет. Обрано Тимч. всеукр. раду сел. депутатів (72 членів) та Тимч. центр. к-т Сел. спілки (15 осіб), які увійшли до складу УЦР. В останній день роботи з’їзду відбувся похід його учасників до пам’ятника Б. Хмельницькому та мітинг біля будинку Центр. Ради.

Питання про скликання ***II Всеукраїнського сел. з’їзду*** постало у листопаді 1917, однак через військ. агресію більш-ків орг-вати його не вдалось. У квітні 1918 ЦК Сел. спілки ухвалило скликати II Всеукр. сел.

з'їзд 10–12.05.1918. Норми представництва: від вол. — 1 представник, від пов. — по 7, від губ. — по 5, а також усі члени Всеукр. ради сел. депутатів. Його проведення було заборонено. 09.05.1918 у приміщенні Сел. спілки (вул. Підвальна, 3) відбувся обшук, кілька десятків осіб заарештовано.

Вранці 10.05.1918 обрані делегати зібрались біля буд. по вул. Терещенківській, 2. Кількість учасників форуму, що прибули до Києва, за різними оцінками, складала від 2 до 12 тис. Німецькі війська з панцерниками та кулеметами оточили зібрання. Одночасно у різних місцях Києва проходили короткотривалі сел. мітинги, які влада розганяла, у т. ч. із застосуванням зброї. На залізничному вокзалі та річковому порту заарештовано новоприбулих учасників з'їзду, частина яких роз'їхалася по домівках. Ін. частина зібралась і провела з'їзд у Голосіївському лісі. Після доповіді О. Щадилова було ухвалено резолюцію із засудженням гетьманського перевороту.

Після форуму частина радикально налаштованих депутатів провела нараду у Києво-Печерській Лаврі, на якій було вирішено обрати коорд. к-т у складі 18 осіб (по 2 депутати від кожної губ.), повсюдно створювати сел. к-ти для опору гетьманській владі. Кінцевою метою їхньої діяльності проголошувалась орг-ція заг. повстання проти влади П. Скоропадського.

Літ.: Христюк П. Замітки і матеріяли до історії української революції. 1917–1920 рр. Т. III. Прага, 1921; *Хміль І.В.* Перший Всеукраїнський селянський з'їзд (28 травня — 2 червня 1917 р.). «Історичні зошити», 1992, № 4; *Його ж.* Всеукраїнський селянський з'їзд 1918 // Енциклопедія історії України. Т. 1. К.: Наукова думка, 2003; Всеукраїнський селянський з'їзд у Києві // Відродження. 1918. № 35, 11 травня.

Віталій Скальський

ГАЛИЦЬКЕ ІНФОРМАЦІЙНЕ БЮРО (ГІБ) — обл. філія Центр. інформ. Бюро при Директорії УНР.

Інформ.-агітаційна інституція УНР, утворена у Станиславові напр. лютого 1919, пропагувала діяльність Директорії та її урядів на тер. Сх. Галичини, збирала інформацію про сусп.-політ. ситуацію в ЗОУНР.

ГІБ розташувалося у Станиславові на вул. Грушевського (колиш. Собеського), буд. 11. Керівник — К. Саврич (псевдо — Максимович). **ГІБ** координувало діяльність окруж. філій у Коломиї та Тернополі. Розпочало свою роботу з налагодження зв'язків із місц. гром. орг-ціями та набору співробітників («інструкторів-інформаторів»), за рекомендацією партій та орг-цій соц. спрямування. Спеціальна «Коротка Інструкція» передбачала, що інструктор-інформатор повинен був розповсюджувати інформ. матеріал **ГІБ**, брати участь у різного роду вічах, зборах, нарадах, з'їздах та засіданнях, які відбувалися в його місцевості, поши-

рювати серед населення відозви та ін. літ-ру. Поряд з цим, обов'язком інструктора-інформатора був збір відомостей про ставлення місц. населення до Директорії та її розпоряджень і з-нів УНР; про ставлення нац. меншин до самостійності УНР; про стан нац. та класової свідомості місц. укр. населення, його політ. зрілості та ставлення до населення нац. меншин тощо.

Фактично **ГІБ** перебувало під контролем наддніпрянських Укр. соціал-дем. роб. партії та Укр. партії соц.-революціонерів, поширювало в ЗОУНР соц. ідеї, критикувало діяльність УНРади та Ради Держ. Секретарів. Підтримувало тісний зв'язок з Сел.-роб. союзом. Інформація **ГІБ** публікувалася на сторінках часопису «Нове Життя» (Станиславів) та у спец. відозвах. Припинило свою діяльність напр. травня 1919 після відступу держ. установ ЗОУНР зі Станиславова.

Літ.: Оголошення // Нове Життя. Станиславів, 1919. 1 марта. Ч. 48. С. 2; Саврич Карл Авксентійович // Борці за воз'єднання. Біографічний довідник. Львів, 1989. С. 272.

Олег Павлишин

ГЕНЕРАЛЬНИЙ СЕКРЕТАРІАТ УКРАЇНСКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ — виконавчий орган Української Центр. Ради, від проголошення Української Народної Республіки (УНР) III Універсалом УЦР — уряд УНР. Діяв з 15(28).06.1917 до 09(22).01.1918. За визначенням членів УЦР, став «вищим рев. органом укр. народу».

Створений після видання І Універсалу УЦР у складі 8 ген. секретарів і ген. писаря: В. Винниченко (УСДРП) — гол. Секретаріату й ген. секретар внутр. справ; Х. Барановський (безпартійний) — ген. секретар фін.; С. Єфремов (УПСФ) — ген. секретар міжнац. справ; С. Петлюра (УСДРП) — секретар військ. справ; Б. Мартос (УСДРП) — секретар зем. справ; В. Садовський (УСДРП) — секретар суд. справ; І. Стешенко (УСДРП) — секретар освіти; М. Стасюк (УПСР) — секретар харч. справ; П. Христюк (УПСР) — ген. писар. Перша декларація **ГС** була виголошена В. Винниченком на V сесії УЦР й затверджена її пленумом 27.06 (10.07).1917.

В результаті переговорів делегації Тимч. уряду з УЦР у Києві було принципово погоджено визнання урядом **ГС** як крайового органу управління в Україні, склад якого затверджувався Тимч. урядом у згоді з УЦР. Виходячи з цих домовленостей, Центр. Радою був розроблений «Статут вищого управління Україною», згідно якого **ГС** формувався УЦР, був їй підзвітним, затверджувався урядом та складався з 12 ген. секретарів. Після доповнення складу УЦР представниками нац. меншин та Всеукр. ради роб. депутатів 15(28).07.1917 було затверджено новий

склад **ГС**: гол. і секретар внутр. справ — В. Винниченко; ген. секретарі: зем. справ — Б. Мартос, фін. — Х. Барановський, суд. — В. Садовський, освіти — І. Стешенко, прод. — М. Стасюк, військ. — С. Петлюра, шляхів — В. Голубович (УПСР), міжнац. справ — О. Шульгин (УПСФ), пошт і телеграфу — О. Зарубін (ПСР), ген. контролер — М. Рафес (Бунд), ген. писар — П. Христюк. Тов-ми секретаря міжнац. справ обрано: у справах єврейських — М. Зільберфарба (ОЄСРП) та польських — М. Міцкевича (Польський дем. централ). Вакантними залишилися посади ген. секретарів праці та торгівлі і промисловості, а також тов. секретаря з міжнац. справ, який мав опікуватися росіянами.

Тимч. уряд відмовився затвердити «Статут» й видав «Тимч. інструкцію Ген. Секретаріатові Тимч. уряду на Україні» («Інструкція») (04(17).08.1917). Документ визнав **ГС** вищим виконавчим органом Тимч. уряду в Україні до вирішення справи місц. самоврядування Всерос. Установчими зборами, зменшивши кількість ген. секретарів з 12 до 7, чотири з яких мали зайняти представники нац. меншин. Його повноваження обмежувалися п’ятьма укр. губ. (Київська, Волинська, Подільська, Полтавська та Чернігівська (за виключенням Мглинського, Суражського, Стародубського та Новозибківського пов.)), місц. влада підпорядковувалася **ГС**. Його склад затверджувався урядом за домовленістю з УЦР. Після складних і тривалих дебатів на VI пленумі УЦР «Інструкція» була прийнята 07(20).08., з огляду на що попередній склад **ГС** пішов у відставку. Формування нового **ГС** доручили Д. Дорошенку (УПСФ), проте 18(31).08. він відмовився від керівництва виконавчим органом.

21.08(03.09).1917 УЦР затвердила наступний склад **ГС**: гол. і ген. секретар внутр. справ — В. Винниченко; ген. секретарі: освітніх справ — І. Стешенко, фін. — М. Туган-Барановський (УПСФ), землеробства — М. Савченко-Більський (УПСР), справ міжнац. — О. Шульгин, ген. контролер — О. Зарубін, ген. писар — О. Лотоцький (УПСФ). Комісаром України при Тимч. уряді став П. Стебницький (УПСФ). Цей склад затверджений урядом 01(14).09.1917. 29.09(12.10). **ГС** видав декларацію з програмою своєї діяльності та визначеннями завдань ген. секретарств.

Після Жовтневого перевороту у Петрограді (25.10(07.11)) та усунення Тимч. уряду від влади, в умовах збройної боротьби за владу у Києві УЦР 01(14).11. доповнила склад **ГС** ген. секретарями: прод. справ — М. Ковалевський (УПСР), військ. справ — С. Петлюра, суд. справ — М. Ткаченко (УСДРП), пошт і телеграфу — О. Зарубін, праці — М. Порш (УСДРП), торгу і пром. — В. Голубович. Після проголошення III Універсалу УЦР (07(20).11) зі складу **ГС** вийшли М. Туган-Барановський, М. Савченко-Більський, О. Зарубін, О. Лотоцький, у грудні — С. Петлюра.

У січні 1918 склад **ГС** був наступним: гол. і ген. секретар внутр. справ — В. Винниченко; ген. секретарі: суд. справ — М. Ткаченко, військ.

справ і праці — М. Порш, зем. — О. Зарудний (УПСР), прод. — М. Ковалевський, міжнар. — О. Шульгин, шляхів — В. Єщенко (безпартійний), пошт і телеграфу — М. Шаповал (УПСР), морських справ — Д. Антонович (УСДРП), в. о. справ фін. — В. Мазуренко (УСДРП), торгу і пром. — В. Голубович, освіти — І. Стешенко, великоруських справ — Д. Одинець (рос. Партія нар. соціалістів (трудовиків)), єврейських — М. Зільберфарб, польських — М. Міцкевич; ген. контролер — О. Золотарьов (Бунд), в. о. ген. писаря — І. Мірний (УПСФ).

Відповідно до IV Універсалу УЦР (11(24).01.1918) **ГС** перетворювався на Раду Народних Міністрів Укр. Нар. Республіки, ген. секретарі ставали нар. мін-рами.

Дж.: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. Т. 1. Київ: Наукова думка, 1996; Т. 2. Київ: Наукова думка, 1997.

Літ.: Винниченко В. Відродження нації. Ч. 1–3. Київ–Відень, 1920; *Христюк П.* Замітки і матеріали до історії української революції. Т. 1–4. Відень, 1921–1922; *Дорошенко Д.* Історія України. 1917–1923 рр. Т. 1. Ужгород, 1932; *Грушевський М.С.* Українська самостійність й її історична необхідність // Грушевський М.С. Вибрані праці. Нью-Йорк, 1960; *Його ж.* Спомини // Київ. 1989. № 9–12; *Ковалевський М.* При джерелах боротьби. Інсбрук, 1960; Велика Українська революція (матеріали до історії відновлення української державності): Календар історичних подій за лютий 1917 — березень 1918. Нью-Йорк, 1967; *Юрченко О.* Українсько-російські стосунки після 1917 р. в правничому аспекті. Мюнхен, 1971; *Копиленко О.Л.* «Сто днів» Центральної Ради. Київ, 1993; *Верстюк В.Ф.* Українська Центральна Рада. Київ, 1997; *Солдатенко В.* Україна в революційну добу: історичні есе-хроніки. У 4-х т. Т. 1: Рік 1917. Київ, 2008; Нариси історії Української революції 1917–1921 років. У 2-х кн. Кн. 1. Київ: Наукова думка, 2011.

Олександра Кудлай

ГРУШЕВСЬКИЙ М. НА ПОРОЗІ НОВОЇ УКРАЇНИ. ГАДКИ І МРІЇ — збірка статей, укладена тодішнім гол. Центр. Ради у лютому–березні 1918, вийшла друком у квітні 1918.

У передмові автор відзначає, що «задумував цю книжку в ясних хвилях-інтервалах, які траплялися під час торішнього укр. визвольного руху. Та рукопись пропала, і я написав її наново, бо до старих настроїв повороту не було». У кінці 1917 — на поч. 1918 УНР пройшла складні випробування — більш. військ. експансію, проголошення незалежності УНР, укладення Брестського миру, вимушене прийняття мілітарної допомоги нових союзників — Німеччини і Австро-Угорщини, невдале повернення до соціалізаторської політики.

Тогочасні динамічні і складні події змусили М. Грушевського критично їх переосмислити і вдатися до істотного перегляду власних свідо-

місних установок. Матеріали збірки структуровано за трьома розділами: I. На порозі Нової України; II. Самостійна Україна; III. Інформаційні статті. Назви і зміст статей розділу I виразно засвідчують відхід автора від вузькофедералістських ілюзій та зміну геополіт. орієнтацій: «На переломі», «Кінець московської орієнтації» «Наша зах. орієнтація», «Орієнтація чорноморська». Ці зміни він образно сформулював як «визволення від «песького обов'язку» супроти Московщини».

II розділові М. Грушевський дав прикметний заголовок «Самостійна Україна». Розглядаючи іст. необхідность укр. незалежності, він вказує на три підстави — укладення миру; боротьбу проти більш. агресії; повну свободу в упорядкуванні соціальних, ек. і фін. справ України.

III розділ має інформаційний характер, оскільки через статті М. Грушевського, опубліковані в газеті «Народня воля», подаються відомості про новації держ. будівництва — укр. герб, укр. грошову одиницю, новий адмін.-тер. поділ, запровадження в УНР нового часу «за григоріянським літочисленням». Ця збірка має підзаголовок «Гадки і мрії». У передмові автор наголошує, що свої праці присвятив не справам сьогоднішнього дня, а через них «звертавсь до будучности». У статтях-роздумах він намагався поєднати гасло «самостійності і незалежності» з федералістською традицією, мріями про світову федерацію-конфедерацію держав, інерційно вірив у високий авторитет укр. уряду і його парламенту — Центр. Ради, які хочуть «зробити нашу Україну твердою кріпостю соціалізму». В окремих статтях проступають рудименти рев. романтизму, впевненість, що Україна пройде усі потрясіння, її соціальне і ек. життя увійде в свої береги, здобутки рев-ції будуть закріплені, інтереси трудящих укр. верств забезпечені, як й нац. інтереси ін. народностей. Це були щирі мрії лідера Укр. рев-ції, яким не судилося здійснитися у тій порі.

М. Грушевський також включив до збірки, написану у квітні 1918, ґрунтовну статтю «Історія і її соціально-виховуюче значіння». Вона носить теоретико-методологічний характер і не зовсім органічно вписується у тематичний контекст книги. Видатний учений-енциклопедист, автор популярних підручників, в т. ч. й з всесвітньої історії, стверджує, що історія «є кінець кінцем цементом, яким держиться всяке людське життя, всякий гром. зв'язок». Він наголошує на необхідності нових шк. програм і планів, потребі при вивченні цієї дисципліни відходити від історії «вибраних народів» і переходити до «історії людства».

Мат-ли збірника «На порозі Нової України. Гадки і мрії» були відображенням політ. поглядів М. Грушевського в ту швидкоплинну і мінливу добу. Водночас це яскраве свідчення його величезної працездатності і цілеспрямованості. Їх відбором він почав опікуватися ще у лютому 1918 під час «житомирського сидіння», продовжив у березні

після повернення до Києва, а також у квітні в умовах наростаючої конфронтації з новими союзниками. Слід відзначити, що книга вийшла напередодні гетьманського перевороту і не справила очікуваного автором резонансу. Центр. Рада була фактично розігнана, а М. Грушевський перейшов на напівлегальне становище, а згодом на довгі роки залишив Україну.

У липні 1918 бібліограф. бюлетень «Книгарь» вмістив повідомлення про вихід зібрання праць М. Грушевського. Є док. свідчення, що Мін-во преси УНР у 1919 планувало здійснити передрук мат-лів збірки, який, очевидно, не вдався. На нашу думку, твердження відомого укр. зарубіжного літ-знавця П. Одарченка, що в 1918–1920-х збірка «На порозі Нової України» була серед укр. молоді «найпопулярнішою книжкою», є дещо перебільшеним. Тільки з відновленням незалежності України почався стрімкий процес повернення тв. спадщини видатного історика і держ. діяча, включаючи й збірку «На порозі Нової України».

Дж.: На порозі Нової України: Гадки і мрії. К., 1918; На порозі Нової України: Гадки і мрії [Фототипний передрук вид. 1918 р.]: Передмова І.Р. Юхновського. К., 1991; На порозі нової України. Статті і джерельні матеріали. Ред. і вст. стаття Л. Винара. Нью-Йорк–Львів–Київ–Торонто–Мюнхен, 1992; На порозі Нової України: Гадки і мрії / Твори: у 50 т. Львів, 2007. Т. 4. Кн. 1. С. 225–266; 377–381.

Руслан Пиріг

ГУБЕРНСЬКІ І ПОВІТОВІ СТАРОСТИ, 1918. Посади старост було запроваджено наказом Ради Мін-рів Української Держави 14.05.1918 для заміни посад голів місц. адміністрацій — губ. і пов. комісарів, що існували з часів Центр. Ради. Були складовою центр-зованої владної вертикалі за часів Гетьманату П. Скоропадського 1918.

Губ. старостам надавалися права колиш. рос. ген.-губернаторів. Гетьман бажав мати на місцях своїх вірних прихильників та досвідчених адміністраторів з місц. населення, придатних до держ. керівництва. Виходячи з цього, губ. та пов. старостами призначалися місц. землевласники, земські діячі, судді, військові. Переважна більшість з них була байдужа і навіть ворожа до нац. справи, що викликало конфлікти між владою і укр. громадянством. Фактична передача влади на місцях поміщикам була певним прорахунком гетьманської влади. З одного боку, завдячуючи їх підтримці в приході до влади в Україні, він і надалі мав шукати в них опори, з ін. — саме «відшкодувальні» дії вел. землевласників проти селян інспірували потужний повстансько-партизанський рух і заг. невдоволення гетьманським режимом. Вони стали й гол. гальмівним чинником в реалізації зем. реформи, що мала створити соціальну опору нової влади.

На посадах губернських старост 1918 перебували: Київщина — І. Чарторижський (колиш. царський губернатор), Волинь — Д. Андро (поміщик), Поділля — С. Кисільов (поміщик), Чернігівщина — М. Савицький (поміщик, земський діяч), Полтавщина — С. Іваненко (земський діяч), Катеринославщина — С. Черніков (ген.), Харківщина — П. Заліський (ген., поміщик), Херсонщина — С. Пищев, Таврія — О. Десницький (одночасно був уповноваженим Мін-ва внутр. справ при 52-му німецькому корпусі), Холмщина і Підляшшя — О. Скоропис-Йолтуховаський (за часів УЦР губ. комісар цих областей). Посади губ. і пов. старост були скасовані Директорією УНР.

Літ.: Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. Т. 2. Українська гетьманська держава 1918 року. Ужгород, 1930; *Пиріг Р.Я.* Державна служба Гетьманату Павла Скоропадського (квітень–грудень 1918 р.) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. К., 2009. Вип. 15. Ч. 1; *Пиріг Р.Я.* Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. К., 2001; *Дегтярьов С.І.* Державні інституції та чиновники періоду гетьманату П. Скоропадського (нарис з історії органів влади й управління Української Держави 1918 р.). Суми, 2018.

Олексій Лупандін

ГУЦУЛЬСЬКА РЕСПУБЛІКА — назва укр. держ. утворення, що існувало з 08.11.1918 по 11.06.1919 на сході Закарпаття (півн. Мармарощина).

Після перемоги 01.11.1918 нац. повстання у Львові населення Закарпаття на багатолюдних нар. зібраннях висловлювалося за входження цих укр. земель до складу ЗУНР. На поч. листопада 1918 в Ясіні було створено загін місц. міліції («Нар. оборони»), щоб не допустити грабежів з боку колиш. воїнів австро-угорської армії, котрі поверталися додому через село після закінчення війни зі Сходу. Очолив цей підрозділ булавний І. Гундєк, а після приїзду з Праги демобілізований офіцер австро-угорської армії С. Клочурак. Спочатку підрозділ становив 80 осіб з числа колиш. військовиків; упродовж кількох днів чисельність збільшилася до 200 осіб. С. Клочуряк, за згоди соратників, прийняв рішення роззброїти колиш. австрійські військ. формування й замість угорця призначити старостою селища свого найближчого друга Д. Іванюка. Це завдання силами нар. міліції було негайно виконано.

З ініціативи С. Клочурака 08.11.1918 в центрі селища на площі «Тридцяток» було скликано загальнонар. віче, де зібралася практично вся громада Ясіня. Відкрив збори тимч. в. о. старости Д. Іванюк, керівництво зборами безпосередньо здійснював С. Клочурак.

Нар. збори мешканців Ясіня та навколишніх сіл проголосували за возз'єднання закарпатської Гуцульщини з Україною та обрали Гуцуль-

ську Нар. Раду (ГНР) на чолі з С. Клочураком, секретарем — М. Сабадюка. До складу Ради входили 42 члени — 38 українців, 2 німці й 2 євреї. Виконавчим органом ГНР стала Гол. управа, яка налічувала 12 осіб. Згодом створено комісії; шк. комісію очолив І. Пасулька, лісову — І. Тимчук, ліс. робіт — С. Клочурак, торг. — В. Климпуш, харч. — Ю. Кабалюк, адм. — Д. Іванюк, військ. — С. Клочурак.

Урядові ЗУНР передали бажання ясінців возз'єднатись із Зах.-Укр. Нар. Республікою. ЗУНР знаходилася у стані з Польщею, однак ясінцям пообіцяли допомогу.

Відповідні нар. ради за прикладом с. Ясіня створювали на всій тер. Закарпаття, де мешкали українці й становили відносну більшість. Зокрема, ради у с. Кваси й Білин, як і більшість нар. рад Закарп. Гуцульщини і Мараморощини, координували свою діяльність із ГНР.

Силами Гуцульського уряду проводилися обшуки місц. крамниць і прод. складів. Харчі розподілялися між малозабезпеченими жителями села, які постраждали в часи війни. Одним з першочергових завдань було забезпечення населення роботою й гідною оплатою. Для цього були виділені значні кошти із сільської скарбниці, які пішли на відбудову доріг, мостів і будинків, зруйнованих війною.

На засіданні ГНР в с. Ясіня 14.12.1918 вирішено поповнити ГНР представниками всіх сільс. рад на Гуцульщині від с. Бичків до с. Ясіня, щоб ГНР могла «заступити всю нашу Гуцульщину». До ГНР увійшли гол. секретар та 2 члени від кожної місц. громади.

Представники ГНР взяли участь у роботі Будапештського (10.12.1918) та Сегедського (18.12.1918) конгресів, які були скликані урядом Угорщини з метою визначення майбутнього Закарпаття. Ясінці різко виступили проти намагання залишити край у складі Угорщини. Ця позиція роздратувала угорський уряд М. Карої. 20.12.18 до Ясіні прибуває уповноважений угорським урядом нар. комісар К. Фізешірі із завданням інспекції регіону. На позачерговому засіданні Нар. Ради К. Фізешірі ще раз запевнили про бажання гуцулів об'єднатися з ін. українцями. 22.12.1918 в Ясіню прийшов угорський жандармський батальйон. ГНР пішла у підпілля, вели розвідку та створили шість відділів оборони за територіальним підходом.

До Станіславова було направлено представників ГНР С. Клочурака, Є. Пузи й І. Климпуша. Вони взяли участь у сесії УНРади 03.01., де прийнято Ухвалу про злуку УНР і ЗУНР. С. Клочурак зустрівся з військ. мін-ром ЗУНР Д. Вітовським. Була обговорена можливість повернення влади на Закарпатській Гуцульщині до рук укр. адміністрації — Нар. Ради в Ясіні. Президент ЗУНР Є. Петрушевич погодився надати ясінянцям невел. загін вояків-добровольців УГА, але при цьому зазначив, що як тільки вони перетнуть Яблунецький перевал, то за всі дії, які відбудуться на Мараморощині, буде відповідати лише Ясінянська Нар. Рада.

С. Клочуряк уже через деякий час зустрівся з округ. комендантом Коломиї В. Бемком. Був розроблений план приєднання Закарпатської Гуцульщини до ЗУНР. 06.01.1919 у Коломиї був сформований перший відділ, який прямував на Ясіню. Уся операція на Закарпатській Гуцульщині проходила в цілковитій секретності під прикриттям коляди в ніч із 06.01. на 07.01.1919. Ходячи від хати до хати, С. Клочурак зібрав 86 чоловік, які були готові перехопити владу в Ясіні. Угорські жандарми не могли уявити, що колядники — це озброєні гуцули, які вже за кілька годин будуть тримати їх під прицілами гвинтівок. Одночасно у сусідньому селі Лазещина вояки УГА роззброїли угорський прикордонний загін. 07.01.1919 взято під контроль вокзал у Ясіні. Угорці, що знаходилися в ньому, опору не чинили. В ніч із 07.01. на 08.01.1919 угорців (бл. 500 військовиків) майже без бою захопили в полон. Усю владу в селищі перейняла Укр. нар. рада в Ясіні.

На першому її засіданні після січневого зриву було проголошено незалежність краю від угорців. Чисельність міліції збільшилася до 300 осіб. Керівним органом **ГР** залишилася Укр. Нар. Рада на чолі з виборним головою. Функції виконавчого органу місц. влади здійснювали п'ять секцій (мін-ств): військ. і секцію зовніш. зв'язків очолив С. Клочуряк, внутр. — Д. Іванюк, харч. — Ю. Кабалюк, заст. К. Рищук, госп. — І. Тимчук, освітню і шк. — І. Кузьмич-Марусяк, комендантом міліції став І. Гундєк. 10.01.1919 чергове багатотис. віче підтвердило прагнення Закарпатської Гуцульщини до возз'єднання з ЗУНР. Була поширена відозва «Брати Русини», у якій гуцули закликали уряди ЗУНР і УНР допомогти українцям Угорщини.

Дізнавшись про переміщення румунських військ із м. Байя-Маре до м. Сигіт, 13.01.1919 Гуцул. нар. оборона спільно з підрозділом у 400 вояків та 20 старшин УГА, який надійшов з м. Коломия, розпочала Сигітську військ. операцію. Впродовж кількох днів узяті під контроль Кваси, Білин, Устєріки, Рахів, Богдан, Луги, Відричка, Розтоки, Трибушани (суч. с. Ділове), Вишово, Луг, Великий Бичків та ін. населені пункти Гуцульщини.

Наступ розпочався 13.01. вздовж залізниці Ясіня–Сигіт. Піхоту прикривали два потяги, озброєні гарматами та кулеметами. За декілька днів були визволені всі укр. населені пункти сучасної Рахівщини та лівобережжя Тиси (нині на тер. Румунії). У Вишові (суч. Румунія) визволителів зустріли урочистою процесією на чолі зі священиком, під синьо-жовтими прапорами. У визволених населених пунктах обирали старост, призначали військ. комендантів. В установах запроваджували укр. мову. Почали відбудову мостів, доріг, ліс. промислів. Соціальну політику спрямували на підтримання малозабезпечених верств. Зокрема, худоба, про-

дукти з військ. складів передавались солдатським удовам і багатодітним сім'ям.

Під контроль **ГР** перейшла тер. всього суч. Рахівського р-ну Закарпатської обл. (окрім румунських сіл Біла Церква і Середнє Водяне) та укр. населені пункти на лівобережжі р. Тиса. Однак, проугорські сили с. Трибушани та м. Рахів вчинили заколоти. 19.01. у Рахові вбито старосту П. Попенка і захоплено центр міста. На станцію прибув потяг з гуцульським військом з-під Сегеда. Заколотників розігнали. Невдовзі Рахів довелося залишити, він став буферною зоною між тер., окупованою румунами, та **ГР**. Передові пости останньої стояли у передмісті Рахова — Устєріках.

Дбаючи про госп. краю, харч. секція значну увагу приділяла орг-ції й проведенню весняних робіт, забезпеченню селян сільськогосп. реманентом і насінням. Не припиняли роботу школи, для яких майже все шк. спорядження та книги надходили з Галичини. Було налагоджене обслуговування хворих у лікарнях. Велася відбудова мостів, доріг, ліс. промислів. Дерево, будівельні мат-ли, потрібні для ремонту зруйнованих війною будинків, паливо можна було отримати за спец. картками.

Функціонувала торгівля із ЗОУНР. В обмін на ліс з УНР надходили продукти харчування, нафта, сірники, книги та ін. товари. До міст Станиславів і Коломия щодня курсували поїзди. Налагоджене залізничне сполучення із м. Рахів.

За посередництвом кур'єрів ГНР підтримувала постійний зв'язок із Центр. Руською (Укр.) Радою в Хусті й сільськими радами. За ініціативою ГНР 07.05.1919 в Станіславові відбувся другий з'їзд представників Закарпаття, на якому були присутні 132 делегати із числа обраних на І Хустський з'їзд, котрі репрезентували 62 укр. громади.

У травні 1919 поляки відкинули війська ЗУНР до р. Збруч. Гуцульська республіка втратила прикриття зі сходу. Тоді ж румунські війська рушили на її тер. Румуни не перешкоджали діяльності гуцульської адм-ції, за умови не проводити ворожої діяльності проти румунських військ. Укр. Нар. Рада в Ясіні видала з-н, згідно з яким Нар. оборона склала зброю й передала румунам рештки військ. майна і амуніції.11.06.1919, коли румуни довідалися, що Гол. управа прийняла меморандум до Руської (Укр.) Ради в Ужгороді з проханням, щоб Гуцульщина й Закарпаття приєднались до Чехословаччини, до Ясіні прибув спец. румунський військ. відділ, який арештував усіх членів Ради, зокрема її голову С. Клочурака. Існування Гуцульської Республіки припинилося. Ще певний час Д. Іванюк залишався старостою селища. Укр. Нар. Рада керувала лише околицями Ясінянщини. Тільки влітку 1920 чехословацька адм-ція офіц. повністю перебрала на себе весь контроль над Мараморощиною.

Літ: Клочурак С. До волі: Спомини.Ужгород, 2009; *Королько А., Павлючок Я.* Гуцульська Республіка 1918–1919 рр. До питання організації «січневого зриву» і становлення української влади на Закарпатській Гуцульщині // Вісник Прикарпатського ун-ту. Історія. Вип. 17. Івано-Франківськ, 2010. С. 17–25; *Королько А.* Гуцульська республіка // Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. Т. 1. Івано-Франківськ, 2018; *Піпаш В.* Гуцульська Республіка — унікальна сторінка державотворення // Голос України. 2009. 11 лютого; *Його ж.* Гуцульська республіка — предтеча Карпатської України // Матеріали міжнар. наук. конференції «Українські Карпати: етнос, історія, культура». Ужгород, 1993. С. 413–419.

Роман Тимченко

ДЕКЛАРАЦІЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ, 27.06.1917 — док-т, за підписом ген. писаря П. Христюка, що визначив завдання ГС та його ген. секретарств. Декларація розглянута й схвалена V сесією Української Центральної Ради 27.06.1917.

У док-ті констатувалося набуття УЦР статусу з-нодавчого органу «всього організованого укр. народу» на основі «довір'я, чистого, не підмішаного ніяким примусом, законним чи незаконним». Вказувалося на суч. стан Центр. Ради, коли «стираються межі двох влад — моральної і публічно-правової». Створений ГС, виконавчий орган УЦР, мав прискорити процес переходу «моральної влади» у публічно-правову, «повномочну, з усіма властивими їй компетенціями, функціями і апаратами».

ГС мав охопити усі потреби народу й поділити свою роботу між ген. секретарями. Перед секретарем внутр. справ ставилося завдання «орг-ції, агітації, пропаганди»; перебудови органів місц. адм. влади та об'єднання їх роботи у тісному зв'язку з УЦР; підготовки до створення «єдиної автономної влади в порозумінні з демократіями ін. національностей на Україні».

Секретарю фін. доручалася розробка фін. політики в Україні; суд. справ — підготовка суд. ін-туцій до набуття Україною автономії, їх демзація й укр-зація. У сфері міжнац. — «об'єднати роботу всіх національностей Росії для боротьби за автономно-федеративний лад Рос. Республіки та для порозуміння українців на цих основах з ін. національностями»; скликання з'їзду представників народів і областей Росії й порозуміння з демократією нац. меншин України. Секретар освіти мав здійснювати заг. кер-во шк. освітою, створити проф. учит. орг-ції, заснувати Всеукр. шк. раду, допомагати культ. тов-вам, провести укр-зацію освітніх закладів.

Ген. секретарю зем. справ ставилося в обов'язок орг-ція вол., пов. й губ. зем. к-тів, рад сел. депутатів; формування Укр. крайового зем. к-ту;

розробка зем. з-ну, сприяння розвитку кооп. руху. Гол. мета роботи секретаря прод-ва визначалася об'єднанням прод. органів України, створенням Всеукр. прод. к-ту; військ. справ — укр-зацією військ на фронті і в тилу, пристосуванням військ. округ України до потреб укр-зації.

На ген. писаря покладалося завідування справами ГС, координування роботи секретарів, інформування громадськості про діяльність виконавчого органу через періодичний друк. орган останнього. ГС брав на себе зобов'язання неухильно боротися з дезорг-цією та анархією в краї.

Дж.: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: у 2-х т. Т. 1 / Відповід. ред. В.А. Смолій. К.: Наукова думка, 1997. С. 157–160.

Літ.: Нариси історії Української революції 1917–1921 років: у 2-х кн. Кн. 1 / Ред. колегія: В.А. Смолій (гол.), Г.В. Боряк, В.Ф. Верстюк та ін. К.: Наукова думка, 2011; *Верстюк В.Ф.* Українська Центральна Рада. К., 1997.

Олександра Кудлай

ДЕКЛАРАЦІЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ УКРАЇНИ, 29.09.1917 — програма роботи ГС, вищого органу управління України, ухвалена Малою Радою 29.09.1917.

Документ визначив ГС вищим органом влади в Україні, затвердженим Тимч. урядом і відповідальним перед УЦР, що входить «у тісні держ.-правові відносини до найвищих органів влади Всерос. республіки» та розробляє норми компетенції кожного ген. секретарства.

У Декларації наголошувалося на гол. платформі діяльності ГС — досягнення Україною статусу «рівноправного держ. тіла в федер. республіці Росії» із забезпеченням укр. народові «держ. права на його землі». Вказувалося на розробку Центр. Радою проекту статуту автономії України для внесення на розгляд Укр. і Всерос. Установчими зборами; наміри взяти участь у майбутній мирній конф., розробку проекту з-ну про вибори до Укр. Установчих зборів.

Декларувалося створення Ек. к-ту для регулювання пром-сті і торгівлі, порядкування постачанням продуктів й поліпшення ек. життя краю.

Докладно визначалися завдання ген. секретарств. Секретарство внутр. справ мало рішуче боротись з безладом та «контррев. замахами» шляхом орг-ції самооборони; розробити з-нопроект про «Вільне козацтво», яке перебуватиме у розпорядженні органів місц. самоврядування. До його компетенції належали справи демобілізації (створювався демобілізаційний відділ), виборів до Всерос. Установчих зборів (виборче бюро) та розвитку місц. органів влади.

Другим за важливістю документ визначив зем. питання. Секретарству зем. справ доручалася розробка плану зем. реформи для його внесення на розгляд Укр. й Всерос. Установчих зборів. Мав зосередити увагу на

порядкуванні зем. відносин через зем. к-ти; виробленні плану лісо-водства, охороні лісів та ін. природних багатств України.

Секретарство фін. зобов'язувалося працювати у напрямку децентралізації «спільнодерж. і спеціально-місц. укр. фінансів», підвищення доходів України; підготовки з-нопроекту про Нац. укр. банк та Укр. нар. банк. Секретарство праці — проводити послідовну роб. політику й політику соціального захисту у співпраці з роб. орг-ціями; заснувати мережу бірж праці на чолі з крайовою біржою. У сфері освіти — вироблення проекту «нової по змісту і по формі школи на Україні» з урахуванням потреб нац. меншин. Оголошувалися плани відкриття Пед. академії у Києві та низки нар. ун-тів.

Ген. секретарство міжнац. справ мало забезпечувати заг. права народів в громадянських і політ. відносинах, утворювати нові й підтримувати діючі нац. орг-ції, захищати інтереси України поза її межами, заснувати інформаційний відділ для широкого інформування громадськості про нац. життя в Україні.

Декларація вказувала на складності орг-ційного періоду в діяльності ГС, що посилювалося обмеженнями його компетенції «Інструкцією» Тимч. уряду (04.08.1917). Повідомлялось про підготовку проектів створення секретарств у справах прод., суд., військ., шляхів, пошти і телеграфу. Наголошувалася необхідність скасування обмеження тер. України, що підлягала юрисдикції ГС.

Дж.: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: у 2-х т. Т. 2 / Відповід. ред. В.А. Смолій. К.: Наукова думка, 1997. С. 323–327.

Літ.: Нариси історії Української революції 1917–1921 років: у 2-х кн. Кн. 1 / Ред. колегія: В.А. Смолій (гол.), Г.В. Боряк, В.Ф. Верстюк та ін. К.: Наукова думка, 2011; *Верстюк В.Ф.* Українська Центральна Рада. К., 1997.

Олександра Кудлай

«ДЕКЛАРАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ» — документ з вимогами до Тимч. уряду, ухвалений К-том Центр. Ради 11.05.1917.

Декларація містила наступні гол. позиції: видання урядового акту щодо автономії України; участь укр. представників в міжнар. конф., що мала вирішити долю Галичини; призначення статс-секретаря в укр. справах при Тимч. уряді; з метою узгодження урядових заходів з прагненнями укр. населення заснувати в Україні посаду особливого комісара з Обл. Радою при ньому; виділення українців в окр. військ. частини; укр-зація не тільки поч., але й сер. і вищ. школи, а також її здійснення щодо мови та предметів викладання; призначення на відповідальні посади цивільної та дух. адміністрації людей, які користуються довірою насе-

лення і знайомих з мовою та побутом краю; дозвіл виїзду на батьківщину закорд. українцям, «які несправедливо виселені з місць свого постійного життя, а також полегшити долю полонених українців-галичан, влаштувавши їх по укр. губерніях»; виділення коштів з держ. казни на задоволення нац. потреб.

Декларація була передана Тимч. уряду першою укр. делегацією у Петрограді. Для її розгляду урядом була створена спец. комісія під голванням тов. мін-ра внутр. справ Д. Щепкіна у складі тов-ів мін-ра внутр. справ Н. Авінова й Д. Урусова, проф. держ. права С. Котляревського, полк. Туган-Барановського, співробітника військ. мін-ва та члена Юрид. наради при Тимч. уряді проф. М. Лазаревського. Результати її роботи були представлені уряду, який 30.05.1917 передав це питання до Юрид. наради.

Засідання Юрид. наради з приводу укр. вимог відбулося 31.05(13.06).1917 за участю юристів Ф. Кокошкіна, М. Аджемова, В. Водовозова, А. Гальперна, Н. Лазаревського, В. Маклакова та В. Набокова. Вона засвідчила, що уряд є неправочинним надавати автономні права одній з частин Рос. держави, що належить юрисдикції виключно Установчих Зборів. З приводу участі представників України у мирній міжнар. конф. вказала, що в її роботі можуть брати участь лише представники держав. Трактувала запровадження посади особливого укр. комісара при уряді як один з елементів підготовки до запровадження автономії. Виділення українців в окр. військ. одиниці та полегшення долі полонених й виселених галичан віднесла до прерогативи військ. влади. Щодо укр-зації освіти нарада зазначила, що для її запровадження необхідне справедливе врахування інтересів різних прошарків населення, а задоволення нац.-культ. потреб мало покладатися на місц. самоврядуванні. Лише стосовно пункту, що торкався призначення на посади в Україні осіб, які користувалися довірою місц. населення, члени Юрид. наради висловилися позитивно. На основі цих висновків був підготовлений проект відповіді, ухвалений Тимч. урядом та надісланий до Києва.

Декларація Центральної Ради не була опублікована в жодній з петроградських газет. Пізніше, у відредагованому вигляді, вона була видана у Гельсінгфорсі окремою брошурою, до якої були включені, у якості додатку, статті Переяславського Трактату.

Дж.: ЦДАВО України, ф. 1115, оп. 1, спр. 2, арк. 60–60 зв.

Літ.: Ковалевський М. При джерелах боротьби: Спомини, враження, рефлекції. Інсбрук, 1960; *Винниченко В.* Відродження нації. Ч. 1. Київ–Відень, 1920; Революционное движение в России в мае–июне 1917 г. Июньская демонстрация. М., 1959.

Олександра Кудлай

ДЕМАРКАЦІЙНА ЛІНІЯ МІЖ УКРАЇНСЬКОЮ ДЕРЖАВОЮ ТА РСФРР 1918 — лінія делімітації кордону між Україною та Рос. федерацією**.**

Після звільнення тер. України від формувань Червоної гвардії виникла необхідність делімітації укр.-рос. кордону, що було передбачено Брестським мирним договором.

За угодою між укр. та німецькими військами, з одного боку, і військами РСФРР, з ін., укладеною в травні 1918 за результатами переговорів у містечку Коренево (суч. селище міськ. типу Курської обл., РФ), Конотопі й Курську була узгоджена лінія розмежування на окр. напрямках фронту: Курському, Брянському, Донецькому і фактично досягнута на Воронезькому та Донському. Проходила через населені пункти: Сураж — Унеча — Стародуб (нині усі міста Брянської обл., РФ) — Новгород-Сіверський — Глухів — Рильськ — Суджа (нині обидва міста Курської обл., РФ) — Куп'янськ. Це була нейтральна зона шириною 10–40 км., обмежена лінією розташування укр. та рос. сторін. Заборонявся вступ до цієї зони і перехід через неї військ. частин, патрулів, реквізиція прод. запасів тощо.

Незважаючи на неодноразові порушення питання про остаточне визначення демаркаційної лінії вздовж усього укр.-рос. кордону, воно не було вирішене. Причиною була тісна залежність цієї проблеми від встановлення держ. кордонів. Рос. сторона категорично відкидала вимогу укр. щодо перенесення лінії на північ від фактичного розташування військ. Лінію було одноосібно ліквідовано 24.11.1918 циркуляром Наркомату закорд. справ РСФРР. У циркулярі констатувалося, що внаслідок анулювання Брестського мирного договору РСФРР з державами Четверного союзу від 03.03.1918 рад. Росія більше не визнає Україну самостійною державою.

Дж.: Гражданская война на Украине 1918–1920. Сборник документов и материалов. Т. 1, кн. 1. К., 1967.

Літ.: *Боєчко В.Д., Ганжа О.І., Захарчук Б.І.* Кордони України: Історична ретроспектива та сучасний стан. К., 1994; *Бойко О.Д.* Формування території української незалежної держави в часи Української революції (1917–1921 рр.). К., 2007.

Олексій Лупандін

ДЕРЖАВНА ДЕЛЕГАЦІЯ БІЛОРУСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ — офіц. білоруське представництво в Україні за доби Української революції 1917–1921 рр.

Перші білорусько-укр. контакти «міждерж.» рівня були пов'язані з пошуками білорусами підтримки з укр. боку білоруської державності та формуванням делегації на Берестейські мирні переговори. Скерована до

Берестя-Литовського білоруська делегація в складі О. Цвікевича і С. Рак-Михайловського взяти дієвої участі в переговорах не змогла. На поч. квітня 1918 вони прибули до Києва в якості офіц. делегації Білоруської Нар. Республіки (БНР), проголошеної 25.03.1918 Третьою Статутною грамотою Ради Всебілоруського Конгресу. Користуючись передбаченою у Берестейському мирному договорі можливістю проведення додаткових перемовин щодо уточнення лінії кордону (зокрема, рос.-укр.) вони мали домовитися про встановлення кордонів БНР за етнографічним принципом й «повернути» віднесені договором до УНР півд. пов. Гродненської і Мінської губ-ній.

Очільник делегації О. Цвікевич мав офіц. повідомити владі й народу УНР та всім державам (за допомогою укр. радіотелеграфу) про проголошення незалежності БНР; провести переговори щодо визнання укр. стороною незалежності БНР; домовитися про налагодження телефонного і телеграфного зв'язку між Києвом і Мінськом та перегляд змісту Берестейського мирного договору; в умовах відсутності білоруського конс. представника налагодити товарообмін між БНР і УНР та постійне сполучення між їхніми столицями; відкрити в Києві Білоруську торг. палату й отримати грошову позику від УНР у розмірі 500 тис. руб.; узгодити сприяння в орг-зації білоруських військ. підрозділів в Україні й мобілізацію до них білорусів. На С. Рак-Михайловського покладалися обов'язки управління справами представництва БНР та секретаря. Його основне завдання в Києві полягало в орг-ції білоруських військ. частин на тер. УНР. Для цього від укр. сторони очікувалася фін. підтримка, забезпечення зброєю, військ. спорядженням та продовольством.

Білоруська делегація розташувалася на вул. Вел. Васильківській, 17 (готель «Таврида», кім. 28). 05.04.1918 О. Цвікевича та С. Рак-Михайловського прийняв гол. УЦР М. Грушевський і мін-р військ. справ УНР О. Жуковський; 06.04. — мін-р внутр. справ УНР М. Ткаченко. 14.04.1918 укр. сторона виконала прохання щодо повідомлення через свій радіотелеграф про проголошення незалежності БНР та підтвердила можливість переговорів щодо визначення лінії кордонів.

Для ведення переговорів із білоруською делегацією було створено комісію в складі членів УЦР і Всеукр. ради військ. депутатів А Ліхнякевича, М. Свідерського та М. Петрівського. Очільник білоруської делегації, користуючись наданими йому Радою БНР повноваженнями, призначив консультантами делегації у справах переговорів з УНР із правом дорадчого голосу І. Красковського, М. Довнар-Запольського, І. Куриловича. Впродовж 19–22.04.1918 відбулося чотири засідання. Домовленості вироблені не були. Вдалося створити торг. представництва в Києві — Білоруську торг. палату з товарообміну на тер. УНР для налагодження обміну товарами масового споживання між УНР і БНР, яку очолив І. Курилович.

Після гетьманського перевороту білоруська делегація в справі переговорів УНР і БНР на деякий час продовжила своє перебування в Києві, хоч офіц. переговори припинилися. 10.05.1918 білоруська делегація отримала 300 тис. рублів у якості авансу за продані укр. стороні дрова. Очікуючи рішення Нар. Секретаріату БНР щодо призначення консула, білоруська делегація намагалася вирішити поставлені перед нею завдання в нових умовах — досягти визнання гетьманом П. Скоропадським незалежності новоствореної республіки. О. Цвікевич подав до укр. уряду заяву про набуття БНР статусу незалежної держави. Інформацію про це оголосив керівник укр. делегації С. Шелухин 23.05.1918 на першому засіданні мирних переговорів Укр. Держави і РСРР. Більшовики оцінювали міжнар.-правовий статус БНР як «не передбачений жодним міжнар. трактатом», свою втрату контролю над білоруською тер. вважали тимч. через військ. дії. Тому російська делегація відкинула можливість визнання БНР.

Наприкін. травня 1918 до Києва виїхав Р. Скірмунт, призначений надзвич. послом при уряді Укр. Держави. Місія представництва з вищим статусом полягала в проведенні переговорів щодо встановлення дип. відносин між БНР і Укр. Державою та вручення гетьману П. Скоропадському ноти гол. Нар. Секретаріату і мін-ра закорд. справ БНР І. Воронка з цього приводу. Білоруському послу вдалося зустрітися з гол. Ради Мін-рів Укр. Держави Ф. Лизогубом, мін-ром харч. справ Ю. Соколовським та мін-ром закорд. справ Д. Дорошенком. Під час зустрічі в МЗС Р. Скірмунт порушив питання про можливість створення білорусько-укр. федерації.

15.06.1918 Нар. Секретаріат БРН ухвалив рішення про надання повноважень П. Тремповичу як представнику уряду БНР із правами ген. консула в Києві та дип. представника при мін-рі закорд. справ Укр. Держави. Ген. консульство БНР у Києві мало розпочати офіційну діяльність з 16.06.1918. У цей час посол Р. Скірмунт повернувся до Мінська, де 09.07.1918 очолив уряд БНР та мін-во закорд. справ.

Білоруське представництво діяло в Укр. Державі і УНР найдовше з усіх дип. представництв. Останні спроби встановити двосторонні стосунки здійснювалися в умовах втрати територій обома державами і не мали перспектив.

Дж.: ЦДАВО України: ф. 2592 «Народне міністерство закордонних справ Української Народної Республіки, 1917–1918 рр.»; ф. 3766 «Міністерство закордонних справ Української Держави, 1918 р.»; ф. 3696 «Міністерство закордонних справ Української Народної Республіки, 1918–1924 рр.»; Національний архів Республіки Білорусь: ф. 325 «Рада Народних міністрів БНР. 1918–1925 рр.»

Літ.: Лебедзева В. Тэрытарыяльнае пытанне на беларуска-ўкраінскіх перамовах 1918 г.: факталагічны і крыніцазнаўчы аспекты // Архівознавство.

Археографія. Джерелознавство: міжвід. зб. наук. пр. Архівознавчі читання. К., 2000. Вип. 2. С. 104–113; *Її ж.* Дыпламатычная місія БНР у перамовах з Украінай (1918 г.) // Białoruskie Zeszyty Historyczne. Białystok, 2001. T. 15. С. 97–108; *Міхалюк Д.* Дипломатичні зносини Білоруської Народної Республіки та Української Народної Республіки і Гетьманату у світлі документів (березень–грудень 1918 р.) // Студії з архів. справи та документознавства. К., 2004. Т. 12. С. 107–114; *Траццяк С.А.* Кіеўская місія Беларускай Народнай Рэспублікі // Весці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Сер. гуманітарных навук. 2005. № 3. С. 50–55; *Міхалюк Д.* Беларуская Народная Рэспубліка 1918–1920 гг.: ля вытокау беласкайдзяржаунасцы / навук. рэд. С. Рудовіч; пераклад з полякай мовы А. Пілецкі. Смаленск: Інбелкульт, 2015; *Панасюк О.П.* Білоруська Народна Республіка у 1918–1919 рр.: внутрішня і зовнішня політика: Дис. … канд. іст. наук. Луцьк, 2016; *Матяш І.* Перші білоруські представництва в Україні (1918 р.): спроба встановлення дипломатичних відносин між УНР і БНР (романтика сподівань і реалії буття) // Україна дипломатична. 2018. Вип. 19. С. 76–95; *Її ж.* Іноземні представництва в Україні (1917–1919 рр.): державна місія та повсякденність. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2019.

Ірина Матяш

ДЕРЖАВНЕ ХЛІБНЕ БЮРО (ДХБ) — спец. орган Мін-ва прод. справ Укр. Держави.

Однією з найскладніших проблем ек. життя Гетьманату було налагодження прод. справи. Умови тривалої війни, мобілізація прод. ресурсів для потреб армії, важкі наслідки експропріаторських акцій селянства осені 1917 — зими 1918 р., більш. експансія поч. 1918, скорочення майже на половину заг. площі посівів, дефіцит бюджетних асигнувань створили загрозу дезорг-ції сільськогосп. виробництва та виникнення труднощів з постачанням харч. продуктів не тільки на внутр. ринок, а й поставок хліба та сировини до Центр. держав. У першому складі гетьманського уряду мін-ром прод. справ став Ю. Соколовський — учений агроном, земський діяч, член парії кадетів. Стратегію ведення прод. справи базувалася на суворій централізації, значному держ. кредитуванні, ек. стимулюванні виробників, боротьбі зі спекуляцією. До перших суттєвих орг-ційних заходів уряду слід віднести утворення у сер. червня 1918 Укр. прод. ради. До її складу увійшли керівні працівники Мінпроду, Мінторгу та Гол. госп. централі Німеччини і Австро-Угорщини. За її рішенням тер. України для орг-ції чіткої схеми харч. забезпечення була розділена на три категорії: 1) Київ, Одеса, Донбас, збройні сили, залізничники; 2) окр. незернові повіти Чернігівщини, Волині, Гомельщини; 3) решта.

У сер. липня розпочало роботу **ДХБ**, засноване за часів УЦР. Тому затверджений 17.07.1918 статут Бюро вважався чинним з 03.04.1918. До числа його членів входили хлібно-біржові тов-ва, кооп-ви, союзи

виробників зерна, які займалися його зсипкою, власники та орендарі млинів та круподерень. **ДХБ** мало права юрид. особи. Воно отримало виключні повноваження у справі заготівель, зберігання, перероблення і транспортування хлібопродуктів. Йому підлягала також мірошницька і круп'яна промисловість. **ДХБ** надавалися надзвичайні права щодо реквізиції хлібопродуктів, торг. і пром. підприємств, транспортних засобів, магазинів, складів тощо.

З-н готувався досить спішно і був не досить досконалим, бо вже наступного дня до нього також у формі з-ну були внесені суттєві доповнення. Зокрема, визначалася структура **ДХБ** — центр. правління у Києві і місц. контори, кількість і райони діяльності яких мав визначати мін-р прод. справ. До складу правління цих контор входили представники Мінпроду, центр. правління німецько-австро-угорської госп. комісії. Розширялося й коло орг-цій, які могли залучатися до виконання завдань **ДХБ** — місц. земства, союзи хліборобів, сільгосптов-ва та ін .

На поч. серпня гол. контори **ДХБ** діяли в усіх губ. містах, а їхні філії в 31 пов. — центрах масового зерновиробництва. Німецьке та австро-угорське командування у справі заготівель хліба не покладалися тільки на укр. сторону. До всіх гол. контор і більшості філій були відряджені представники німецьких і австро-угорських ек. комісій. Крім того, окупаційною владою введені посади т. зв. агрономічних офіцерів, яких супроводжували військ. загони. Їх гол. завданням було забезпечення збирання врожаю та заготівля хліба. Суч. вітчизняні дослідники оцінюють кількість вивезеного хліба приблизно в 1/3 від 75 млн. пудів, заготовлених установами **ДХБ**.

Дж.: Державний вістник. 1918. 24 липня; Українська Держава (квітень–грудень 1918 року). Документи і матеріали. У 2-х т. Т. ІІ. К., 2015. С. 171–178.

Літ.: Державне хлібне бюро / Юридична енциклопедія. У 6 т. Т. 2. К., 1998.

Руслан Пиріг

ДЕРЖАВНИЙ ПОВІТОВИЙ КОМІСАР — керівник пов. адміністрації ЗУНР.

Посада пов. комісара замінювала нач. місц. адміністрації — пов. старосту, який при колишній австрійській владі підпорядковувався галицькому намісникові. Після Листопадового повстання у повітах Сх. Галичини посада пов. комісара доручалась комусь із членів підготовчого к-ту чи лідерів місц. інтелігенції. Проте згідно з інструкцією УНРади, пов. комісари мали бути обрані делегатами («відпоручниками») громад і затверджені УНРадою у Львові. З перших днів комісаріати підпорядковувались та звітували львівській делегації УНРади. Відповід-

ною була їх поч. офіційна назва: «Пов. комісаріат Укр. Нац. (Нар.) Ради». З утворенням Ради Державних Секретарів (РДС) комісаріати увійшли в підпорядкування центр. виконавчому органу ЗУНР. Першим держ. актом, який визначив компетенцію пов. адмін. органів, став ухвалений УНРадою 16.11.1918 «Тимч. З-н про адміністрацію ЗУНР». Цей документ продовжував дію всіх з-нів і розпоряджень колиш. Австро-Угорської монархії, якщо вони не суперечили державності ЗУНР. Усі адмін. держ. установи переходили в підпорядкування РДС у Львові як останньої інстанції у всіх справах, що підлягали раніше австрійському мін-ву. Гол. («начальним») пов. органом політ. адміністрації став укр. держ. пов. комісар, якого призначав та звільняв Держ. секретар внутр. справ. Пов. військ. коменданти та коменданти жандармерії підлягали пов. комісарам виключно в питаннях гром. безпеки. Разом з тим з-н вилучав з компетенції комісарів керівництво судами, поштою, телеграфом, залізницею, соляними копальнями та доменами, дозволяючи втручатися в справи цих інституцій лише у надзвич. випадках. Більшість пов. комісарів були обрані на місцях, лише в кількох повітах комісара призначила центр. влада ЗУНР. Затвердження урядом призначень пов. комісарів продовжувалось до кінця 1918.

Держ. пов. комісаріати очолили відомі укр. гром.-політ. діячі, серед них колиш. посли до австрійської Держ. Ради та галицького Крайового Сойму, діячі УНДП та УРП, члени УНРади, серед них: С. Витвицький (Львів), А. Горбачевський (Дрогобич), М. Король (Жовква), А. Чайковський (Самбір) та ін. Про високий осв. рівень місц. керівництва свідчить той факт, що серед 48 комісарів політ. повітів ЗУНР 25 осіб мали докторський ступінь.

Пов. комісари ЗУНР–ЗОУНР у 1918–1919 нерідко змінювались. Наприклад, протягом листопада-грудня 1918 посаду комісара Рава-Руського пов. займали почергово три особи.

Окрім орг-ції місц. виконавчої влади ЗУНР, на рівні політ. повітів на її тер. були створені комісаріати та ін. держ. установи суд. округів (повітів). Посилаючись на повноваження від львівської делегації УНРади, самостійно відділився від політ. повіту Бібрка суд. округ Ходорів. З огляду на велику тер. був адміністративно розділений повіт Сокаль-Белз. Окр. комісара було обрано для суд. округу Комарно (політ. повіт Рудки). До комісаріату Щирець, який перейняв у своє управління 45 сіл суд. округу, через погане сполучення зі Львовом звертались також села ін. округів. Таким чином нововстановлена адміністрація окремих суд. округів переймала функції політ. влади на керованій ними тер. Орг-ція комісаріатів у суд. округах виявила позитивний ефект, особливо після того, як ряд центрів політ. повітів захопили поляки. Після втрати українцями Львова, тер. цього політ. повіту управлялася трьома комісаріатами

суд. округів: Львів, Винники та Щирець. Осідком комісаріату суд. округу Львів були з 14.12.1918: с. Запитів, містечко Яричів Новий та с. Журавники. З др. пол. квітня 1919 даний суд. округ був тимч. об'єднаний з округом Винники.

Комісаріат суд. округу Винники перебував до 22.11.1918 у Винниках; до 15.03.1919 — в с. Миклашів; до 15.04.1919 знову у Винниках; до 06.05. — в Яричеві Новім; до др. пол. травня 1919 — в с. Журавники.

У практиці ЗУНР використовувались й ін. форми адміністрування. Стрийським і суміжними повітами в перш. пол. листопада 1918 керував колиш. посол до австрійської Держ. Ради В. Сінґалевич. Наділений повноваженнями від львівської делегації УНРади та іменований «диктатором Стрийщини», він утворив Директоріат, до якого входили він й обрані О. Весоловський та О. Нижанковський. Директоріат займався орг-цією укр. влади та призначав начальників держ. установ у даному регіоні.

Поряд з пов. комісарами, в Стрию та в Турці було збережено посаду пов. керівника з окр. функціями колиш. пов. старости. У Стрию І. Бачинський керував укр. селами, підписуючи відповідні розпорядження як «пов. організатор громад». У повіті Турка виконавчу владу одночасно здійснювали комісар В. Ріпецький та управитель староства О. Лісікевич.

Літ.: Павлишин О. Організація цивільної влади ЗУНР в повітах Галичини (листопад–грудень 1918 року) // Україна модерна. Львів, 1999. Ч. 2–3: За 1997–1998 рр. С. 132–193; *Павлишин О.* Львівщина в добу Західно-Української Народної Республіки (1918–1919). Навч. посібник. Львів: Літопис, 2008; Устав і Інструкції для повітових органів Української Національної Ради. Львів: друкарня «Діла», 1918.

Олег Павлишин

ДЕРЖАВНИЙ СЕКРЕТАРІАТ ТОРГІВЛІ І ПРОМИСЛУ — галузеве мін-во уряду ЗУНР (Ради Державних Секретарів) у компетенції якого була орг-ція та контроль торг. діяльності та сприяння промисловості.

Керівник Я. Литвинович (09.11.1918 — кін. листопада 1918). У другому уряді, з 04.01.1919 й до кінця діяльності мін-ва керівником був гол. Ради Держ. Секретарів С. Голубович. У перш. пол. 1919 працівники Секретаріату — проф. учит. семінарії І. Боднар, правник Л. Павловський, студент Гр. Хом'як та випускниця учит. семінарії С. Левицька. Складався з трьох відділів — нафтового, імпорту («закорд. довозів») та опіки над промисловістю. Відділу опіки над промислом були підпорядковані пром. об'єкти (зокрема фабрики) та взірцеві верстати. Відділ закорд. довозів контролював та видавав дозволи на імпорт, займався реалізацією торг. угод. Його діяльність ускладнював незначний товарообіг та відсутність належної комунікації. Нафтовий відділ контролював торгівлю нафтою та

нафтопродуктами (ропою, бензином, парафіном, мазутом), видавав дозволи на їх вивіз. Тимчасовим розпорядженням секретаріату від 15.11.1918 був заборонений вивіз нафти та нафтопродуктів поза межі ЗУНР, який ставав можливим лише за дозволом Держ. Секретаріату для торгівлі і промислу. Секретаріат стягував відповідне мито (11–50 корон/грн. з одного кг нафтопродукту). У його підпорядкуванні був Держ. Нафтовий Комісаріат в Дрогобичі. У перш. пол. 1919 співпрацював у справах постачання продовольства з Держ. Харчевим Урядом і його місц. управами та з Головноуповноваженим по харчуванню Галичини і Буковини.

Робота секретаріату зіткнулася із низкою проблем — саботажем службовців і робітників-поляків, самоуправством місц. адм-цій, обмеженими можливостями експорту та імпорту товарів та продукції, суперечностями із військ. командуванням тощо. Держ. секретаріат торгівлі і промислу припинив діяльність 09.06.1919 після проголошення Є. Петрушевича Диктатором.

Літ.: Левицький К. Перший Державний Секретаріят у Львові // Український Скиталець. Відень, 1923. 1 червня. Ч. 11; *Павлишин О.* Львівщина в добу Західно-Української Народної Республіки (1918–1919). Львів: Літопис, 2008; *Його ж.* Фінансова система та грошовий обіг у Західно-Українській Народній Республіці (листопад 1918 — червень 1919 рр.) // Грошовий обіг і банківська справа в Україні: Минуле та сучасність. Львів, 2005; Тимчасовий розпорядок Державного Секретаріяту для Торговлі і Промислу Західно-української Народньої Републики // Діло. Львів, 1918. 19 падолиста (6. ст. ст.). Ч. 266.

Дмитро Пугач

ДЕРЖАВНИЙ СЕКРЕТАРІАТ ШЛЯХІВ — галузеве мін-во уряду ЗУНР (Ради Державних Секретарів), у компетенції якого була орг-ція залізничного та автомобільного сполучення в державі.

Утворений 09.11.1918. 04.01.1918 об’єднаний із Держ. секретаріатом пошт і телеграфів у Держ. секретаріат комунікації («лучби»). Постійним гол. мін-ва був І. Мирон (приїхав до Львова 15.11.1918), заст. («товаришем») — інженер М. Парфанович. Подібно до ін. мін-в, секретаріат видав 07.12.1918 наказ про держ. присягу службовців. У перш. пол. 1919 в Станиславові службовцями секретаріату були Й. Ґричук, В. Дудка, Є. Лисий, І. Мандюк та І. Мірчук. Виконання осн. функцій секретаріату ускладнювалося через низку обставин: саботаж більшості польських залізничників, малу чисельність нац. управлінських та технічних кадрів, нестачу фін. і матеріальних ресурсів, зруйнованість залізничних шляхів, відсутність прямого сполучення між окр. станціями, нестачу вугілля,

незадовільну комунікацію центр. уряду із місц. адм-ціями, значне навантаження залізниць через необхідність перевезення іноземн. демобілізованих вояків тощо. Секретаріату вдалося оперативно налагодити систему залізничного сполучення в ЗУНР, незважаючи на втрату важливого комунікаційного вузла у Львові. Секретаріат заохочував місц. ініціативу щодо понаднормової праці, з 05.12.1918 підняв тарифи оплати проїзду на 50–100%. Для підготовки кваліфікованих кадрів були створені тримісячні залізнично-технічні курси у Станиславові, курс практикантів на урядників залізничного руху у Тернополі. Участь у налагодженні залізничного сполучення брали також залізничники із Наддніпрянщини. Секретаріатові підлягала мережа місц. залізничних урядів, найбільшим із яких була Станиславська дирекція залізниць. Центр. військ. органом шляхів та транспорту Секретаріат розпорядженням від 02.02.1919 призначив Залізнодорожну Військ. Управу. Видавало свій часопис — «Вістник Держ. Секретаріяту Шляхів» (Станиславів, 1919). Припинив свою діяльність 09.06.1919 після проголошення Є. Петрушевича Диктатором. У Раді уповноважених Диктатора в Галичині функціїї уповноваженого з питань шляхів та комунікацій влітку–восени 1919 виконував І. Мирон.

Літ.: Буцманюк Ю. Залізнодорожна Військова Управа (ЗВУ) // Українська Галицька Армія. У 40-річчя її участи у Визвольних Змаганнях. (Матеріяли до історії) / Видав хорунжий УСС Дмитро Микитюк. Вінніпеґ, 1958; *Левицький К.* Перший Державний Секретаріят у Львові // Український Скиталець. Відень, 1923. 1 червня. Ч. 11; *Павлишин О.* Державне будівництво ЗУНР–ЗОУНР: проблема національних кадрів // Центральна Рада і український державотворчий процес (до 80-річчя створення Центральної Ради). Матеріали наукової конференції 20 березня 1997 р. Київ, 1997; *Чубатий М.* Державний лад на Західній Области Української Народної Републики // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Т. 205: У пошуках історичної правди. Збірник на пошану Миколи Чубатого 1889–1975 / Ред.: Г. Лужицький; Я. Падох. Нью-Йорк; Париж; Сидней; Торонто, 1987.

Дмитро Пугач

ДЕРЖАВНИЙ СЕНАТ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ, 1918 — найвищий суд. орган Гетьманату.

З-нами про тимч. держ. устрій України передбачалося функціонування Ген. суду як «вищого охранителя і захисника з-ну». Однак відсутність вітч. з-нодавства і суд. практики, укр. юрид. термінології, засилля в Україні рос. правників уможливили побудову суд. влади за імперським дорев. взірцем. Ініціатором підготовки проекту з-ну про Держ. сенат виступив мін-р юстиції, відомий вчений в обл. кримінального права, проф. М. Чубинський, сподіваючись очолити Сенат. З-н був затверджений гетьманом П. Скоропадським 08.07.1918. Передбачалося

ліквідувати Ген. суд і утворити, як «вищу в суд. і адміністраційних справах держ. інституцію — Держ. сенат». Його діяльність регламентувалася актами Рос. імперії — «Учрежденіем Рос. Правительствующего Сената», «Учреждением Суд. Установлений», «Уставами Уголовного и Гражданского судопроизводства».

До складу **ДС** входили президент, сенатори Заг. зібрання і сенатори Ген. судів — цивільного, карного і адмін-го, заг. кількістю 45 осіб. Сенатори призначалися гетьманом після попереднього узгодження кандидатур з Радою Міністрів Української Держави. Вони повинні мати вищу юрид. освіту, не менше 15-річного стажу праці в суд. відомстві на посадах не нижче суд. слідчого чи заст. прокурора окруж. суду, присяжного адвоката, а також особи з ученими званнями магістра або доктора наук. Єдине виключення складали мін-ри, які могли бути призначені сенаторами, не маючи юрид. освіти та відповідного стажу роботи. На урядових осіб **ДС** був поширений з-н від 26.06.1918 про держ. службу в цивільних установах.

Сенатори ген. судів не мали права на суміщення посад, крім лекторської роботи у вищ. школі. Сенатори Заг. зібрання могли бути призначені на посади мін-ра, держ. секретаря та їх заст-ків. При цьому платня у Сенаті їм припинялася. Це виключення із з-ну було досить активно використано вищ. держ. посадовцями. Сенаторами стали прем'єр-мін-р Ф. Лизогуб, віце-прем'єр М. Василенко, мін-ри І. Кістяковський та М. Чубинський, держ. секретар С. Завадський та ін. Президент **ДС** і сенатори Заг. зібрання призначалися наказами гетьмана, після попереднього схвалення кандидатур Радою Міністрів.

П. Скоропадський деякий час вагався у виборі голови **ДС** між мін-ром юстиції М. Чубинським і мін-ром освіти М. Василенком. У зв'язку з цим він писав у спогадах: «Я шукав у головуючі людину, яка ні при яких умовах не втратить цю висоту, хоча б прийшлося йти проти гетьмана. Я вважав, що Чубинський не така людина, і призначив М. Василенка». На утримання **ДС** і сенатського архіву з Держ. скарбниці мали щорічно виділяти понад 2 млн. крб. Про стан діловодства і документного архівування свідчить той факт, що фонд Держ. сенату в ЦДАВО України є одним з найбільших за кількістю справ.

ДС ліквідований постановою Директорії УНР у січні 1919.

Дж.: Державний вістник. 1918. 22 липня; *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918. Київ–Філадельфія, 1995; Українська Держава (квітень–грудень 1918). Документи і матеріали. У 2-х т. Т. ІІ. К., 2015. С. 147–154.

Літ.: Державний сенат Української Держави // Юридична енциклопедія. У 6 т. Т. 2. К., 1998; Державний сенат Української держави 1918 // Енциклопедія історії України. У 10-ти т. Т. 2. К., 2004; *Рум'янцев В.* Судова система

в Українській державі гетьмана П. Скоропадського // Вісник Академії правових наук України. 2001. № 2.

Руслан Пиріг

ДИКТАТОР ЄВГЕН ПЕТРУШЕВИЧ — вища посадова особа ЗУНР–ЗОУНР з необмеженими повноваженнями цивільної та військ. держ. влади у період з 09.06.1919 по 14.03.1923.

Запровадження диктатури було спричинене військ. поразками Галицької Армії у боротьбі з польським військом та кризовими явищами в системі адміністрації ЗОУНР. 09.06.1919 в Заліщиках ухвалена урядова постанова такого змісту: «З огляду на вагу хвилі і на небезпеку, яка грозить вітчині, для скріплення і одностайності держ. влади Президія виділу Укр. Нац. Ради Зах. Обл. Укр. Нар. Републики і Держ. Секретаріят постановляють отсим аж до відкликання надати право виконувати всю військ. і цивільну держ. владу, яку доси на основі конституції виконував Виділ Укр. Нац. Ради і Держ. Секретаріат, Д-рови Евгенови Петрушевичови, як уповновластненому Диктаторові». Правова колізія цього акту полягала у тому, що надання надзвич. повноважень гол. УНРади не були передбачені законами ЗУНР–ЗОУНР. Легітимність проголошення диктатури підважував і той факт, що від імені уряду документ підписали лише троє держ. секретарів: С. Голубович (прем'єр), І. Макух (держ. секретар внутр. справ) та І. Мирон (держ. секретар шляхів), а від Президії УНРади — сам Є. Петрушевич.

Внаслідок проголошення диктатури Рада Державних Секретарів припинила свою діяльність, а функції центр. виконавчого органу перейняла Рада Уповноважених Диктатора в Галичині: ген. В. Курманович — уповноважений із військ. справ (незабаром функціїї уповноваженого перейшли до Військ. канцелярії Диктатора); С. Голубович — уповноважений з внутр. справ; С. Витвицький — уповноважений з закорд. справ; О. Назарук — уповноважений з питань преси та пропаганди; І. Мирон — з питань шляхів та комунікацій. Є. Петрушевич за Збручем не зрікся одноосібної влади й влітку–восени 1919 підписував офіц. документи як «Диктатор». Встановлення тимч. польської адміністрації в Сх. Галичині та фатальна для УНР ситуація в Наддніпрянщині вимагали від керівництва ЗУНР вироблення нової стратегії й тактики в б-бі за державність та пошуку зовн. підтримки. Політ. проводу необхідно було чітко окреслити свої владні прерогативи й представницькі повноваження. Є. Петрушевич не скасував власних компетенцій і в еміграції, але тут він зіткнувся з проблемою леґітимізації свого правління в очах світової дипломатії. Коли гол. зусилля були спрямовані на міжнар. визнання ЗУНР, фігурувати «Диктатором» було не доцільно. Тому Є. Петрушевич назовні

фігурував як «Президент Укр. Нац. Ради» а у питаннях внутр. справ залишив диктаторські повноваження до рішення Ради Амбасадорів про включення Сх. Галичини до складу Другої Речі Посполитої.

Літ.: Павлишин О. Євген Петрушевич (1863–1940). Ілюстрований біографічний нарис. Львів: Манускрипт–Львів, 2013. С. 22, 29, 60, 236.

Олег Павлишин

ДИПЛОМАТИЧНА МІСІЯ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ МОНАРХІЇ — представництво Австро-Угорської монархії в Україні доби Української революції 1917–1921 рр., створене на виконання Берестейського мирного договору.

Офіц. представник Австро-Угорської імперії Макс фон Гоффінгер (Max von Hoffinger, 1884–1953), випускник Віденського ун-ту, співробітник імперського зовнішньополіт. відомства, прибув до Києва 09.03.1918. Його завдання в Києві полягало в орг-ції роботи консульства. М. Гоффінгер винайняв для службової резиденції установи та помешкання консула приміщення на вул. Пушкінській, 24 терміном до 30.06.1918. Як гол. австрійської делегації для орг-ції поставок з УНР продовольства прибув гр. Йоганн (Янош) Форгач фон Гюмес і Гач (Johann Graf Forgach von Ghymes und Gacs, 1870–1935). Він мав ранг надзвич. і повноважного посла і досвід дип. роботи в Белграді, Софії, Дрездені, Санкт-Петербурзі, Римі; тривалий час завідував відділом у австро-угорському мін-ві закорд. справ. Його місія в Києві полягала у встановленні де-факто стосунків із УНР без формального визнання уряду.

Для активізації постачання «харч. запасів» австро-угорська місія використовувала такий інструмент як «вмілу публіцистсько-комерційну пропаганду», скерувавши до Києва військ. журналіста Йозефа Германа. Він очолив укр. відділ військ.-пресового бюро Австро-Угорської імперії, до завдань якого входило поширення пресових бюлетенів австрійського військ. командування, публікація відповідних матеріалів в укр. газетах, орг-ція фотовиставок і показів фільмів, виступів австрійських артистів.

Призначення на посаду консула отримав Вальтер Ріттер Прінціг фон Гервальт (Walter Ritter von Princig von Herwalt, 1862–1943). Він був досвідченим дипломатом: пройшов шлях від конс. практиканта в Консульстві в Константинополі (1888) до рангу ген. консула 1-го класу і посади Ген. консула Австро-Угорщини в Гамбурзі (1913–1918), працював у Лондоні, Белграді, Афінах, був чл. правління Австрійського судноплавного тов-ва. Планувалося, що від від'їзду Й. Форгача з Києва В. Прінціг діятиме як фактичний представник при укр. уряді. З огляду на завершення терміну оренди приміщення консульства в Києві, В. Прінцігу було доручено продовжити термін його оренди на рік. Вірча грамота

В. Прінціга як повноважного представника Цісарсько-Королівського Австро-Угорського Уряду при Уряді УНР, до моменту створення передбаченого в мировому договорі дип. представництва була датована 11.04.1918, а 28.04. цісар Карл I дав згоду на надання консулові В. Прінцігу повноважень «надзвич. посланника та уповноваженого мін-ра». Новий представник Австро-Угорщини розпочав роботу вже після приходу до влади гетьмана П. Скоропадського. Наприкінці травня 1918 В. Прінціг виїхав на попереднє місце служби, до Гамбурга. Офіц. вручити свою вірчу грамоту главі держави йому не довелося, натомість він невдовзі взяв участь у знищенні оригіналів таємного протоколу щодо Галичини, які зберігалися в Берліні.

02.06.1918 разом із А. фон Муммом вірчу грамоту як представник Австро-Угорської монархії вручив гетьману П. Скоропадському гр. Й. Форгач. Ні німецька, ні австро-угорська сторона на той момент ще не ратифікували Берестейський мир, але, за твердженням Д. Дорошенка, це було «урочисто-офіц. визнання гетьмана Павла Скоропадського Німеччиною і Австро-Угорщиною». В Києві деякий час залишався консул Ріттер фон Гоффінгер, віце-консули др. Іштван фон Ревічкі та др. фон Кляйнвехтер, конс. аташе фон Пітлік, радник конс. канцелярії Дінтер та секретар конс. канцелярії Хлопецкі. Продовжував свою діяльність у Києві граф Й. Форгач. Перебування австро-угорського представництв, яке прибуло до Києва із чітко окресленою ек. метою, що полягала в забезпеченні постачання прод. до Австро-Угорщини, завершилося через поразку Центр. держав у I Світовій війні.

Дж.: ЦДАВО України: ф. 3766 «Міністерство закордонних справ Української Держави, 1918 р.»; ф. 3696 «Міністерство закордонних справ Української Народної Республіки, 1918–1924 рр.»; Австрійський державний архів: Політичний архів (ф. X / Rbssand, коробки 151, 152, 153, 154), Новий політичний архів (ф. 4).

Літ.: Гай-Нижник П. Фінансові взаємини Української Народної Республіки і Української Держави з Німеччиною та Австро-Угорщиною (1918) // Україна дипломатична. 2003. Вип. 3. С. 394–412; *Агстнер Р.* Про цісарів, консулів і купців. Австрія і Україна 1785–2010. Wien–Berlin: Lit Verlag GmbH&Co. KG, 2011; Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки / Упоряд. Вольфрам Дорнік та ін.; пер. з нім. В. Кам'янець; наук. ред. Р. Пиріг. Київ: Ніка-Центр, 2015; Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–192 рр.): документи і матеріали / Держкомархів України, Укр. НДІ архів. справи та документознавства [авт. передм., упоряд.: І.Б. Матяш та ін.; редкол.: К.І. Грищенко (голова) та ін.]. Київ: Вид-во гуманіт. л-ри, 2010; *Матяш І.Б.* Іноземні представництва в Україні (1917–1919 рр.): державна місія та повсякденність. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2019.

Ірина Матяш

ДИПЛОМАТИЧНА МІСІЯ ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ ГРУЗІЯ — перше дип. представництво Грузії в Україні доби Української революції 1917–1921 рр.

Офіц. представників Дем. Республіки Грузія (ДРГ) при уряді Укр. Держави було призначено 04.07.1918, невдовзі після відновлення держ. незалежності Грузії відповідно до Акту незалежності, ухваленого Грузинською нац. радою 26.05.1918. Для виконання особливих доручень у Києві отримали призначення Віктор Тевзая (псевд. — Машинадзе, Georgien) — 35-річний правник і депутат Грузинського парламенту та Давид Вачеїшвілі, який до того перебував на посаді офіц. представника Грузинської нац. ради на тер. України та комісара у військ. справах при УЦР. Представництво розташувалося на вул. Караваєвська, 9.

В його структурі були конс. та ек. відділи, прес-бюро. Штатним розписом передбачалися посади урядовця з особливих доручень, першого і другого секретарів, військ. аташе та його помічника, адмін.-техн. персонал (комендант будинку, перекладач, машиністки, кур'єри, водій, допоміжні працівники). Їх обіймали С. Асатіані, А. Сванідзе, Г. Мамаладзе (секретарі уповноваженого), полк. Кавтарадзе (військ. аташе) та ін., всього 20 співробітників. Осн. зусилля грузинських представників зосередилися на підготовці міждерж. договору з Україною, встановленні контактів з представниками дип. корпусу з метою досягнення домовленості про визнання незалежності Грузії заруб. країнами, забезпеченні допомоги грузинським громадянам. Для поширення інформації про грузинські справи та допомоги ініціативі грузинським студентам, які з кін. 1917 видавали рідною мовою газ. «Зари», представництво розпочало сприяння в підготовці та поширенні в київських газетах прес-релізів. Охорону будинку місія забезпечувала власними силами, отримавши з цією метою зброю і патрони.

02.11.1918 В. Тевзая вручив офіц. ноту представнику Фінляндії Г. Гуммерусу з питання визнання незалежності Грузії. Фінський представник негайно передав її до Хельсинки з позитивним відгуком. Для обговорення питань орг-ції товарообміну з Укр. Державою було створено спец. комісію, яка мала підготувати підписання договорів у цій сфері. У зв'язку з пропозицією грузинського уряду обговорити торг.-ек. відносини, департамент зовн. торгівлі Мін-ва торг. і пром. розпочав збирання і підготовку відповідних матеріалів. Питання про орг-цію товарообміну з Грузією обговорювалося міжвідомчою комісією. Підписаний 05.12.1918 з укр. боку заст. мін-ра торгу і пром. С. Бородаєвським, з грузинського — В. Тевзаєю, «Договір між Укр. державою і Грузинською Республікою» містив положення про заг. права громадян, конс. зносини, торгівлю, мореплавство, транзит. Важливою нормою договору було надання права на взаємне призначення ген. консулів, консулів, конс. і торг. агентів. Всі пільги і права конс. представників визначалися на засадах взаємності.

Договір передбачав ратифікацію та застерігав право кожної сторони денонсувати його після ратифікації. 07.12.1918 підписано угоди про міжбанківські переказні операції та обмін товарами між Укр. Державою і ДРГ як незалежними державами. Договори не набули законної сили.

Після приходу до влади Директорії і відновлення УНР грузинська місія продовжила діяльність. 10.01.1919 рішенням Ради Нар. Мін-рів УНР уповноваженому в справах Грузії було виділено безвідсоткову позичку з коштів Держ. скарбниці 500 тис. карб. на три місяці. Ці кошти мали повернутися Надзвич. дип. місії УНР на Кавказі (м. Тифліс), створеній 26.01.1919, яку очолив І. Красковський. В. Тевзая підтвердив отримання коштів грузинською стороною і клопотав перед грузинським урядом про повернення відповідної суми укр. колезі. Зі вступом у Київ більшовиків на поч. лютого 1919 грузинська місія залишалася в місті й припинила свою діяльність в травні 1919.

На фасаді колиш. маєтку О. Терещенко встановлено меморіальну дошку про перебування у ньому в 1918–1919 грузинської дип. місії. Від 1969 приміщення займає Республіканська наук. мед. біб-ка, яка почала обслуговувати користувачів на поч. грудня 1971. Після капітального ремонту будівлі — Нац. наук. мед. біб-ка України.

Дж.: ЦДАВО України: ф. 3766 «Міністерство закордонних справ Української Держави, 1918 р.»; ф. 3696 «Міністерство закордонних справ Української Народної Республіки, 1918–1924 рр.»; Національний історичний архів Грузії: ф. 1861 «Управління справами Демократичної Республіки Грузія»; ф. 1866 «Повноважний представник ДРГ в РСФРР»; ф. 1870 «Економічна місія уряду ДРГ в Україні».

Літ.: Кіладзе С. Невідомі сторінки дипломатії. Україна–Грузія // Хроніка-2000: Український культурологічний альманах. 2001. Вип 43. С. 27–33; *Бежуашвілі А.* Україна і Грузія: дипломатичні відносини 1918–1920 років. Україна–Грузія // Хроніка 2000: Український культурологічний альманах. 2002. Вип. 47–48. С. 20–110; *Матвієнко В.М.* Українська дипломатії 1917–1921 років на теренах постімперської Росії. Київ: Київський ун-т, 2002. С. 189; *Гай-Нижник П.* Україна–Грузія: становлення міждержавних і дипломатичних взаємин у 1917–1921 рр. // Україна дипломатична: наук. щорічник. Вип. 18. 2017. С. 126–127; *Матяш И.* Грузинские представительства в Украине в 1918–1921 годах: между независимым государством и советской республикой. Межкультурные коммуникации. 2018. № 30. С. 95–104.

Ірина Матяш

ДИПЛОМАТИЧНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО НІМЕЦЬКОЇ ІМПЕРІЇ — перша дип. місія Німецької імперії в Україні доби Української революції 1917–1921 рр., створена відповідно до Берестейського мирного договору.

Цісарський посланник у відставці, дійсний таємний радник, доктор, барон Філіп Альфонс Фрайгер Мумм фон Шварценштайн (Alfons Mumm

von Schwarzenstein, 1859–1924) прибув до Києва 17.03.1918, у день ратифікації УЦР Берестейського мирного договору. Він отримав призначення до УНР в ранзі посла з повноваженнями гол. торг. делегації. Йому доручалося тимч. ведення всіх дип. інтересів німецької сторони. Відповідне звернення щодо забезпечення розташування свого представника зовнішньополіт. відомство Німецької імперії скерувало до укр. уряду. Резиденція посланника розташовувалася в «Palast-Hotel» на Бібіковському бульв. (суч. бульв. Т. Шевченка), 7.

Штат очолюваної А. фон Муммом місії склали дип. радник граф Ганс (Йоганес) фон Берхем; радник з питань преси, кер. відділу преси і пропаганди граф Герберт фон Дірксен, військ. радник Теодор Міхаеліс, радники з ек. і фін. питань Отто Відфельд і Карл Мельхіор, перекладач Форнер (всього 17 осіб з родинами). Візитами до А. фон Мумма розпочинали своє знайомство з дип. корпусом посланці країн-підписантів Берестейського мирного договору та ін. євр. країн. Першими відвідали А. фон Мумма в його резиденції посол Царства Болгарія І. Шишманов, Фінляндії — Г. Гуммерус.

Вірчу грамоту А. фон Мумм вручив гетьману П. Скоропадському 02.06.1918. 03.06.1918 було розроблено спец. наказ про правила вивозу за кордони Укр. Держави (УД) різних товарів та прод., що передбачав дозвіл на вивезення цукру (органи Мін-ва прод. справ), спирту (акцизне відомство), вугілля (департамент палива Мін-ва торгу і пром.), які мали погоджувати свої дії з німецькою адмін-цією.

12.06.1918 своєю грамотою П. Скоропадський ратифікував Берестейський мирний договір. Ратифікація німецькою стороною відбулася 24.07.1918.

Після поранення й смерті фельдмаршала Г. Айхгорна занепокоєний власною безпекою через чутки про можливість нових жертв, А. фон Мумм обмежив пересування містом, посилив охорону і змінив місце розташування своєї резиденції. Наприкін. серпня 1918 він сприяв проведенню П. Скоропадським першого держ. візиту до Німеччини.

Перебування німецьких представництв, яке прибули в Київ з ек. метою, що полягала в забезпеченні постачання прод., завершилося в листопаді 1918 через поразку Центр. держав в І Світовій війні.

Літ.: Кривець Н.В. Українсько-німецькі відносини: політика, дипломатія, економіка, 1918–1933 рр. Київ, 2008; *Її ж.* Розвиток дипломатичних відносин Української Держави з Німеччиною в 1918 році // Наук. вісн. Дип. акад. України. 2004. Вип. 10. Ч. 2: Зовнішня політика і дипломатія: погляд із XXI століття. С. 481–499; *Матяш І.* Українська консульська служба 1917–1923 рр. як державний інститут: становлення, функціонування, персоналії. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2016; *Її ж.* Іноземні представництва в Україні (1917–1919 рр.): державна місія та повсякденність. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2019.

Ірина Матяш

ДИПЛОМАТИЧНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ — перша турецька дип. місія в Україні доби Української революції 1917–1921 рр, створена на виконання Берестейського мирного договору.

Дип. місія Османської імперії прибула до Києва 08.09.1918. Її очолював колиш. османський посол у Греції Ахмед Мухтар-бей Моллаогли (Ahmet Muhtar Mollaoğlu, 1870–1934). На посаду ген. консула в Києві отримав призначення колиш. депутат турецького парламенту від м. Кютах'я Ахмед Ферiт-бей Тек (Ahmet Ferit Tek). Повідомлення про приїзд турецьких представників МЗС Укр. Держави (УД) отримало 06.08.1918 і негайно дало відповідні доручення, намагаючись дотримуватись режиму найбільш. сприяння щодо надання їм приміщення в центрі столиці. Знайти належні будинки в Києві того часу було дуже складно. УД намагалася виконати зобов'язання, зафіксовані не лише в заг. договорі, але й у додатковій угоді Берестейського мирного договору, підписаній представниками УНР і Османської імперії 12.02.1918. Зокрема цим документом визначалася можливість призначення ген. консулів, консулів і віце-консулів після ратифікації з дотриманням принципу взаємності; визнавалася потреба підготовки конс. конвенції та ін. актів, необхідних для регулювання міждерж. відносин; передбачалося ведення ек. відносин до підписання остаточного договору в цій сфері на засадах режиму найбільш. сприяння. Разом із очільником османської місії до Києва приїхали ст. секретар посольства Сервер Джемал-бей та секретар Алі Мухтар-бей, ген. консул Ахмед Ферiт-бей.

Приїзд до Києва іноземних представників гетьман П. Скоропадський оцінював як держ. визнання. Очільник УД визнав Берестейський мирний договір і ратифікував його 12.06.1918. На момент прибуття османської місії до Києва гетьман перебував у Берліні з держ. візитом. Вірчу грамоту глава османської місії вручив йому 24.09.1918. Гол. причина очікування полягала в бажанні повідомити, що його імператорська величність султан і його уряд «визнали з вел. симпатією факт незалежності України» і мають намір підтримувати нині й в майбутньому дружні відносини з Україною. Офіц. частина церемонії закінчилася фотографуванням гетьмана з османською делегацією в саду палацу. По тому відбувся обід за столом, оздобленим червоними та білими живими квітами у формі півмісяця та зірки. Таке оформлення стола під час офіц. обіду підкреслювало урочистість події.

Повноваження посла Ахмеда Мухтара-бея та ген. консула в Києві Ахмеда Ферiт-бея МЗС УД підтвердило 12.10.1918. В орг-ції побуту місії посла не задовольняло приміщення, де йому довелося розташуватися. 28.10.1918 Ахмед Мухтар-Бей звернувся до зовнішньополіт. відомства з проханням надати кімнати на другому поверсі готелю «Паласт».

30.10.1918 представники Османської імперії та Вел. Британії підписали Мудроське перемир'я з країнами Антанти, яке стало наслідком

поразки Османської імперії у I Світовій війні. В сер. листопада 1918 турецькому представництву було надано 10 кімнат на другому поверсі отеля «Палас», які займала німецька місія. В цей час розпочалося антигетьманське повстання й перспектив для діяльності посольства не залишалося.

14.12.1918 в приміщенні готелю, в апартаментах посла Османської імперії гетьман УД П. Скоропадський підписав грамоту про зречення влади. Співробітники посольства Османської імперії з родинами залишили Київ 12.01.1919.

Дж.: ЦДАВО України: ф. 3766 «Міністерство закордонних справ Української Держави, 1918 р.»; ф. 3696 «Міністерство закордонних справ Української Народної Республіки, 1918–1924 рр.».

Літ.: Сергійчук Б., Сергійчук В. На межі двох світів: українсько-турецькі відносини в середині XVI–на початку XXI ст. Київ: ПП Сергійчук М.І., 2012; *Матяш І.* Українська консульська служба 1917–1923 рр. як державний інститут: становлення, функціонування, персоналії. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2016; *Її ж.* Іноземні представництва в Україні (1917–1919 рр.): державна місія та повсякденність. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2019.

Ірина Матяш

ДИПЛОМАТИЧНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО ФІНЛЯНДІЇ В УКРАЇНІ — перша фінська дип. місія в Україні доби Української революції 1917–1921 рр .

Рішення про призначення тимч. дип. представником для особливих доручень (agent diplomatique en mission spéciale) при уряді Укр. Держави (УД) одного з чільних діячів фінського визв. руху, вченого-історика Ґермана Грегоріуса Ґуммеруса (Herman Gregorius Gummerus, 1877–1948) Сенат Фінляндії ухвалив 26.07.1918. Пріоритетним завданням офіц. представника було започаткування з УД товарообміну, зокрема орг-ція продажу фінського паперу та придбання прод-ва для голодної Фінляндії. 08.08.1918 Г. Гуммерус вирушив до Києва через Берлін, де до нього приєдналися представники «Тов-ва фінських паперових заводів» Рудолф Валден та Йоста Серлакіус, призначені тимч. консулами в Києві та Одесі, та Юрьйо Снеллман, призначений секретарем представництва.

До Києва фінські дипломати прибули 22.08.1918. На вокзалі їх зустріли з відповідними почестями й держ. автомобілями доправили до готелю Г. Гладинюка на вул. Фундуклеївській, 8, де для них було заздалегідь заброньовано кімнати. Через день Г. Гуммерус вручив вірчу грамоту відповідно до свого статусу мін-ру закорд. справ Д. Дорошенку і представив йому консулів. 26.08. представники Фінляндії отримали запрошення на сніданок до П. Скоропадського. В розмові, яка точилася навколо визв. війни в Фінляндії та особи головнокомандувача фінською

«білою» армією маршала Карла Маннергейма, колиш. однополчанина П. Скоропадського, очільник УД висловив принципово важливу думку про те, що скеровуючи до Києва своїх представників, Фінляндія визнала Україну de jure.

У вересні 1918 представники Фінляндії отримали 3 кімнати в готелі «Франсуа» на перетині вул. Володимирської та Фундуклеївської (суч. Б. Хмельницького). Готель належав купцеві Ф. Голомбеку й приймав гостей з 01.11.1900. 36 номерів готелю мали пристойне меблювання і електричне освітлення. Гості користувалися ванною і отримували чай, каву, обіди за помірними цінами. В цих кімнатах розташувалися посол, консули і секретар. Кімната посла була «одночасно і спальнею, і приймальнею, і канцелярією посольства». На балконі розташували щит із зображенням гербу Фінляндії і держ. прапор. Зі сподіванням на поліпшення умов роботи посол не припиняв звернення до влади щодо надання додаткових приміщень.

30.09.1918 Г. Гуммерус і заст. мін-ра торгу і пром. УД С. Бородаєвський підписали договір, згідно з яким «Тов-во фінських паперових заводів» мало продати Україні до кін. року від 600 тис. до 1 млн. пуд. паперу за умови передоплати 35%; Україна — надати можливість представникові Мін-ва торгівлі Фінляндії придбати 250 тис. пуд. цукру-піску по 100 крб. за пуд у розрахунку — пуд цукру за кожні чотири пуди паперу. Окр. договори було укладено з німецькими залізничними установами про транспортування товарів через Ригу.

Й. Серлакіус та Р. Валден активно розвивали свою діяльність, засновуючи власні контори в Києві, Одесі, Харкові, шукали партнерів, брали передоплату за замовлений папір. У Гельсинки, відповідно до домовленостей, було створено спец. к-т та «Фінсько-укр. торг.-промислове тов-во». Однак повноцінно реалізувати договір не вдалося. Відправлена в Україну перша партія фінського паперу вартістю майже 4,5 млн марок опинилася в Ризі, де невдовзі була викрадена більшовиками.

З приходом до влади Директорії і відновлення УНР Г. Гуммерус залишився в Києві. Разом з ін. іноземними представниками брав участь у зустрічі чл. Директорії 19.12.1918 на залізничному вокзалі. Під час урочистостей Г. Гуммерус виголосив промову про відносини Фінляндії та України і потиснув руку С. Петлюрі. До кін. 1918 його гол. зусилля зосередилися на захисті прав фінських громадян. На поч. січня 1919 Г. Гуммерус отримав можливість переселитися в будинок граф. Уварової на вул. Левашовській, 12. Наприкін. січня разом з ін. іноземними представниками виїхав з Києва до Вінниці, звідти — до Гельсинки. Посольства Фінляндії в УНР було офіц. ліквідовано 02.10.1921. Проте Г. Гуммерус наголошував, що «фінський уряд ніколи не відкликав формально його призначення послом в Україні, навіть тоді, коли його вислано послом до Італії».

Дж.: ЦДАВО України: ф. 3766 «Міністерство закордонних справ Української Держави, 1918 р.»; ф. 3696 «Міністерство закордонних справ Української Народної Республіки, 1918–1924 рр.».

Літ.: *Ґуммерус Ґ.* Україна в переломні часи. Шість місяців на чолі посольства у Києві / пер. з фін., коментарі та передмова Й. Ремі, В. Пилипенка. К.: Таксон, 199; *Пилипенко В.* Відносини між Україною та Фінляндією (1918–1921 рр.) // Етнічна історія народів Європи. 2000. Вип. 5. С. 59–63; *Матяш І.Б.* Іноземні представництва в Україні (1917–1919 рр.): державна місія та повсякденність. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2019.

Ірина Матяш

ДИПЛОМАТИЧНІ ПРЕДСТАВНИЦТВА, МІСІЇ ТА КОНСУЛЬСЬКІ УСТАНОВИ УКРАЇНСЬКИХ УРЯДІВ 1917–1920 — дип. представництва укр. урядів 1917–1920.

Дип. служба формувалася й діяла згідно із з-нами та розпорядженнями Укр. Центр. Ради, Ради мін-рів Укр. Держави, Директорії УНР. Усі тогочасні укр. уряди, незалежно від характеру їхньої політики, впродовж усього періоду їх існування (1917–1920) розглядали укр. дип. службу як певну цілісність, спрямовану на виконання завдань зовн. політики держави, захист її прав та інтересів за кордоном. Головною метою укр. дип. представництв і місій було досягнення визнання України на міжнар. арені. Діяльність конс. установ полягала в захисті інтересів укр. громадян за кордоном, регламентації перебування іноземців на тер. України.

Зовнішньополіт. діяльність укр. нац. урядів 1917–1921 здійснювалась у таких напрямах — відносини з державами Четверного союзу (Брестський мирний договір УНР з державами Четверного союзу 09.02.1918), РСФРР, країнами Антанти, нейтральними державами, а також держ. утвореннями, що виникли на тер. колиш. Рос. імперії.

За УЦР уряд установив відносини з державами Антанти, прийняв у грудні 1917 представників Вел. Британії, Франції й Румунії. Згідно з Брестським мирним договором УНР з державами Четверного союзу, УНР встановила дип. відносини з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною, Болгарією, які визнали її суб’єктом міжнар. права. Однак у наслідок підписання Брестського мирного договору були припинені відносини з країнами Антанти.

За часів Укр. Держави 1918 дип. відносини набули дальшого розвитку. Уряд гетьмана П. Скоропадського відіслав своїх представників до 10 держав та прийняв іноземних представників з 11 держав. На місце призначених УЦР послів до Німеччини, Австро-Угорщини, Туреччини було призначено ін., засновано посольства в Болгарії, Всевеликому Війську Донському. Направлені дип. місії до Фінляндії, Швейцарії, Румунії, Кубані, скандинавських країн, держав Антанти. В цей час у Києві тривали

укр.-рос. мирні переговори. Рос. делегація одночасно виконувала функцію тимч. дип. представництва РСФРР в Укр. Державі.

До травня 1918 конс. установи України активно діяли в Берліні, Відні, Стамбулі, Бухаресті, Грузії (з поширенням повноважень на Вірменію та Азербайджан). З часів Укр. Держави конс. мережа розвивалася насамперед за рахунок розширення її в регіонах Росії, де діяло 30 конс. установ. За цей час було також акредитовано консула в Мінську, направлено консула до Риги (суч. столиця Латвії), в липні відкрито консульство в Данцігу (суч. м. Гданськ, Польща), Софії, Тифлісі (суч. м. Тбілісі, Грузія), у вересні — в Баку (суч. столиця Азербайджану), наприк. жовтня призначено консулів у Яссах (Румунія), Варшаві та Ґельсінкі. Заг. на той час працювало 50 конс. установ. У зв’язку з розривом РСФРР 13.09.1918 Брестського мирного договору РСФРР з державами Четверного союзу (03.03.1918) й відносин з Укр. Державою (жовтень 1918) конс. контакти між рад. Росією й Україною припинилися.

Характерною рисою діяльності конс. установ за часів Директорії УНР була орієнтація на Європу. Конс. установи існували в Берліні, Брюсселі, Відні, Женеві, Гаазі, Гельсінки, Лондоні, Мюнхені, Парижі, Стокгольмі, Цюриху та ін. Оскільки Директорія УНР фактично втратила контроль над країною, то вона не мала можливості приймати іноземних дип. представників. У цей час на Паризьку мирну конф. (1919–1920) було відправлено укр. делегацію, яка одночасно була повноважним дип. представником УНР у Франції. Також було відправлено чимало місій до ін. країн: Вел. Британії, США, Італії, Бельгії, Нідерландів, Данії, Ватикану, Румунії, Естонії, Латвії (з Литвою), Грузії, Чехословаччини, Угорщини. У Варшаві перебувала дип. делегація УНР з метою переговорів. Продовжували існувати посольства, що були засновані за часів Укр. Держави.

Після 1920 іноземні держави поступово згорнули офіц. взаємини з дип. представництвами й конс. установами Директорії УНР, оскільки змушені були визнати уряд УСРР.

Літ.: Трембіцький В. Українська консульська служба в 1918–1924 рр. // Літературна Україна. 1990. 16 серпня; *Дорошенко Д.* Історія України: 1917–1923 рр. Т. 2. К., 2002; Енциклопедія історії України. У 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій та ін. Т. 2. К., 2004; *Матяш І.* Українська консульська служба 1917–1923 рр. як державний інститут: становлення, функціонування, персоналії. К., 2016.

Олексій Лупандін

ДОГОВІР УКРАЇНСЬКОЇ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ І ДОБАРМІЇ А. ДЕНІКІНА — угода про перемир’я і військ. союз між Укр. Галицькою армією (УГА), збройними силами Зах. обл. Укр. Нар. Республіки, та військ. формуваннями Білого руху (Добровольчою армією), укладена 06.11.1919.

Восени 1919 склалася важка ситуація на фронтах. Відступ УГА, брак зброї і медикаментів, епідемія тифу змусили Начальну Команду Галицької армії (НКГА) підняти питання щодо проведення мирних переговорів з Добрармією. Розпочатий за наказом А. Денікіна від 07.10.1919 наступ на Поділлі ще більше ускладнив і без того напружені стосунки Дієвої армії УНР з УГА. Вважаючи домовленість з денікінцями єдиним способом врятувати залишки армії та життя близько 20 тис. хворих на тиф вояків, командувач УГА М. Тарнавський ініціював пошуки такого порозуміння.

20.10.1919 представники НКГА звернулися до Є. Петрушевича з проханням вислати О. Назарука й В. Давидяка для переговорів із А. Денікіним, проте отримали відмову. 25.10 з ініціативи НКГА до командування Добрармії було надіслано делегацію у складі отамана О. Лисняка, сотників О. Левицького, Г. Куріци. Офіц. вони мали висловити протест з приводу нелюдського ставлення білогвардійців до воєнних полонених і розпочати переговори в справі їх обміну; неофіц. — прозондувати можливості, за якими Команда Денікінської Армії була б готова укласти перемир’я з укр. військами. Переговори відбулися 01.11.1919 на ст. Гайсин. Під час зустрічі з ген. Я. Слащовим О. Лисняк мав дізнатися про умови перемир’я УГА й Добрармії. Зважаючи на те, що УГА була екстер., Я. Слащов погодився на переговори. Узгодивши дії із своїм командуванням, ген. ЗСПР надав проект договору з УГА, за яким вона в повному складі переходить до Добрармії й не вестиме військ. дій проти армії С. Петлюри.

Скликана 28.10.1919 у Вінниці нарада за участю наддніпрянського і галицького політ. і військ. проводу не мала результатів. На нараду 04.11.1919 у Жмеринці М. Тарнавський не прибув, повідомивши Є. Петрушевича телеграмою, що коли нарада не прийме рішення щодо переговорів з А. Денікіним, то НКГА змушена буде вести переговори самостійно.

Наступного дня ген. М. Тарнавський вислав до денікінців делегацію у складі А. Ерлє, О. Лисняка та О. Левицького, яка 06.11., за згодою Є. Петрушевича, у Зятьківцях зустрілася з ген. Я. Слащовим і підписала договір. Умови договору були наступними: 1. УГА зберігає автономію; 2. уряд ЗУНР переїжджає до Одеси і зберігає повний суверенітет над армією; 3. УГА не буде використовуватись проти військ С. Петлюри; 4. УГА надається кількамісячний відпочинок та мед. допомога хворим; 5. буде надана можливість військовополоненим та інтернованим галичанам із ін. країн повернутися до УГА.

З текстом договору, за підписом ген. М. Тарнавського, делегація від Добрармії 07.11.1919 прибула до осідку НКГА у Вінниці. Вона сподівалася на ратифікацію договору і мала намір вияснити нагальні потреби Галицької армії для надання допомоги. Але з’ясувалося, що командування

УГА на чолі з М. Тарнавським усунуте. Новопризначений командувач ген. О. Микитка і його нач. штабу ген. Г. Ціріц зустрілися з гол. делегації полк. Саборським, повідомивши денікінських офіцерів, що військ.-політ. провід УНР і ЗУНР не визнав укладений у Зятьківцях договір. Делегація Добрармії залишила місто разом із новою делегацією НКГА у складі отам. А. Ціммермана, сотн. Л. Турчина й поруч. Г. Давида, що мала доручення провести нові переговори з Добрармією у справі перемир'я.

У цих умовах війська Добрармії під командуванням ген. Н. Шіллінга 10.11.1919 розгорнули наступ, відрізавши УГА від Наддніпрянщини та перервавши зв'язок з урядом ЗУНР в Кам'янці-Подільському. 14.11.1919 Є. Петрушевич надіслав телеграму до НКГА з повідомленням про дозвіл продовжувати переговори з командуванням Добрармії від свого імені. Н. Шиллінг погодився на нові переговори, водночас відмовившись від спілкування з представниками Армії УНР, які також були у складі делегації.

Підписання нового договору між УГА і Добрармією відбулося в Одесі 17.11.1919. Його положення практично повторювали зміст попереднього. Ратифікація договору відбулася у вінницькому готелі «Савой» 19.11. У документі зазначалося, що УГА, зберігаючи автономію, переходить на бік Добрармії. Остання надасть можливість довести чисельний стан частин до 75% штатного розпису шляхом поповнення галичанами з тер. ін. держав. В галицькі частини призначалися рос. офіцери зв'язку, лікарі та урядовці. Політ. питання та питання щодо майбутнього Галичини не піднімалися. Галицька армія мала дислокуватися у р-ні Козятин–Вінниця–Погребище, штаб — в Умані, тилові частини — в р-ні Христинівка–Ольгополь–Вознесенськ–Миколаїв. УГА не прийматиме участь у війні проти Армії УНР. Хворі і поранені вояки приймаються у шпиталі Добрармії, зокрема в Одесі, після одужання повертаються у свої частини.

Літ.: Тимченко Р. Відносини Української Народної Республіки й Західноукраїнської Народної Республіки (листопад 1918 — квітень 1920 рр.). К., 2013; *Байло А.* Тимчасовий союз УГА з Добрармією та його наслідки // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2009. Вип. 18. С. 353–362; *Ковальчук М.* Невідома війна 1919 року: українсько-білогвардійське протистояння. К., 2006.

Роман Тимченко

ДОГОВІР УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ З ВСЕВЕЛИКИМ ВІЙСЬКОМ ДОНСЬКИМ 1918 р. — укладений у Києві 08.08.1918.

За умовами договору обидві сторони взаємно визнавали незалежність і суверенітет. Встановлювались держ. кордони, які визначались адм. межею Катеринославської, Харківської, Воронезької губ., що відділяла Україну від Обл. Війська Донського. В р-ні Маріуполя, який залишався за

Україною, було узгоджено відведення на сх. лінії кордону, необхідного для забезпечення єдності адм. і госп. управління міста і порту з околицями. Договірні сторони зобов'язалися не укладати з ін. держ. і збройними орг-ціями угод, які могли б завдати шкоду одній з сторін, а також в найближчий час встановити дип. та конс. відносини, а в майбутньому — укласти угоди з ек. питань: про умови вільного транзиту, товарообміну, митні, фін. відносини, залізничне сполучення та поштово-телеграфний зв'язок. Окрема стаття договору торкалась забезпечення українців на тер. Всевел. Війська Донського мовними і культ.-осв. правами нарівні з усіма ін. громадянами, а політ. — нарівні з усіма громадянами некозацького стану. Такими ж правами мали бути забезпечені в Україні вихідці з Дону.

Одночасно з осн. договором була укладена «Додаткова секретна угода», згідно якої Укр. Держава зобов'язувалась забезпечити Всевел. Військо Донське озброєнням, предметами військ. та сан. спорядження.

18.09.1918 укладено угоду про врегулювання питань, що торкалися Донецького басейну. Вона встановила принципи видобутку вугілля й обмін паливом, заснувала постійну укр.-донську комісію, яка мала узгоджувати питання, що виникали між Україною й Доном щодо видобутку, розподілу, споживання й транспортування донецького вугілля.

Літ.: Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923. Т. 2. Українська Гетьманська Держава 1918 року. К., 2002; *Матвієнко В.М.* Українська дипломатія 1917–1921 років на теренах постімперської Росії. К., 2002; *Соловйова В.В.* Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917–1921 рр. Київ–Донецьк, 2006; *Дацків І.Б.* Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів. 1917–1923 рр. Тернопіль, 2009.

Олексій Лупандін

ДОГОВІР УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ З ГРУЗИНСЬКОЮ РЕСПУБЛІКОЮ 1918 — укладений 05.12.1918. Визначав установлення дип. і конс. відносин, налагодження торг.-ек. зв'язків, мореплавства між Укр. Державою та Грузією, врегулювання цивільних, приват. і майнових прав громадян обох держав.

Договір передбачав надання громадянам обох держав повного обсягу політ. і цивільно-майнових прав на тер. ін. держави. Одночасно вони звільнялися від офіц. адм., гром. роботи, а також військ. повинності. Надавався статус найбільшого сприяння торг. відносинам між обома державами. Встановлювався взаємний пільговий режим для укр. і грузинських суден та їх вантажів, товари не обкладались подвійним митом. Умови договору передбачали у майбутньому укладання угод про фін. відносини, поштово-телеграфний зв'язок, митні стосунки. Для улагодження митного питання і створення у подальшому митного союзу, мала

бути заснована спец. укр.-грузинська змішана комісія. Угода набувала чинності з моменту її підписання.

Літ.: Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923. Т. 2. Українська Гетьманська Держава 1918 року. К., 2002; *Матвієнко В.М.* Українська дипломатія 1917–1921 років на теренах постімперської Росії. К., 2002;

Олексій Лупандін

ДОДАТКОВА УГОДА РСФРР З НІМЕЧЧИНОЮ 1918 — укладена 27.08.1918 в Берліні (Німеччина) як додаток до Брестського мирного договору РСФРР з державами Четверного союзу 03.03.1918 з метою конкретизації та підтвердження деяких положень цього договору.

Вона встановлювала принципи, за якими мала вирішуватися доля зах. регіонів колиш. Рос. імперії, що відокремилися за Брестським мирним договором. Окрема глава «Рос. чорноморські обл. (за винятком Кавказу)» містила умови припинення німецькою стороною окупації цього регіону. Згідно з угодою, Німеччина накладала на РСФРР (як і в Брестсьому договорі) примусове зобов'язання про укладення миру з Україною (виведення німецьких частин із чорноморських обл. мало статися лише після укладання й ратифікації укр.-рос. мирного договору). Німеччина, зі свого боку, зобов'язувалася звільнити землі, які не згадувались у III Універсалі УЦР як такі, що належать Україні. Крім того, Німеччина підтвердила свій нейтралітет у вирішенні справ РСФРР з її окр. регіонами, що прагнули до самовизначення і відокремлення. Цього ж дня сторони підписали документ, що врегулював фін. питання, які випливали з додаткової угоди. Зокрема, РСФРР мала сплатити Німеччині 6-млрд. контрибуцію.

Літ.: Документы внешней политики СССР. Т. 1. М., 1957; Енциклопедія історії України. 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій та ін. Т. 2. К., 2004.

Олексій Лупандін

ДРУГИЙ УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ — документ, який став підсумком переговорів УЦР з делегацією Тимчасового уряду і засвідчив знаходження компромісу між ними.

Універсал зафіксував результати переговорів УЦР з мін-рами Тимч. уряду О. Керенським, М. Терещенко, І. Церетелі та М. Некрасовим 28–30.06.1917 та досягнуті домовленості. Тимч. уряд постановою від 03.07.1917 визнав Центр. Раду та її виконавчий орган Ген. Секретаріат крайовим органом управління в України, надавши певного правового статусу проголошеній I Універсалом УЦР (10.06.1917) автономії України.

II Універсалом УЦР сповіщала «громадян землі української», що в результаті досягнутого компромісу вона переходить від конфронтації з Тимч. урядом до співробітництва, стоїть на позиції невідокремлення від

Росії й виступає проти намірів явочного запровадження автономії України до скликання Всерос. Установчих зборів.

У документі оголошувалося про намір доповнити склад УЦР представниками нац. меншостей, що мало перетворити останню на крайовий орган «рев. демократії України, який буде представляти інтереси всієї людності нашого краю». Повідомлялося про план утворення оновленим складом УЦР нового Ген. Секретаріату, що буде затверджений Тимч. урядом й стане «носителем найвищої краєвої влади Тимч. уряду на Україні». Заявлялося про підготовку проекту автономного устрою України для внесення його на затвердження майбутніми Всеукр. Установчими зборами. Повідомлялося про призначення представників УЦР при військ. мін-ві, Ген. штабі та Верх. головнокомандувачі для участі в комплектації укр. військ. частин у рос. армії.

Універсал закінчувався словами: «Оповіщаючи про це громадян України, ми твердо віримо, що укр. демократія, яка передала нам свою волю, разом з рев. демократією всієї Росії та її рев. правительством прикладе всі свої сили, щоб довести всю державу, і зокрема Україну, до повного торжества рев-ції».

Дж.: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали У 2-х т. Т. 1 / Відповід. ред. В.А. Смолій. К.: Наукова думка, 1996. С. 164–168.

Літ.: Грушевський М. Українська Центральна Рада та її Універсали. Перший й другий. К., 1917; *Верстюк В.Ф.* Українська Центральна Рада. К., 1997; Нариси історії Української революції 1917–1921 років. У 2-х кн. Кн. 1 / Ред. колегія: В.А. Смолій (гол.), Г.В. Боряк, В.Ф. Верстюк та ін. К.: Наукова думка, 2011.

Олександра Кудлай

ЗАКОН ПРО АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПОДІЛ УНР 1918.

У IV Універсалі, яким Укр. Центр. Рада проголосила самостійну суверенну Укр. Нар. Республіку, її тер. не була окреслена. З-нодавчо вона була визначена в ухваленому УЦР 06.03.1918 З-ні про адмін.-тер. поділ УНР. Порівняно із III Універсалом тер. УНР значно збільшилася. Воєнними та дип. зусиллями укр. влада була офіц. розповсюджена на ряд нових земель. Водночас, скориставшись політ. та воєнною невизначеністю, провід УЦР, спираючись на етнограф. принцип, спробував хоча б де-юре розповсюдити свою владу на тер. з переважно укр. населенням. Тому з-ном до УНР включалися адм. одиниці, які на момент його ухвалення не перебували під укр. владою.

Згідно з-ну на півн. заході були приєднані Холмщина та Підляшшя, що відійшли до України за Брестським мирним договором. На півночі — частина білоруського Полісся (з мішаним укр.-білоруським населенням).

На півн. сході — чотири півн. пов. Чернігівської губ.: Мглинський, Новозибківський, Стародубський, Суразький. На сході — пов. рос. губерній, де українці складали більшість населення: Грайворонський, Білгородський, Корочанський, Новооскольський, Путивльський Курської губ.; Бірюченський, Богучарський, Валуйський, Острогозький пов. Воронізької губ.

З-н ухвалив новий адмін.-тер. поділ України. Його розробив М. Грушевский, який вважав поділ на губернії та повіти імперським і застарілим. Голова УЦР обґрунтував необхідність нового адмін.-тер. поділу України на землі (округи) приблизно з 1 млн. населення у кожному. При визначенні меж і назв нових адм. одиниць він спирався на природні, іст. та культ. реалії України: прив'язку до географічних об'єктів (Подністров'я, Помор'я, Азовська земля), природно-кліматичних зон (Поділля, Волинь), етнограф. та іст. аспектів (Деревська, Дреговицька, Половецька землі, Січ, Слобідщина).

№№ з/п	Назви земель	Території, що входять до складу земель	Адміністративні центри земель
1.	Підляшшя		Берест
2.	Волинь	Володимирський, Ковельський, Луцький, частина Дубенського пов.	Луцьк
3.	Погорина	Ровенський, Острозький, Заславський, Кременецький, півден. частина Дубенського, зах. частина Старокостянтинівського пов.	Рівне
4.	Болохівська земля	Житомирський, Новоград-Волинський, частина Бердичівського, Літинського і Вінницького пов.	Житомир
5.	Деревська земля	Радомишльський і Овруцький пов., Київський без південної частини, північна частина Ровенського, сюди може увійде і частина Мозирського	Іскорость
6.	Дреговицька земля		Мозир
7.	Київ з околицею 20–30 км	Київ з околицею до Ірпіня і Стугни і за Дніпром приблизно на 20 верст	Київ
8.	Поросся	Васильківський, Сквирський, Таращанський, південна частина Київського і східна частина Бердичівського	Біла Церква
9.	Черкащина	Черкаський, Канівський, Чигиринський, частина Звенигородського пов.	Черкаси

№№ з/п	Назви земель	Території, що входять до складу земель	Адміністративні центри земель
10.	Побожжя	Уманський, Гайсинський, частини Липовецького, Балтського і Єлісаветградського пов.	Умань
11.	Поділля	Кам'янецький, Проскурівський, Ушицький, Летичівський, більша частина Могилівського і Старокостянтинівського пов.	Кам'янець-Подільський
12.	Брацлавщина	Вінницький, Брацлавський, частини Літинського, Липовецького, Могилівського й Ямпільського пов.	Вінниця
13.	Подністров'я	Ольгопільський, Тираспільський, частини Ямпільського, Балтського і Ананіївського пов.	Могилів-Подільський
14.	Помор'я	Одеський (крім західної частини), частини Ананіївського, Єлісаветградського і Херсонського пов.	Миколаїв
15.	Одеса з околицею	Одеса в території до Дністровського лиману	Одеса
16.	Низ	Більша частина Єлісаветградського, Олександрійського і частина Верхньодніпровського пов.	Єлісаветград
17.	Січ	Катеринославський, частини Верхньодніпровського й Херсонського і прибережна полоса Новомосковського й Александрівського пов.	Катеринослав
18.	Запоріжжя	Мелітопольський і Бердянський пов.	Бердянськ
19.	Нове Запоріжжя	Херсонський (без західної і східної частини), Дніпровський пов.	Херсон
20.	Азовська земля	Маріупольський, Павлоградський і Александрівський (без західної і північної частини)	Маріуполь
21.	Сіверщина	Мглинський, Суражський, Новозибківський, Стародубський, Новгород-Сіверський пов.	Стародуб
22.	Чернігівщина	Чернігівський, Городнянський, Остерський, Сосницький, частини Козелецького, Ніжинського і Борзенського (по лінії залізниці прибл.) пов.	Чернігів
23.	Переяславщина	Переяславський, Прилуцький, Пирятинський, частини Козелецького, Ніжинського, Борзенського і Золотоніського пов.	Прилуки

№№ з/п	Назви земель	Території, що входять до складу земель	Адміністративні центри земель
24.	Посем'я	Кролевецький, Глухівський, Конотопський, Путивльський, може і частина Рильського пов.	Конотоп
25.	Посул'я	Роменський, Лохвицький, Гадяцький, частини Лубенського й Миргородського пов.	Ромни
26.	Самара	Кременчуцький, Кобеляцький, Новомосковський, частини Золотоніського й Хорольського пов.	Кременчук
27.	Полтавщина	Зінківський, Полтавський, Костянтиноградський, частини Миргородського й Хорольського, Валківського, Охтирського й Богодухівського пов.	Полтава
28.	Слобідщина	Сумський, Лебединський, більша частина Охтирського й Богодухівського, Суджанський, Грайворонський пов.	Суми
29.	Харків з околицями	Харківський, частини Валківського і Білгородського пов.	Харків
30.	Донеччина	Зміївський, Ізюмський, Вовчанський, Купянський, частини Корочанського і Білгородського пов.	Слов'янськ
31	Подоння	Новооскольський, Бирючський, Острогожський, Богучарський, частини Корочанського й Старобільського пов.	Острогожськ
32.	Половецька земля	Старобільський, Слов'яносербський і Бахмутський пов.	Бахмут

Крим не входив до складу УНР. Але в з-ні зазначалося, що за остаточного розмежування УНР з сусідніми державами число земель могло бути змінене.

Ухвалений УЦР адм.-тер. поділ ніколи не був запроваджений у життя. Він залишився пам'яткою рев. творчості часів Укр. рев-ції. Напрацювання з-ну простежуються в суч. адмін.-тер. поділі України. Вінницька, Одеська, Рівненська, Сумська, Черкаська області з незначними змінами відповідають «землям», визначеним М. Грушевським.

Дж.: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. К., 1996–1997.

Літ.: Грушевський М. На порозі нової України: Гадки і мрії. К., 1991; *Бойко О.* Формування території української незалежної держави в часи Української революції (1917–1921 рр.). К., 2007.

Олена Бойко

ЗАКОН ПРО ВИБОРИ ДО УСТАНОВЧИХ ЗБОРІВ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ — затверджений Укр. Центр. Радою 11.11. та 16.11.1917.

Складався з двох розділів. ***Розділом першим*** (з 10 глав) оголошувалося про вибори до Укр. Установчих зборів на основі заг., рівного, таємного голосування за принципом пропорційного представництва. Для проведення виборів створювалося 10 виборчих округ: Волинська, Катеринославська, Київська, Полтавська, Подільська, Харківська (з прилученням Грайворонського пов. Курської губ.), Херсонська, Чернігівська (з прилученням Путивльського пов. Курської губ.), Острогозька (Острогозький, Валуйський, Бірючанський, Богучанський пов. Воронізької губ. та Новооскільський пов. Курської губ.), Таврійська (Бердянський, Дніпровський, Мелітопольський пов. Таврійської губ.). Встановлювалося право суміжних з округами тер. на основі рішень пов. нар. (земських) зібрань подання заявок до Гол. комісії по виборах до Укр. Установчих зборів на участь у виборах. Для проведення голосування округи поділялися на виборчі дільниці. Кількість обраних членів Установчих зборів «встановлювалося осібно».

Виборчим правом наділялися усі громадяни Рос. республіки віком від 20 років, за винятком осіб, позбавлених такого права через вади мед. характеру з-нним шляхом; засуджені у суд. порядку (подавався перелік злочинів й статей карного права). Окремо визначено виборче право військовослужбовців.

Проведення виборів доручено Гол., окруж., пов., міським, дільничним виборчим комісіям, а також міським й посилковим управам, вол. нар. (земським) управам. Гол. комісія по справах виборів уряджувалася при УЦР та складалася з голови й 15 чл., обраних УЦР. Визначено гол. завдання та повноваження Гол. комісії, окруж., пов., міських комісій, виборчих дільниць.

Окреслено правила та порядок складання виборчих списків й додаткових списків; їх оприлюднення, строки та порядок розгляду скарг щодо цих списків. Визначено кількість кандидатів, порядок формування і подання кандидатських списків, строки їх подання та реєстрації. Конотовано оповіщення про проведення виборів, процедуру голосування, виборчі картки і конверти, порядок, час й год. роботи виборчих комісій під час голосування; повноваження голів виборчих комісій. За резуль-

татами виборів мали складатися протоколи, що надсилалися разом з виборчими картками до округ. комісій.

Окреслено роботу округ. комісій, порядок підрахунку голосів та визначення кандидатів-переможців. Обраних кандидатів остаточно затверджувала Гол. комісія у справах по виборах до Укр. Установчих зборів. З-ном прописувалося обов’язкове забезпечення проведення виборів вільно, із додержання з-нності, без фальсифікацій та покарання за протиправні дії, що стосувалися процедури виборів. Вказувалося на джерела фін-вання проведення виборчої кампанії (75% витрат поверталися з держ. бюджету).

У ***другому розділі*** з-ну (з трьох глав) викладено порядок виборів в армії, на флоті та участь у виборах військових у тилу у військ. р-нах, округах та поза межами УНР. Утворювалися 2 флотські та 5 фронтових виборчих округ.

Дж.: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. Т. 1. К.: Наукова лумка, 1997. С. 413–432.

Літ.: Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. Т. 1: Доба Центральної Ради. Ужгород, 1932; Українські Установчі збори // Енциклопедія українознавства. У 11 т. Т. 9 / Гол. ред. В. Кубійович. Париж, Нью-Йорк, 1976; Українські Установчі збори // Юридична енциклопедія. У 6 т. Т. 6 / Відповід. ред. Ю.С. Шемшученко. К., 2004; *Бойко О.Д.* Українські Установчі збори // Енциклопедія історії України. Україна — українці. Кн. 2 / Редкол.: В.А. Смолій (гол.) та ін. К.: Наукова думка, 2019.

Олександра Кудлай

ЗАКОН ПРО ВИКЛЮЧНЕ ПРАВО ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ВИДАВАТИ ЗАКОНИ, за підписами заст. гол. Укр. Центр. Ради М. Шрага, секретаря А. Постоловського та в. о. ген. писаря І. Мірного, ухвалений Малою Радою 25.11.1917.

З-ном за УЦР закріплювалося виключне право видавати з-ни в УНР до формування Федеративної Рос. Республіки й затвердження її конституції. В УНР зберігало з-нну силу рос. з-нодавство, видане до 27.10.1917 і не скасоване правовими актами УЦР. Право видання розпоряджень на основі з-нів передавалося ген. секретарям укр. уряду. Діючими в Укр. Республіці залишалися держ. установи Росії з їх компетенцією і штатами, що знаходилися в Україні, або їх юрисдикція частково поширювалася на тер. України. Вони переходили у підпорядкування владних органів УНР. Посадовці цих установ, обрані або призначені до 07.11.1917, залишалися виконувати свої обов’язки.

Дж.: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. Т. 2. К.: Наукова думка, 1997. С. 477–478.

Олександра Кудлай

ЗАКОН ПРО ВІДНОВЛЕНННЯ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА, 16.10.1918. У своїх баченнях конструкції майбут. держави гетьман особливе місце відводив козацькому стану. В «З-нах про тимч. держ. устрій Укр. Держави» все населення поділялося на козаків і громадян України. Вже у кін. травня 1918 П. Скоропадський направив військ. мін-ві О. Рагозі відручного листа у справі орг-ції укр. козацтва. Гетьман наголошував, що ставши до влади, вирішив ужити всіх заходів «аби козаччина, в яку ввійде цвіт укр. людності стала дійсно провідником нац. ідеї і вел. кадром будучої Укр. козацької армії». Мін-ві доручалося створити Козацьку раду для підготовки статуту майбутньої орг-ції.

Цей документ свідчить про намагання П. Скоропадського не тільки надати держ. моделі традиційних рис, але й створити військ.-станову орг-цію як соціальну і збройну опору нової влади.

Зусиллями гетьманського писаря І. Полтавця-Остряниці та військ. відомства Козацька рада була сформована, але за кілька місяців проект з-ну не виробила. Врешті за підготовку з-ну про відновлення козацтва взялися правники Держ. канцелярії. У сер. серпня 1918 держ. секретар С. Завадський подав перший варіант з-ну на розгляд Ради Мін-рів, який був відправлений на доопрацювання. Навколо з-нопроекту велася гостра б-ба. Мін. О. Рагоза не бачив доцільності орг-ції парамілітарних формувань. Чимало мін.-кадетів не бачили сенсу у створенні одержавленого козацтва. 29.08. уряд перевагою в один голос (6 проти 5) погодився на відновлення козацтва, але як приват. орг-ції. Відповідно мав бути відкоригований і її статут.

Лише на поч. жовтня П. Скоропадському вдалося «протиснути» через уряд цей з-нопроект. Подавався він від ім. гетьмана, а доповідачем виступав прем'єр-міністр Ф. Лизогуб. 16.10.1918 з-н був опублікований. Актом в Україні відновлювалося козацтво, на чолі якого ставав Ясновельможний пан гетьман. Гол. метою козацтва проголошувалося «відродження славетного минулого України і забезпечення державності рідного краю», фізичне та моральне виховання молодого покоління, культ.-осв. праця тощо. Наголошувалося, що козацькі громади мають військ. орг-цію. Запис до козацтва був добровільним, але в першу чергу це мали бути нащадки колиш. укр. козаків, православні.

З-н визначав структуру козацької орг-ції: губ. — кіш; повіт — полк; в межах пов. — сотні. Утворювана при гетьманові і очолювана ним Вел. козача рада мала досить складну структуру: президія, додаткові чл., посланці місц. кошів, а також почесні чл. Всі вони мали затверджуватися особисто гетьманом. Крім того створювалися місц. козачі ради при кошових, полк. і сотенних отаманах.

Вел. і місц. козачим радам надавалося право юрид. особи в справі придбання нерухомого майна для культ. просвіт. і ек. потреб козацтва.

З-н передбачав розробку цілої низки профільних підз-нних актів щодо умов прийому до козацьких громад, порядку призначення посадових осіб, правил козацької служби, зразків одностроїв тощо.

Остання стаття з-ну щодо джерел фін-вання відновлення козацтва відзначалася розпливчастістю: «кошти мають бути зазначені особливим розкладом, який повинен проводитися з-нодавчим шляхом». Рада Мін-рів на реалізацію цього з-ну виділила мізерну, як для такого масштабного проекту, суму в 100 тис. крб.

З-н про відновлення укр. козацтва супроводжувався спец. універсалом гетьмана всієї України та військ козацьких до укр. народу про відродження козацького стану. Ним доводилося до Держ. Сенату, Ради Мін-рів та всіх уряд. інституцій, що «визнали Ми за благо, для зміцнення сили держави нашої, відродити козацтво по всіх місцях його іст. існування на Україні, покладаючись в основі його відродження на ті козацько-лицарські традиції, які донесла нам історія наша з доби минулої б-би Козацької України за свою долю». Універсал містив чимало пафосних сентенцій — зі створенням козацтва укр. народ матиме військ. силу, в якій відіб'ється його нац. обличчя, хист і патріотичний вогонь любові до рідного краю, що 250 років тому палав невгасно в серцях його славних предків.

Не дивлячись на ухвалений 16.10.1918 з-н і пишномовний Універсал П. Скоропадського, уряд цілком усвідомлював, що в умовах бл. військ. поразки держав Четверного союзу, складної внутрішньополіт. ситуації рекрутувати з середовища укр. селянства боєздатне козацьке військо буде надзвичайно важко. Вже наступного дня Рада Мін-рів прийняла постанову про створення добровольчих дружин, авансувавши для цього 5 млн. крб.

06.11. П. Скоропадський наказом по Укр. козацькому війську затвердив склад Вел. козацької ради, до якої на правах ген. старшини з правом вирішального голосу увійшли: М. Устимович, І. Полтавець-Остряниця, П. Блаватний, О. Удовиченко, Є. Лібов, Ф. Лукашевич, О. Сахно-Устимович, С. Моркотун — майже всі з найближчого оточення гетьмана. Ген. канцелярію очолив І. Полтавець-Остряниця.

Були затверджені вісім отаманів кошів: Київського — полк. Глібовський, Полтавського — полк. Козинець, Чернігівського — ген. хор. Нагорський, Волинського — полк. Борковський, Слобідського — полк. І. Омелянович-Павленко, Запорозького — ген. хор. М. Омелянович-Павленко, Новозапорозького — полк. Гоголь-Яновський, Подільський — ген. хор. Сокира-Яхонтов. Наказ завершувався викладом принципової позиції гетьмана: «суч. праця по відбудуванню козацтва на Україні не є орг-ція військ. одиниць, але орг-ція певних елементів на місцях для об'єднання їх в козацький стан, який з часом його повного нац. і

козацького розвитку, буде зведено в військ. одиниці». П. Скоропадський був змушений піти на істотне коригування нещодавно ухваленого з-ну, третя стаття якого в імперативній формі стверджувала, що козацькі громади «уявляють з себе військ. орг-ції». Гетьман розумів нац.-свідомісну і орг-заційну неготовність укр. козацтва до виконання функцій озброєного захисника держави. Озброювати аморфні, несформовані загони козаків-селян в умовах поширення антигетьманських настроїв було справою ризикованою.

Козацькі структури перебували на почат. стадії формування, коли П. Скоропадський 14.11.1918 видав грамоту про федерацію з небільш. Росією, а в Україні розпочалося антигетьманське повстання. За цих умов Ген. козацька рада спромоглася на поч. грудня видати відозву з закликом уникнути кровопролиття та намаганнями покласти вину за критичну ситуацію на певну «течію європ. політики», натякаючи на Антанту. Тривалі намагання П. Скоропадського відродити козацький стан як соціальну і мілітарну опору гетьманської влади зазнали невдачі.

Дж.: Державний вістник. 1918. 2 червня, 9 листопада; *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918. Київ–Філадельфія, 1995; Українська Держава (квітень–грудень 1918 року). Документи і матеріали. У 2-х т. Т. II. К., 2015. С. 48–49, 57–59, 310–311.

Літ.: Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. Т. II. Українська гетьманська держава 1918 року. К., 2002. С. 172–174; Спроби відродження козацтва в Українській державі // Українське державотворення: невитребуваний потенціал. Словник-довідник. К., 1997. С. 410–412; *Павленко-Омелянович М.* Спогади командарма (1917–1920). К., 2007. С. 103–105.

Руслан Пиріг

ЗАКОН ПРО ГРОМАДЯНСТВО УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ, 02.07.1918 — правовий акт про підстави та порядок набуття і припинення укр. громадянства.

Ініціатором розробки проекту з-ну виступив відомий правник І. Кістяковський, в. о. держ. секретаря. Комісія під гол. мін-ра юстиції М. Чубинського, до якої входили відомі правники Б. Кістяковський, Є. Спекторський, О. Ейхельман, здійснила розробку з-нопроекту. При цьому були використані деякі положення аналогічного з-нопроекту про громадянство УНР. Після обговорення і узгодження поправок з-н 29.06. був ухвалений Радою Мін-рів, 02.07.1918 затверджений П. Скоропадським.

Цим актом скасовувався відповідний з-н Центр. Ради (березень 1918). Всі рос. піддані, які перебували в Україні на час видання нового з-ну, визнавалися громадянами Укр. Держави. Небажаючі мали протягом місяця подати відповідну заяву в управління місц. старости «для запису в

особливий алфавіт підданих і громадян чужих держав». Подвійне громадянство не допускалося.

Досить детально було визначено право набуття укр. громадянства. До з-ну додавалося «заприсяжне обіцяння» вступаючих до укр. громадянства. Воно містило обіцянку бути завжди вірним Укр. Державі як своїй Батьківщині, охороняти інтереси держави, всіма силами допомагати її славі і розквіту, не жалкуючи для цього навіть і свого життя.

З-н набув чинності, але впровадження його у життя гальмувалося нерозробленістю підз-нних актів, посиланням на рос. дорев. з-нодавство, нерозвиненістю мережі конс. установ для надання правової допомоги заруб. українцям, бюрократичними перепонами у місц. адміністраціях, засиллям високопоставлених біженців з більш. Росії, які своє становище вважали тимч. і не пов'язували своє майбутнє з Україною.

Дж.: Державний вісник. 1918. 11 липня; Українська Держава (квітень–грудень 1918 року). Документи і матеріали. У 2-х т. Т. ІІ. К., 2015. С. 139–143.

Літ.: Шандала О. Законодавство про громадянство в Українській Державі гетьмана П. Скоропадського // Национальний юридический журнал. Теория и практика. 2015. № 6. С. 48–52.

Руслан Пиріг

ЗАКОН ПРО СОЙМ — законодавчий акт, ухвалений УНРадою ЗУНР 15.04.1919.

Разом з ним було затверджено З-н про вибори до Сойму (вибочу ординацію), що регламентував порядок виборів.

Перший параграф з-ну про Сойм проголошував принципи демократизму та таємності голосування: «Сойм Зах. Области Укр. Нар. Республики складається з членів, вибраних на основі заг., без ріжниці пола, рівного, безпосереднього, тайного, пропорціонального виборчого права». Право голосу надавалося громадянам ЗОУНР, які досягли 20 років. Право бути обраними послами набувалося з 28 років. Водночас виборчого права позбавлялися душевнохворі; особи, засуджені за скоєння кримінальних злочинів (вбивство, розбій, зґвалтування, крадіжка, обман, звідництво та ін.); особи, які вже раніше були суджені за злочини та проступки проти виборчої свободи на виборах з-нодавчих органів ЗОУНР; особи, які більше 2 разів протягом останніх двох років були засуджені за пияцтво.

Для виборів до Сойму утворювалися однакові виборчі округи, що ділилися на виборчі дільниці, які співпадали з громадами. Вел. громади (понад 2 тис. населення) ділилися, за потреби, на декілька виборчих дільниць. Проведення виборів доручалося виборчим комісіям, склад, порядок утворення і діяльність яких детально регулював з-н. Він також містив положення, що партії, які хотіли брати участь у виборах, подавали в

окружні виборчі комісії «кандидатські списки», «власноручно підписані» не менш, ніж 100 виборцями.

При реєстрації кандидатів у посли Сойму окружні виборчі комісії перевіряли, чи ці кандидати «мають право виборності», тобто право бути обраним (вік, відсутність судимості за вказані вище злочини і т. п.). Рішення окружних комісій можна було оскаржити у Гол. виборчій комісії, рішення якої було остаточним.

З-н регламентував порядок висунення та реєстрації кандидатів у посли, складання виборчих списків, проведення виборів, порядок підрахунку голосів, оформлення відповідної документації. При придільничих і окружних виборчих комісіях встановлювався інститут т. зв. мужів довіри — представників громадськості, партій тощо. Вони могли бути присутніми на виборчих дільницях під час виборів, при підрахунку голосів, підписували разом з членами виборчих комісій усі документи.

Вибори до однопалатного Сойму були призначені на червень 1919. Він мав складатися з 226 послів: 160 українців (70,8% від заг. числа), 33 поляків (14,6%), 27 євреїв (11,9%) та 6 німців (2,7%). Для кожної нац. меншини були намічені окр. виборчі округи (15 укр., 5 польських, 5 єврейських, 1 німецький).

Дж.: Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. Т. 2 / уклад.: О. Карпенко, К. Мицан. Івано-Франківськ, 2001.

Літ.: Гай-Нижник П. ЗУНР — ЗО УНР: становлення органів влади і державного управління (1918–1919 рр.). Київ, 2018; *Тимченко Р.* Державне будівництво та політико-економічні перетворення ЗУНР (листопад 1918 — червень 1919 рр.). // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. Вип. 6. К., 2011; *Тищик Б.Й.* ЗахідноУкраїнська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права. Львів, 2004; *Його ж.* Закон про Сойм // Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія: До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. Т. 2. Івано-Франківськ, 2018.

Роман Тимченко

ЗАКОНИ ПРО ТИМЧАСОВИЙ ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ УКРАЇНИ — звід з-нів, які діяли в Україні під час правління гетьмана П. Скоропадського (квітень–грудень 1918). Вони складали сім актів, поділених на 44 статті, які мали тимч. чинність до обрання Укр. Сойму та поч. його діяльності.

Першим з-ном «Про Гетьманську владу» оголошувалася виключність влади гетьмана України в межах усієї Укр. Держави. Він призначав гол. уряду, затверджував та звільняв його склад. За ним закріплялося право призначення і звільнення ін. урядових осіб. Гетьман здійснював керівництво зовн. політикою держави, був верх. командувачем збройних сил,

йому належало право амністії громадян тощо. Накази та розпорядження гетьмана мали контрасигнуватися підписами гол. уряду чи відповідного мін-ра.

З-н «Про Раду Мін-рів та про Мін-рів» покладав на уряд як функції з-нодавчі, так і вищ. держ. управління. Рада Мін-рів, прем'єр-мін-р і мін-ри були відповідальні перед гетьманом за свою діяльність загалом і кожен окремо. За посадові вчинки та злочини вони підлягали громадській і карній відповідальності.

З-н «Про віру» складався з двох статей, якими «первенствуючою» в Укр. Державі визнавалася віра християнська, православна. Представникам ін. релігій надавалося право вільного віросповідування і богослуження за їх обрядами.

З-н «Права і обов'язки Укр. Козаків і Громадян» гарантував недоторканість особи, оселі, власності, свободу мирних зібрань, висловлювань і друку, вибору місця проживання і праці, об'єднання в спілки, не противні з-ну. Захист Вітчизни оголошувався святим обов'язком козаків і громадян. Вони мали платити установлені з-ном податки і збори, відбувати повинності.

Окремим з-ном встановлювався порядок розробки та ухвали Радою Мін-рів з-нів, затвердження їх гетьманом та подальшого оприлюднення. Після набуття чинності вони ставали обов'язковими для громадян України та іноземців, які перебували на тер. Укр. Держави.

З-н «Про Ген. Суд» кваліфікував цю установу як «вищого охоронителя і захисника з-ну та Вищий суд України в справах суд. та адміністративних». Усі ген. судді призначалися гетьманом.

За з-ном утворювалася Фін. рада — «вища нар. інституція для справ держ. кредиту і фін. політики». Її склад затверджувався гетьманом. На його ж розгляд подавалися висновки ради.

Цей звід законів, швидкоруч скалькованих правником О. Палтовим з «Осн. з-ну Рос. імперії» (квітень 1906), увесь період функціонування Укр. Держави виступав її фактичною конституцією. У своїй сукупності ці з-ни мали забезпечити максимальну концентрацію влади в руках однієї особи — гетьмана.

На зміну задекларованій в Конституції УНР (квітень 1918) типово парламентській республіці прийшла Укр. Держава у формі Гетьманату. Орг-тори повалення Центр. Ради в пошуках альтернативної форми влади звернулися до досвіду укр. козацької держави XVII ст., сподіваючись у такий спосіб обіпертися на нац. традицію та вивести з неї відновлення Укр. Держави. Певної легітимності та спадковості мала надавати й постать П. Скоропадського — нащадка давнього гетьманського роду.

Відповідно до З-нів від 29.04.1918 держ. устрій України весь час правління П. Скоропадського залишився тимч-вим. Задекларуване скли-

кання «найближчим часом» Укр. Сойму не відбулося, підготовка з-нопроекту про вибори до нього не була завершена. Тривалий час гетьман дотримувався зобов'язання перед німецьким командуванням не збирати представницький орган. Зі зміною політ. курсу Укр. Держави на федерування з небільш. Росією питання про Сойм стало неактуальним. З приходом до влади Директорії УНР З-ни про тимч. держ. устрій України були скасовані у січні 1919.

Дж.: Державний вістник. 1918. 16 травня; *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918. Київ–Філадельфія, 1995; Українська Держава (квітень–грудень 1918 року). Документи і матеріали. У 2-х т. Т. ІІ. К., 2015. С. 39–42.

Літ.: Закони про тимчасовий державний устрій України / Юридична енциклопедія. У 6 т. Т. 2. К., 1998; Закони про тимчсовий державний устрій України / Енциклопедія історії України. У 10 т. Т. 3. К., 2005.

Руслан Пиріг

ЗАКОН «ПРО ТИМЧАСОВУ АДМІНІСТРАЦІЮ ОБЛАСТЕЙ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ», 16.11.1918 — правова основа діяльності уряду ЗУНР та ін. органів управління держави.

Згідно із § 1 документ продовжував дію з-нів Австро-Угорської імперії, якщо вони не суперечили державності ЗУНР. Усі урядовці залишалися на власних посадах до прийняття відповідних рішень, але вони мали скласти присягу «чесно служити укр. державі». Адміністративні установи переходили в підпорядкування Держ. Секретаріату.

Замість цісарських старост вводилися посади держ. пов. комісарів, яких призначав держ. секретар внутр. справ. За з-ном пов. комісар оголошувався найвищим органом громадської й держ. виконавчої влади в повіті. Він зобов'язувався займатися реалізацією розпоряджень УНРади та Держ. Секретаріату, затвердженням міськ. і сільських комісарів, орг-цією охорони гром. порядку. Крім цього пов. комісари повинні були: 1) оберігати інтереси укр. державності та протидіяти будь-яким спробам завдати їй шкоду; 2) приймати присягу від службовців пов. служб; 3) ухвалювати рішення у випадку відмови австрійських службовців від виконання своїх обов'язків; 4) затверджувати розпорядження пов. властей; 5) давати дозвіл на носіння зброї цивільному населенню; 6) здійснювати нагляд за діловодством усіх держ. органів і службових осіб у повіті.

Пов. військ. коменданти та коменданти жандармерії підлягали пов. комісарам виключно в питаннях гром. безпеки. Разом з тим з-н вилучав з компетенції комісарів керівництво судами, поштою, телеграфом, залізницею, соляними копальнями та доменами, дозволяючи втручатися в справи цих інституцій лише у надзвичайних випадках.

16.11.1918 було видано розпорядження Держ. Секретаріату «Про держ. адміністрацію», яке конкретизувало дії з-ну, зокрема, встановлювало обов'язки держ. пов. комісарів: берегти інтереси укр. державності, приймати присягу службовців, затверджувати рішення адміністрації пов. областей тощо.

Літ.: Тищик Б.Й. Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923 рр.). Історія держави і права. Львів, 2005; *Гай-Нижник П.* УНР та ЗУНР: становлення органів влади і національне державотворення (1917–1920 рр.). К., 2010; *Тимченко Р.* Державне будівництво та політико-економічні перетворення ЗУНР (листопад 1918 — червень 1919 рр.) // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. К., 2011. Вип. 6. С. 111–144.

Роман Тимченко

КОЛЕГІЯ ВЕРХОВНИХ ПРАВИТЕЛІВ — тимч. вищий орган управління Укр. Державою, створений відповідно до «З-ну про верх. управління державою на випадок смерти, тяжкої хвороби і перебування поза межами України Ясновельможного Пана Гетьмана Всієї України» від 01.08.1918.

П. Скоропадський своє правління вважав тимч-вим до скликання Укр. Сойму. Не розглядав його і як спадкове. З утворенням Держ. сенату — вищого суд. органу Укр. Держави, постало принципове питання про управління державою у випадку недієздатності або смерті гетьмана.

Групою правників Держ. канцелярії на чолі з держ. секретарем, відомим рос. правником С. Завадським був розроблений (31.07. ухвалений урядом, 01.08.1918 затверджений гетьманом) тимч. з-н про Верх. управління державою. Він передбачав у разі важкої хвороби або кончини гетьмана призначення Колегії верх. правителів держави у складі трьох осіб: одного заздалегідь визначає сам глава держави, одного обирає Рада Мін-рів, одного — Сенат.

Цей з-н на практиці був застосований лише один раз на час офіц. візиту П. Скоропадського до Німеччини 04–15.09.1918. Підготовка поїздки делегації проходила в умовах надзвич. секретності, щоб запобігти можливим терактам по шляху слідування. Напередодні гетьман склав відручного листа до голови Ради Мін-рів Ф. Лизогуба про формування Колегії верх. правителів: Ф. Лизогуб — призначений гетьманом, сенатор Д. Носенко — делегований Держ. сенатом, мін-р військ. справ О. Рагоза — поданий урядом. Перед від'їздом до Берліна П. Скоропадський зібрав у гетьманській резиденції членів Сенату, уряду, митрополита Антонія. Був оголошений З-н про Верх. управління державою. Гол. Держ. сенату М. Василенко, прем'єр Ф. Лизогуб і митрополит Антоній отримали запечатані гетьманом конверти з грамотою — заповітом, які мали роз-

крити у випадку недієздатності або смерті гетьмана. П. Скоропадський заповідав у згаданому випадку призначити Верх. правителем України П. Дорошенка — людину близьку до родини Скоропадських, якого він хотів бачити гол. уряду. Його наступником гетьман назвав держ. секретаря, сенатора С. Завадського. 06.09.1918 Колегія верх. правителів оголосила про вступ в управління державою. П. Скоропадський 16.09.1918 благополучно повернувся з Німеччини. Конверти з його заповітом розпечатувати не довелося.

Дж.: Державний вісник. 1918. 4 серпня, 6 вересня; *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918. Київ–Філадельфія, 1995; Українська Держава (квітень–грудень 1918 року). Документи і матеріали. У 2 т. Т. ІІ. К., 2015. С. 194–196, 255–256.

Літ.: Пиріг Р. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. К., 2011; *Редько О.* Грамота гетьмана усієї України Павла Скоропадського від 3 серпня 1918 р. // Архіви України. 2016. № 2. С. 149–157.

Руслан Пиріг

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ (більшовиків) України (КП(б)У) — утворена у липні 1918 на І з'їзді у Москві. Веде початок від к-тів та осередків Рос. соціал-дем. роб. партії (РСДРП), що діяли на укр. землях, які входили до складу Рос. імперії.

У 1903 відбувся ідейний і орг-ційний розкол на більшовиків і меншовиків. Після Лютневої рев-ції 1917 почалося швидке зростання чисельності більшовицьких орг-цій, особливо в пром. центрах (у т. ч. й укр. губ.) — з 7 тис. чл. у квітні до 50 тис. у жовтні 1917. Потреби координації парт. діяльності та б-би за владу на місцях зумовили утворення на укр. землях у липні 1917 двох обласних парт. об'єднань — Півд.-Зах. краю та Донецько-Криворізького басейну.

Проблема заснування єдиної всеукр. орг-ції більшовиків реально постала після Жовтневого перевороту в Петрограді 1917 та утворення Укр. Нар. Республіки. Однак у відповідь на проявлену ініціативу київських партійців ЦК РСДРП(б) висловився проти «окр. партії української, як би вона не називалася, яку б програму не приймала». Навіть коли у грудні 1917 у Харкові було проголошено рад. Укр. Нар. Республіку та утворено тимч. уряд — Нар. секретаріат, і довелося визнати рад. Україну як «одиницю, що самовизначалася», ЦК РСДРП(б) ще раз підтвердив старий принцип парт. об'єднання більшовиків України: «на правах районної (місц., обл. по суті справи) орг-зації».

Лише докорінна зміна політ. ситуації після введення на укр. землі німецько-австрійських військ знову актуалізувала питання про всеукр. партоб'єднання. Воно стало предметом розгляду Таганрозької наради у

квітні 1918. Серед провідних парт. та рад. працівників з України виявилися істотні розходження в поглядах на тактику рев. б-би та форми парт. буд-ва. «Ліві» (кияни) обстоювали необхідність збройного повстання проти австро-нім. військ. властей та гетьманського режиму (А. Бубнов, С. Косіор, Я. Гамарник та ін.). «Праві» (катеринославці) виступали з більш поміркованих позицій зміцнення комуніст. підпілля та використання легальних форм б-би (Е. Квірінг, Я. Епштейн, В. Аверін та ін.). М. Скрипник та ін. учасники наради зайняли проміжну позицію (їх назвали «центром»).

При обговоренні питання про партію було внесено два проекти резолюцій. «Праві» (Е. Квірінг) пропонували створити автономну компартію, підпорядковану «спільному ЦК і з'їздам Рос. комуніст. партії». Проект М. Скрипника передбачав утворення самостійної КПУ, «зв'язаної з РКП через міжнар. комісію (ІІІ Інтернаціонал)». Цей проект був підтриманий «лівими» і набрав більшість голосів. Партія стала називатися Ком. партією (більшовиків) України.

Рішення Таганрозької наради про утворення самостійної КП(б)У не відповідало установкам ЦК РКП(б) щодо принципів парт. буд-ва в нац. районах. Тому ЦК РКП(б) й особисто В. Ленін вжили заходів, щоб ця ухвала не була підтримана установчим з’їздом більшовиків України, що проходив у Москві в липні 1918. Його делегати представляли 4364 комуністів, які працювали в 40 підпільних парторг-ціях та осередках. Однак після гострої полеміки з’їзд ухвалив: утворити автономну в місц. питаннях КП(б)У, яка входить у РКП(б) і «підпорядковується у питаннях програмних заг. з’їздам Рос. комуніст. партії і в питаннях загальнополіт. — ЦК РКП». За це рішення проголосувало 33 делегати, проти — 5 і утрималися — 16. З’їзд обрав ЦК КП(б)У, який очолив Г. Пятаков.

З метою запобігання сепаратистським тенденціям у компарт. буд-ві VIII з’їзд РКП(б) у березні 1919 ухвалив спец. резолюцію, де наголошувалося на необхідності функціонування єдиної центр-зованої комуніст. партії. При цьому було визначено й статус компартій рад. республік: «Центр. к-ти укр., латиських, литовських комуністів користуються правами обл. к-тів партії і цілком підпорядковані ЦК РКП».

КП(б)У, спираючись на військ. сили РСФРР, вдалася до вирішення завдань встановлення та зміцнення рад. влади на укр. землях. Цим цілям були підпорядковані рішення її з’їздів та структура її кер. органів. II з’їзд КП(б)У в жовтні 1918 із складу ЦК виділив закорд. бюро — свій представницький орган і виконавче бюро, яке працювало на окупованій німецько-австрійськими військами тер. Секретарем ЦК став Е. Квірінг. Після III з’їзду КП(б)У (березень 1919) були обрані політ. і орг. бюро ЦК, що більше відповідало статусові правлячої партії. Секретарем ЦК знову був обраний Г. Пятаков. В умовах окупації укр. земель денікінськими військами ЦК РКП(б) розпустив кер. органи КП(б)У. Роль координатора

нелегальної роботи на укр. землях виконувало Зафронтове бюро ЦК КП(б) України. З початку звільнення України від білогвардійців було створено тимч. політбюро ЦК КП(б)У. У грудні 1919 ЦК РКП(б) спец. постановою «Про завдання Рад. влади на Україні» вніс корективи до своєї політ. лінії, здійснивши істотні поступки в нац. та зем. питаннях. Ще раніше була піддана критиці позиція КП(б)У щодо неможливості співпраці з «дрібнобурж. партіями». Ці заходи були спрямовані на завоювання більшовиками підтримки з боку укр. селянства.

Під час 4-ї конф. КП(б)У в березні 1920 відбулася гостра боротьба групи дем. централізму («децистів») проти жорсткої лінії ЦК РКП(б) на централізацію внутр. життя партії, кер-ва радами, єдиноначальності на підпр-вах тощо. Не діставши підтримки на 8-й конф. РКП(б), що відбулася в грудні 1919, представники «децистів» здобули більшість на конф. КП(б)У. Однак обраний делегатами Центр. к-т був розпущений. ЦК РКП(б) призначив тимчасовий ЦК, зі складу якого були виділені політбюро та оргбюро. Секретарем ЦК став С. Косіор.

5-та конф. КП(б)У в листопаді 1920 розглянула першочергові завдання госп. буд-ва. Навколо звіту ЦК розгорнулася гостра полеміка, але загалом його робота була визнана задовільною. Конф. обрала ЦК і Контрольну комісію КП(б)У. На пленумі ЦК були визначені склади політбюро, оргбюро і секретаріату. 1-м секретарем було обрано В. Молотова, 2-м — Д. Лебедя.

ЦК КП(б)У обирався пересічно в складі 15–17 чл. і 3-15 канд. у чл. ЦК. До складу політбюро ЦК входило 5 чл. і 3 кандидати, до оргбюро — 3–5 осіб. У залежності від умов роботи формувалася й структура апарату ЦК. У його складі працювали відділи: загальний, орг., обліково-розподільчий, агітаційно-пропагандистський, залізничний, військ., з роботи на селі, серед жінок та ін.

Кількісний склад КП(б)У змінювався залежно від військ.-політ. ситуації в Україні. Найповніші дані зафіксовані на час проведення з’їздів та конф. КП(б)У. I з’їзд (липень 1918) — 4,6 тис.; II з’їзд (жовтень 1918) — 9 тис. чл.; III з’їзд (березень 1919) — 23 тис.; 4-та конф. (березень 1920) — 30 тис.; 5-та конф. (листопад 1920) — 75 тис. чл. партії. Остання цифра зумовлена наявністю на тер. УСРР вел. кількості комуністів у частинах Півд. фронту та Укр. трудової армії. У мирних умовах чисельність більш. орг-цій в УСРР динамічно зростала, а під час військ. дій значно зменшувалася. Наприклад, восени 1919 до лав Червоної армії влилося понад 20 тис. чл. КП(б)У. У 1920 на польський, врангелівський фронти, б-бу з «бандитизмом», для прод. справи за партмобілізаціями було направлено майже 19 тис. комуністів.

Одночасно ЦК РКП(б) надсилав до УСРР чл. партії з центр. губ. Росії. Так, після розпуску «децистського» ЦК в республіку прибуло понад тис. комуністів, значна частина яких призначалася на відповідальні посади до

парт., рад., госп. оргнів. КП(б)У також поповнювалася за рахунок вихідців з ін. партій. Навесні 1920 внаслідок саморозпуску Укр. комуніст. партії (боротьбистів) 4 тис. її чл. влилося до КП(б)У. Лідери партії Г. Гринько, В. Блакитний, П. Любченко, О. Шумський зайняли високі посади в компарт.-рад. апараті УСРР.

Після входження до складу СРСР (1922) УСРР втратила рештки суверенітету. ЦК КП(б)У і РНК УСРР діяли за політ. і госп. рішеннями союзного центру. Ідеологічною платформою КПУ був марксизм-ленінізм, орг. принципом — дем. централізм, програмною метою — побудова соц. і ком. суспільствава. Норми внутр. життя визначалися статутом КПРС. КП України припинила діяльність у серпні 1991.

Дж.: Протоколы 1-го съезда Коммунистичкской партии (большевиков) Украины. Изд. ЦК КП(б)У. 1918; Второй съезд КП(б)У. Протоколы. Харьков, 1927; Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. Т. 1–2. К., 1976–77; Нариси історії Комуністичної партії України. К., 1977.

Літ.: Нариси історії Комуністичної партії України. К., 1977; Комуністична партія України в цифрах. К., 1988; Про минуле — заради майбутнього. К., 1989; Маршрутами історії. К., 1990; Сторінки історії Компартії України: запитання і відповіді. К., 1990; Комуністична партія України: з'їзди і конференції. К., 1991; Політичний терор і тероризм в Україні. К., 2002; Політична історія України. ХХ століття, Т. 2–4, 6. К., 2003; *Лозицький В.* Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки (1918–1991). К., 2005; *Пиріг Р.* Комуністична партія України радянської доби // Енциклопедія історії України. У 10-ти. Т. 4. К., 2007; *Солдатенко В.* Україна в революційну добу. Історичні хронічки-ессе. У 4-х т. Т. II. Рік 1918. К., 2009; Нариси історії Української революції 1917–1921 роки. У 2 ч. К., 2012.

Руслан Пиріг

КОНСТИТУЦІЙНО-ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ (кадети) — рос. ліво-ліберальна політ. партія, найбільш авторитетна і впливова у Росії на поч. ХХ ст.

Була заснована на установчому з'їзді у Москві (25–31(12–18).10.1905) лівим крилом рос. ліберального руху, яке складали чл. орг-цій «Союз визволення» та «Союз земців-конституціоналістів». Програма, остаточно прийнята на II з'їзді (17–24(4–11).01.1906, Санкт-Петербург), орієнтувалася на зах. зразки парламентаризму, була спрямована на радикальне реформування гром.-політ. ладу в Росії, створення дем. правової держави. Ґрунтувалася на принципі розподілу з-нодавчої, виконавчої та суд. влади, передбачала перетворення Росії на конституційну монархію з двопалатним парламентом, обраним за дем. виборчою системою; заг. дем. свободи, 8-год. роб. день, свободу профспілок. В аграрн. питанні — розподіл

серед селян удільних, монастирських, кабінетських земель, а також частини примусово відчужених поміщицьких земель за «справедливою (неринковою) ціною».

В нац. питанні кадети виступали прихильниками єдиної Росії, противниками федералізму, обмежували нац. права нерос. народів лише нац.-культ. самовизначенням. Як виняток, визнавали за Польщею і Фінляндією право на автономію «у межах імперії».

Вони підкреслювали позакласовий характер своєї партії, заявляли, що відстоюють потреби розвитку країни в цілому, а не інтереси окр. соціальних верств. У зв'язку з цим прагнули до створення осередків партії серед різних верств населення. Полегшені правила вступу, а також привабливість помірковано-ліберальної програми сприяли бурхливому росту партії у 1905–1906, коли її чисельність зросла до 70 тис. чл., об'єднаних у 360 орг-цій. За соціальним складом це була переважно інтелігенція, ліберальне дворянство, сер. міська буржуазія, студентство. Партія існувала, гол. чином, на приватні пожертви. До керівної ланки входила інтелектуальна еліта Росії — діячі культури, проф-ра, чл. Рос. Академії наук тощо.

У міжрев. період партія перебувала в опозиції до самодержавства, зосередивши гол. увагу на парламентській діяльності. Члени її ЦК очолювали I (С. Муромцев) та II (Ф. Головін) Держ. Думи, де кадети мали численні активні фракції — 179 та 98 депутатських місць, у III Думі — 52 місця. Партія перетворила Думу на центр легальної дем. опозиції. Виступала проти політ. й адм. свавілля влади, вимагала від уряду проведення у життя принципів Маніфесту 17.10.1905, критикувала порушення прав нац. меншин тощо. У відповідь влада посилила репресивну політику. Партії було остаточно відмовлено у легалізації (1908), закрито ряд парт. видань. Кадети зазнавали особистих переслідувань, оскільки для чл. нелегальних партій існувала заборона займати держ. і гром. посади. Це призвело до значного скорочення партії (у 1908 до 30 тис.), зменшення кількості осередків, особливо в провінції; падіння її гром. активності. Парт. діяльність пожвавилась 1912 під час виборів до IV Думи, у якій кадети посіли 59 місць. За їх ініціативою у серпні 1915 був створений «Прогресивний блок» з П. Мілюковим на чолі, який відстоював необхідність дем. реформ в країні. Після початку I Світової війни кадети відмовились від опозиції уряду та спрямували діяльність на підсилення обороноздатності країни. Вони проголосували в Думі за воєнні кредити, взяли участь в орг-ції військ.-пром. к-тів, посіли кер. посади в Союзах земств і міст.

Після Лютневої рев-ції партія відмовилася від програмної вимоги конституційної монархії та підтримала дем. бурж. республіку. Деякий час кадети були найбільш впливовою політ. силою. 1917 у ній перебувало до

100 тис. чл. Лідери: П. Мілюков (гол.), В. Набоков, П. Струве, В. Вернадський. Друк. органи — газети «Речь», «День». Кадети відіграли провідну роль в утворенні і діяльності Тимч. уряду (мін-ри П. Мілюков, О. Шингарьов, М. Некрасов, С. Ольденбург, Д. Шаховськой та ін.), обіймали кер. держ. посади. Разом з тим вступ до правлячої партії представників усунутої рев-цією від влади верхівки рос. суспільства (вел. землевласників і промисловців, колиш. урядовців, октябристів тощо) спричинився до певної корекції її політ. курсу, зміщенню вправо від лівоцентристських до центристських позицій.

Протягом 1917 кадети поступово втрачали свої провідні позиції, поступаючись впливом соц. партіям — есерам та меншовикам. Вони не визнали Жовтневого перевороту. 27.10(09.11).1917 ЦК партії звернувся до населення із закликом не виконувати розпорядження більш. Ради нар. комісарів (РНК). Кадети стали орг-рами саботажу держ. службовців, ЦК ухвалив рішення про неприпустимість для чл. партії перебування на службі у рад. влади за винятком професури. 28.11(11.12).1917 РНК заборонив діяльність кадетської партії, оголосив її чл. «ворогами народу» та піддав арешту кер-во. Після цього частина партії діяла напівлегально, деякі перейшли у підпілля, стали активними орг-рами б-би проти рад. влади, зокрема у складі антибільш. орг-цій «Правий центр» та «Союз відродження Росії». Кадети активно підтримували Білий рух, входили до урядових та адм. органів різних білогвардійських режимів, хоча й не грали там пров. ролі.

В Україні серед чл. кадетської партії були представники укр. ліберальної буржуазії та інтелігенції, у т. ч. чл. «Старої громади», ТУПу, які відігравали помітну роль в нац. русі: М. Василенко, Д. Григорович–Барський, І. Лучицький, В. Науменко, Ф. Штейнгель, І. Шраг та ін. Партія підтримувала нац.-культ. вимоги українства. Кадети рішучо засудили русифікаторську політику царату в Галичині в часи І Світової війни. Гол. партії П. Мілюков з трибуни IV Держ. Думи назвав її «євр. скандалом». Чл. ЦК, акад. Рос. Академії наук В. Вернадський написав статтю «Укр. питання і рос. суспільство» (1915) на підтримку нац.-культ. домагань українців.

1917 в Україні було до 10 тис. членів кадетської партії, переважно представників інтелігенції. У Києві вони видавали газ. «Свобода и право». Входили до Укр. Центр. Ради та Малої Ради (С. Крупнов), Ген. Секретаріату (М. Туган-Барановський). Залишили УЦР в жовтні 1917 після ухвали рішення про скликання Укр. Установчих зборів. Після гетьманського перевороту 29.04.1918 та утворення Укр. Держави кадети отримали мін. посади в Раді мін-рів, яку очолив М. Василенко. 11.05.1918 відбувся з’їзд кадетських орг-цій в Україні, у якому взяли участь делегати від Київщини, Поділля, Херсонщини, Катеринославщини, Харківщини,

Полтавщини та Чернігівщини. Його рішення були прагматичними: з'їзд визнав укр. державність такою, що врятувала Україну від хаосу та анархії і схвалив участь партії у держ. роботі. Разом з тим кадети не зрікалися відновлення у майбутньому єдності колиш. Росії. З'їзд прийняв ухвалу про утворення крайової парт. орг-ції та утворив Гол. управу, незалежну від загальнорос. ЦК партії. Підтримували політику гетьмана П. Скоропадського, складали знач. частку гетьманських мін-рів та урядовців. Після падіння Укр. Держави партія назавжди зникла з політ. життя України.

Після остаточного встановлення рад. влади в Росії більшість кадетів опинилася в еміграції. 26.05.–02.06.1921 в Парижі відбулась нарада чл. ЦК кадетської партії, яка закінчилася її розколом. З середини 1920-х партія фактично припинила існування.

Літ.: *Шелохаев В.В.* Идеология и политическая организация российской либеральной буржуазии. М., 1991; Политические партии России. Конец XIX — первая треть XX века. Энциклопедия. М., 1996; *Дорошенко Д.* Історія України. 1917–1923 рр. Т. II. Українська Гетьманська Держава 1918 року. Ужгород, 1930.

Олена Бойко

КОНСУЛЬСТВО ШВЕЙЦАРІЇ У КИЄВІ — конс. установа Швейцарської Конфедерації, яка функціонувала в Києві з 23.06.1902.

Першим швейцарським консулом у Києві був підприємець Карл Вюглер. Його конс. округ поширювався на Київ, Харків, Полтаву, Чернігів, Волинь та Поділля. 30.11.1909 новим консулом швейцарський уряд призначив купця 1-ої гільдії Гавриїла (Габріеля) Єнні. На момент проголошення III Універсалом УЦР (07(20).11.1917) Укр. Нар. Республіки швейцарська конс. установа не припинила роботу. Консульство працювало у двоповерховому житл. буд. 53 на вул. Маріїнсько-Благовіщенській.

Осн. завдання консула у цей час зосередилися на захисті прав швейцарських громадян та забезпеченні власної безпеки. Г. Єнні намагався зберегти функцію консульства під час кількаразової зміни влади. Він активно використовував усі доступні конс. представникові інструменти: писав ноти до зовнішньополіт. відомства, брав активну участь в обговоренні важливих питань життєдіяльності іноземних представництв конс. колегією, орг-вував матеріальну допомогу співвітчизникам. Г. Єнні видавав охоронні грамоти підданим своєї країни, звертався до органів держ. влади з проханням захистити майно та життя своїх співвітчизників. У такий спосіб він пробував захистити квартири 14 на вул. Костельній, 3, де мешкав Карл Вюглер.

Після приходу до влади П. Скоропадського Г Єнні залишився в Києві. 10.09.1918 його обрали гол. Конс. колегії. За кер-ва Г. Єнні Колегія

домагалася повернення видворених з Києва іноземних консулів (С. Василіаді, П. Гріпарі, К. Фішмана). Забезпечував взаємодію іноземних представників з укр. владою.

05.11.–14.12.1918 перебував в Одесі. Повернувся до Києва після приходу до влади Директорії і відновлення УНР. 19.12.1918 разом з ін. іноземними представниками і тисячами киян зустрічав лідерів Директорії на залізничному вокзалі, де виступив з промовою, в якій висловив сподівання, що в Україні з утвердженням нової влади настане спокій і порядок, які принесуть всьому укр. народові вільність, рівність і братерство.

На поч. лютого 1919 Київ захопили війська Червоної армії. Діяльність швейцарського консула відповідала всім вимогам міжнар. права, була визнана укр. владою, що надавала йому підтримку й забезпечувала виконання його звернень. Однак Г. Єнні не зміг задовольнити вимогу більшовиків щодо визнання рад. України Швейцарією. В травні 1919 нова влада реквізувала приміщення консульства й вимусила Г. Єнні залишити Київ.

Дж.: ЦДАВО України: ф. 2592 «Народне міністерство закордонних справ Української Народної Республіки, 1917–1918 рр.»; ф. 3766 «Міністерство закордонних справ Української Держави, 1918 р.»; ф. 3696 «Міністерство закордонних справ Української Народної Республіки, 1918–1924 рр.».

Літ.: Третяков А. Швейцарці в Києві // Хроніка-2000. 2015. Вип. 3 (97). С. 21; *Матяш І.Б.* Українсько-швейцарські відносини в 1917–1926 рр.: інституційна історія // Україна — Швейцарія: маловідомі сторінки історії та сучасність: науковий збірник. Берн–Київ, 2020. С. 12–33; *Її ж.* Українсько-швейцарські відносини в 1918–1926 рр.: особливості дипломатичної присутності // Український історичний журнал. 2020. № 2. С. 94–106.

Ірина Матяш

КОНСУЛЬСЬКІ КУРСИ — перший навч. заклад з підготовки працівників дип. і конс. служби в Україні доби Української революції 1917–1921 рр.

Ініціатива започаткування проф. підготовки майбут. співробітників дип. служби належала економісту й гром. діячові проф. М. Туган-Барановському, який влітку 1917 приїхав у Київ з Петербургу, й кілька місяців (серпень–листопад) очолював Ген. секретарство фін. До створення у березні 1918 першого навч. закладу в сфері дип. служби долучилися мін-ва закорд. справ (МЗС), торгу і пром. та очолюване М. Туган-Барановським Укр. наук. тов-во економістів (УНТЕ). Курс навч. передбачався двомісячний. У стислий термін слухачі мали отримати необхідні фахові знання, щоб обстоювати ек. інтереси молодої незалежної держави на міжнар. арені та захищати права укр. громадян у зарубіжних країнах. На навч. приймалися жінки і чоловіки з вищою юрид. чи ек. освітою,

знанням укр. та однієї іноземної мови. У зв'язку з браком підручників для навчання фахівців такого профілю планувалося заснувати друк. орган УНТЕ, наук. фаховий часопис — «Вісник Укр. тов-ва економістів».

Курси розташувалися в приміщенні Київського комерційного ін-ту на Бібіковському бульв. (суч. бульв. Т. Шевченка, 24). Заяви для вступу на курси приймали в МЗС та в Мін-ві торгу і пром. З метою орг-ції набору слухачів було створено К-т Конс. курсів, до складу якого увійшли представники цих мін-ств та УНТЕ. К-т розробив навч. план, ключовими складовими якого були питання економіки, права, діловодства та іноземних мов. Лекційний курс передбачав 240 лекцій з дисциплін — заг. міжнар. право, право міжнар. відносин і договори, ек. політика України, ек. географія Правобер. України, ек. географія Лівобер. України, нотаріальне право, ек-ка торгівлі, ек-ка пром-сті, ек-ка транспорту; банки, кредит; валюта, гроші; сільськогосп. політика, тарифна система і техніка, міжнар. санітарія, кооп. політика, укр. мова, іноземні мови, конс. діловодство.

Колектив викладачів склали знані фахівці в сфері ек-ки, статистики, права, мовознавства — проф. та приват-доценти Київського ун-ту й Київського комерційного ін-ту, співробітники зовнішньополіт. та ін. профільних відомств, іноземні консули в Києві. Міжнар. право викладав проф. О. Ейхельман, економію торгу — проф. К. Воблий, ек. політику України, ек. географію Лівобер. України та економію пром-сті С. Остапенко, укр. мову — І. Огієнко, міжнар. санітарію О. Корчак-Чепурківський, конс. діловодство — іспанський консул у Києві С. Василіаді. До сер. квітня 1918 К-т отримав заяви від 75 осіб, котрі мали відповідну освіту і знання мов. Прийом на курси відбувався без іспитів, шляхом перевірки документів та співбесіди укр. мовою. Для першого набору вона відбулася 17.04.1918. За результатами співбесід претендентів було розподілено на три групи: дійсні слухачі — 28 осіб; вільні слухачі — 4 особи; кандидати на слухачі — 39 осіб. Категорію вільних слухачів складали співробітники різних мін-ств, які потребували кваліфікованих фахівців у сфері зовн. зносин. Від МЗС рекомендацію на навчання отримала Н. Суровцева. Дехто з першого набору дійсних слухачів згодом поповнив штат МЗС або конс. установ: В. Садовський невдовзі очолив конс. відділ МЗС, Р. Громницький отримав призначення на посаду секретаря укр. консульства в Мюнхені, В. Суховецький потрапив до штату Надзвич. дип. місії УНР в Угорщині.

Навчання на конс. курсах розпочалося 20.04.1918 і мало тривати 10 тижнів замість попередньо планованих 2 місяців, однак завершити його за доби Центр. Ради в УНР не довелося.

За доби Української Держави ідею проф. навчання претендентів на конс. посади підтримав мін-р закорд. справ Д. Дорошенко, а її промо-

тором став спершу радник мін-ра, а згодом кер-к юр. відділу і віце-дир. заг. департаменту В. Оренчук. Дієву участь у навч. процесі та орг-ції оцінювання набутих слухачами знань брав проф. О. Ейхельман на посаді ст. радника мін-ва, проф. колегії Конс. курсів. Навчання відбувалося в вечірній час, що дозволяло слухачам не відволікатися від осн. праці. Переважна більшість предметів викладалась укр. мовою. Курси давали слухачам добру нагоду поновити знання іноземних мов. Лекційний курс завершився в липні 1918.

Дж.: ЦДАВО України: ф. 2592 «Народне міністерство закордонних справ Української Народної Республіки, 1917–1918 рр.»; ф. 3766 «Міністерство закордонних справ Української Держави, 1918 р.».

Літ.: Гайдуков Л.Ф. Традиції України в підготовці дипломатичних кадрів: діалог з історією, 1918–1922 рр. // Наук. вісн. Дип. академії України. 1998. Вип. 1. С. 66–71; *Його ж.* Щоб працювати на її честь і на її славу: підготовка дипломатичних кадрів в Україні: маловідомі факти // Політика і час. 1998. № 2. С. 67–74; *Матяш І.* Українська консульська служба 1917–1923 рр. як державний інститут: становлення, функціонування, персоналії / Київ: Ін-т історії України НАН України, 2016; *Її ж.* Витоки фахової освіти українських дипломатів: 1918–1923 рр. // Зовнішні справи. 2017. № 3. С. 45–50.

Ірина Матяш

ЛИСТОПАДОВЕ ПОВСТАННЯ 1918 У ЛЬВОВІ («листопадовий зрив», «листопадовий чин») — повстання укр. активу 01.11.1918, в результаті якого у місті була встановлена влада Укр. Нац. Ради (УНРада).

18–19.10.1918 УНРада проголосила створення Укр. держави на землях Австро-Угорської імперії. Хоча утворення укр. Конституанти було легітимізовано цісарським маніфестом 16.10.1918, проголошення укр. державності реально не змінило влади чи адмін. підпорядкування у Сх. Галичині. Незважаючи на зусилля Віденської делеґації УНРади, яка домагалася від австрійського уряду офіц. передачі влади в краю, відповідного формального акта українці не отримали. «Укр. К-т оборони міста Львова», створений провідниками Укр. Соціал-Дем. Партії, скликав 30.10.1918 у залі товариства «Сокіл» збори делегатів підльвівських сіл. Збори звернулися до УНРади з вимогою негайно перебрати владу у Сх. Галичині. Однак провід Львівської делегації намагався діяти тільки легітимно й очікувати відповідної урядової ухвали з Відня. Депутація УНРади у складі К. Левицького, С. Барана, С. Голубовича, І. Кивелюка, О. Стефановича та Л. Цегельського 31.10.1918 зажадала від австрійського намісника графа К. фон Ґуйна, щоб той офіц. передав владу в Сх. Галичині УНРаді. Намісник, покликаючись на те, що нема відповідного наказу австрійського уряду, категорично відмовив укр. делегатам. Відтак існу-

вала реальна загроза, що, за ухвалою утвореної у Кракові Польської Ліквідаційної Комісії (ПЛК), польські активісти опираючись на адмін. апарат та розгалужену у Галичині мережу Польської Орг-ції Військової (ПОВ), встановлять свою владу в краю й приєднають його до створюваної Польської держави. Приїзд членів ПЛК до Львова був запланований на 02.11.1918.

Рішучіше діяв створений у жовтні 1918 Центр. Військ. Комітет (ЦВК). За вимогою його керівника, сотника УСС Д. Вітовського, 31.10.1918 на спільному засіданні з лідерами УНРади було ухвалене рішення про збройне повстання у Львові та пов. центрах краю. Підготовча нарада військовиків у «Нар. Домі» (суч. Кінопалац на вул. Театральній) тривала п’ять годин. Старшини подали звіт про кількість українців готових до збройного повстання, пропонували свої плани роззброєння військ. частин. Вагому допомогу у підготовці повстання надали укр. пластуни, напередодні розвідавши плани й кількість польських активістів м. Львів. Нарада ухвалила почати повстання у Львові о 4-й год. ранку 01.11. й насамперед захопити такі об’єкти: Гол. вокзал, ст. Підзамче, ст. Личаків; буд-ки: поліції, Гол. пошти, Міськ. ратуші, держ. жандармерії, Краєвого Сойму, Фін. («Скарбової») дирекції, Корпусної команди, Галицького намісництва. Кожен з присутніх командирів одержав окр. завдання щодо роззброєння частин австрійської армії. Відповідні розпорядження про силове встановлення укр. влади в пов. центрах Сх. Галичини передали через кур’єрів пов. військ. орг-ціям і місц. підготовчим к-там. Основну увагу укр. повстанці звернули на місцевості, де були знач. військ. сили австрійської армії.

Військ. Штаб повстання розташувався у «Нар. Домі». Командувати укр. силами доручили Д. Вітовському. Поруч. П. Бубела став його заст., хорунжий УСС Д. Паліїв — ад’ютантом. Поруч. УСС І. Цьокана призначили інтендантом. Комендантом міста став полк. М. Маринович, його заст. («тов.») — отаман С. Горук, комендантом поліції — четар Л. Огоновський, комендантом Цитаделі — поруч. Б. Білинкевич. Укр. вояки прикріпили синьо-жовті кокарди як нац. відзнаку.

Вирішили роззброювати всіх старшин та рядових-неукраїнців, а вилучену зброю складувати в «Нар. Домі». Харчування укр. вояків орг-вали в спец. їдальні («харчівні»), яку провадити жінки-українки. 15-й пix. полк, 19-й полк стрільців та залоги Цитаделі мали готувати їжу самостійно.

31.11.1918 о 19.00, чл. УНРади С. Баран провів окр. нараду з укр. залізничниками Гол. вокзалу Львова. Нарада за участі понад 200 залізничників відбулася в приміщенні укр. фін. тов-ва «Дністер» на пл. Копитковій (була розташована на місці суч. Привокзального ринку). Повідомивши присутніх про намір УНРади перебрати тієї ночі владу, С. Баран поставив їм завдання з’явитися на службу й не випускати потягів в зах. напрямку.

Гол. збройною силою українців були укр. стрільці та старшини, які становили більшість особового складу окр. австрійських частин, розквартированих у Львові. За австрійською військ. схемою мобілізація мала тер. характер, й в окр. полках переважали українці, відповідно до нац. складу населення тієї місцевості де вони формувалися (т. зв. кадра). У Львові тоді перебували запасні коші (кадри): 15-го піх. полку (Тернопільського), розквартирований у казармах на вул. Курковій (суч. вул. М. Лисенка); 19-го полку стрільців (Львів та львівський пов.), у казармах на вул. св. Петра (суч. вул. І. Мечнікова); супровідний курінь 41-го (Чернівецького) полку, в казармах на вул. Зиблікевича (суч. част. вул. І. Франка); 30-й піхотний полк, 50-й вартовий курінь та 90-й окр. курінь. Серед вояків цих частин було майже 70% українців. Перед збройним виступом з'ясувалося, що заг. кількість готових повстати укр. військовиків була такою: 60 старшин і 1400 вояків з усіх розташованих у місті австрійських частин.

Командиром 15-го піх. полку, який було перейменовано в «1-й Галицький піх. полк імені князя Льва» було призначено найстаршого за чином укр. вояка поручника О. Микитку. Командиром 19-го полку стрільців — уродженця Сокаля, четаря В. Каравана, який провадив серед вояків полку агітацію і добре знав його стрільців та старшин. Поруч. Т. Мартинець обійняв командування супровідного куреня 41-го полку піхоти, поруч. С. Козак — 30-й курінь стрільців; сотник В. Черський — команду роб. сотні. Центр. Військ. К-т, який безпосередньо керував повстанням, перейменували спочатку в Укр. Ґен. Команду, згодом — в Укр. Ґен. Військ. Комісаріят.

Повстання розпочалось о 4-й год. ранку. Хорунжий Сендецький з 14 стрільцями захопили гол. буд. Галицького намісництва**,** інтернували австрійського намісника Галичини К. Ґуйна й командувача австрійських військ в Галичині та Буковині ген. Р. Пфеффера. Поруч. Т. Мартинець, який командував відділом із 13 старшин та 180 вояків, захопив буд. Міської ратуші, а четар С. Витвицький зі своїм відділом — Австро-Угорський банк. Укр. підрозділи взяли під контроль Гол. пошту з телефонною і телеграфною ст., радіотелеграфну ст., обидва залізничні вокзали — Гол. і Підзамче, усі військ. казарми та склади боєприпасів і спорядження. Захоплення ключових установ міста й роззброєння військ. частин відбулося майже без кровопролиття. Тимч. було перервано телефонний та телеграфний зв'язок, телеграфний зв'язок залишився тільки на лінії Львів–Київ. На міськ. залізничному вокзалі укр. залога поставила варту на всі виходи з тунелів, що вели на перон, а також у гол. службові приміщення ст. Рух поїздів у зах. напрямку було скасовано, зате залізничний рух у півд. та сх. напрямках не припинявся. Над ратушевій вежі, буд. намісництва та ін. держ. спорудах було піднято синьо-жовті

прапори. На ратуші прапор встановили стрілець Л. Ґец, учні гімназії М. Коник та М. Пачовський, вістун УСС Панківський та підхорунжий З. Русин.

О 7 год. ранку Д. Вітовський доповів К. Левицькому про те, що влада у Львові повністю перейшла до рук УНРади. Усі вояки-чужинці (австрійські німці, чехи та угорці), які були розквартировані у Львові, заявили про свою нейтральність. Окр. відділами вони прямували з казарм до місц. комендатури, звідки їх відкомандировували на батьківщину, на знак своєї нейтральності вони несли білі прапори. Укр. провід після повстання намагався діяти, дотримуючись усіх правових процедур. Пополудні 01.11.1918 делеґація УНРади (К. Левицький, С. Голубович та Л. Цегельський) вкотре вирушила до намісництва, того разу на правах переможців. На підставі доконаного факту встановлення укр. влади депутати зажадали від графа К. Гуйна офіц. передати держ. адм-цію краю до рук УНРади. Намісник заявив, що він є в’язнем укр. війська, тому не може виконати такої процедури. Однак вирішив цю правову колізію в ін. спосіб. Окремим, підготовленим раніше, документом він передав повноваження намісника своєму заст. В. Децикевичові, українцеві. Той, покликаючись на цісарський патент від 16.10.1918 й одностайні прагнення укр. населення краю, передав владні повноваження УНРаді. Укр. делегати доручили В. Децикевичу, за згодою вже колишнього намісника К. Гуйна, тимч. керувати справами намісництва. Того ж дня УНРада іменувала К. Левицького нач-ком укр. частини Галичини, до часу формування виконавчих органів влади. 01.11. УНРада взяла під свій контроль забезпечення правопорядку у Львові. Міську поліцію очолив діяч УНРади адвокат С. Баран, котрий перейняв повноваження з рук директора поліції Ю. Райнлендера. Військ. влада у краю офіц. перейшла до українців 03.11.1918. Підполк. М. Маринович, адвокат М. Новаковський та інж. Т. Шухевич за дорученням УНРади вирушили до штабу командування австрійських військ у Галичині, де ген. Р. Пфеффер спец. актом передав військ. командування та права на військ. майно австрійської армії УНРаді. Міськ. управління й самоврядування Львова українці не перебирали. Магістрат та Міська рада надалі діяли у межах своїх повноважень. Натомість УНРада встановила укр. адм-цію у Львівському пов-ті. Комісаром пов-ту. призначили адвоката С. Витвицького. Заст. комісара став І. Лисий, адмін. інспектор львівської централі тов-ва «Сільський Господар». УНРада утрималася від будь-яких експропріацій. Фін. установи міста та краю не були нац-зовані. На мурах міста з’явилися відозви укр. влади, які пояснювали населенню мету збройного повстання. Впродовж 01–07.11.1918 українці встановили свою адм-цію в 48 пов. центрах Сх. Галичини. Осн. дійовими особами рев. повстання у краю стали укр. військ. підрозділи розквартированих на цій тер. австрійських військ.

частин, демобілізовані укр. старшини та стрільці. За допомогою місц. інтелігенції і селян навколишніх сіл вони, користуючись раптовістю, оперативно роззброїли військ. підрозділи та відділення жандармерії, захопили держ. установи. Листопадове повстання створило передумови становлення укр. державності у Сх. Галичині та розбудови Західно-Української Народної Республіки.

Польські активісти Львова не визнали укр. влади. Їх воєнізовані загони, передусім молодіжні, які очолював капітан Ч. Мончинський, з перших днів листопада 1918 розпочали антиукр. збройні акції. Військ. протистояння у Львові незабаром переросло у масштабну укр.-польську війну 1918–1919 у Сх. Галичині.

Літ.: Павлишин О. Листопадовий Чин // Енциклопедія Львова / За редакцією А. Козицького. Львів: Літопис, 2012. Т. IV. С. 125–128; *Павлишин О.* Львівщина в добу Західно-Української Народної Республіки (1918–1919). Навчальний посібник. Львів: Літопис, 2008. С. 12–17.

Олег Павлишин

МАЛА РАДА МІНІСТРІВ (МРМ) УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ — допоміжний урядовий орган для попереднього розгляду окр. питань з винесенням їх на остаточну ухвалу Ради Мін-рів.

Вже перші засідання уряду виявили непомірну перевантаженість порядку денного, наявність у ньому як питань загальнодерж. ваги, так й другорядних. Тому було вирішено утворити Малу Раду Мін-рів, статут якої був прийнятий 18.05.1918 урядом і затверджений гетьманом. На неї покладався попередній розгляд тих з-нодавчих і адмін. питань, які за своєю нескладністю не вимагали взаємної письмової згоди мін-в і відомств. Зокрема, обговорення проектів штатів і кошторисів, подань мін-в про надпланові асигнування тощо. До її складу кожне мін-во делегувало свого представника у ранзі заст. мін-ра чи директора профільного департаменту. Порядок денний засідань **МРМ** формувався з доручень уряду, а також питань, ініційованих гол. **МРМ** чи відповідними заст. мін-рів. При розгляді висновків **МРМ** в уряді мав бути присутнім її гол.

Очолював **МРМ** заст. держ. секретаря С. Завадський, згодом заст. мін-ра прод. справ М. Гаврилов. Секретарями були О. Татіщев та В. Дітятін. Завдяки їм і працівникам Держ. канцелярії всі 86 засідань **МРМ**, від першого, 27.05., й останнього, 13.12., були запротокольовані і збереглися як надзвичайно інформативне джерело з історії Укр. Держави 1918.

Дж.: Державний вістник. 1918. 5 червня; Українська Держава (квітень–грудень 1918 року). Документи і матеріали. У 2-х т. Т. І. С. 423–728; Т. ІІ. К., 2015. С. 86–87.

Літ.: Пиріг Р. Діяльність урядів Гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. К., 2016. С. 47–60.

Руслан Пиріг

МАНІФЕСТ ДО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ З УЛЬТИМАТИВНИМИ ВИМОГАМИ ДО УКРАЇНСЬКОЇ РАДИ — ультиматум Ради нар. комісарів (РНК) Укр. Центр. Раді, офіц. дип. документ, підготовлений за рішенням РНК комісією у складі В. Леніна, Л. Троцького та Й. Сталіна. 04.12.1917 надісланий телеграфом до Києва.

Причиною появи «Маніфесту» стала відмова УЦР визнати утворений більш-ми РНК центр. владою в Росії та проголошення III Універсалом автономної Укр. Нар. Республіки. Намагання повалити укр. владу силами місц. більш-ків, а також шляхом втручання центру в окр. ланки держ. життя, ек-ки, військ. порядку УНР виявилися марними. 27.11.1917 більш-ки утворили при Ставці верх. головнокомандувача у Могилеві Рев. польовий штаб і почали формувати рев. загони. Залишалося знайти формальний привід для поч. прямої агресії проти України.

У «Маніфесті» рад. уряд визнавав право України на відокремлення від Росії і водночас в ультимативній формі висував вимоги, які по суті були втручанням у внутр. справи УНР. Він заявляв, що Центр. Рада «веде двозначну бурж. політику», відмовляється від скликання Всеукр. з'їзду рад, який один може засвідчити її повноваження. Звинувачення було надуманим, адже згаданий з'їзд мав відкритися 04.12.1917 у Києві. Не відповідало дійсності й твердження, що передислокація за наказом Ген. Секретаріату УНР укр-зованих частин до України призводила до дезорг-ції фронту. Розкладу армії сприяли дії більш-ків, які свідомо руйнували армійський порядок для встановлення своєї влади на фронті. Роззброєння більш-ваних частин армії, які відкрито виступали проти укр. влади, ультиматум називав діями, спрямованими проти рад. влади. Пропуск за взаємною угодою з Донським урядом ген. О. Каледіна донських козачих частин з фронту на Дон і відповідно укр. частини через тер. Обл. війська Донського до України більш-ки вважали підтримкою кадетсько-каледінської контррев-ції.

Раднарком вимагав припинити роззброєння більш-ваних частин армії та Червоної гвардії; не пропускати війська з фронту на Дон; сприяти рев. військам у б-бі «з кадетсько-калєдінським повстанням» тощо. В разі невиконання радянський уряд Росії загрожував через 48 год. оголосити Центр. Раду «в стані відкритої війни проти рад. влади в Росії і на Україні».

Оскільки позиція укр. сторони з усіх пред'явлених вимог вже була викладена у заяві Ген. Секретаріату від 30.11.1917, поява Маніфесту була пропагандистською акцією, намаганням перекласти вину за розв'язання збройного конфлікту на укр. владу. Наступного дня уряд УНР дав відповідь на ультиматум, у якій рішуче відкинув втручання нар. комісарів у її внутр. справи. Всеукр. з'їзд рад сел., роб. і солд. депутатів, що відбувся 04–06(17–19).12.1917, розцінив ультиматум як замах на УНР та висловили повну підтримку Центр. Раді та її політиці.

Спроби мирного полагодження конфлікту тривали деякий час після ультиматуму, проте з сер. грудня 1917 рев. загони з Росії розпочали неоголошену війну проти УНР, в результаті якої в Україні була встановлена рад. влада.

Дж.: Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради // Ленін В.І. Повне зібрання творів. Т. 35; Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. У 2-х т. Т. 1. К., 1996.

Літ.: Нариси історії Української революції 1917–1921 років: у 2-х кн. Кн. 1. К.: Наукова думка, 2011.

Олена Бойко

МЕМОРАНДУМ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ УКРАЇНИ ТИМЧАСОВОМУ УРЯДОВІ РОСІЙСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ — звернення, підготовлене та підписане гол. Ген. Секретаріату (ГС) В. Винниченком та ген. писарем О. Лотоцьким, ухвалене ГС 13.10.1917.

Док-т вказував на «крайнє ненормальні умови, в які поставлено місц. владу в краю». Зазначалися протиправні дії солдат дезорг-ваних військ. частин, що стихійно рухалися з фронту, та анархічні виступи, що було небезпечним явищем для Рос. республіки, загрожуючи громадянським протистоянням та безладом: «Край находиться на останнім щаблі повного розладу».

Акцентувалася необхідність впровадження рішучих заходів для «встановлення ладу», для чого потрібне налагодження системи управління краєм — надання повноти влади крайовому органу, Ген. Секретаріату, повноваження якого значним чином обмежено «Інструкцією» Тимч. уряду (04.08.1917). Зверталася увага на порушення урядом 5 пункту цього документу, який дотримувався старого порядку управління, звертаючись напряму до місц. органів влади. Так само проводили свою роботу й урядові мін-ва. Вказувалося на агітацію проти ГС та УЦР «місц. контррев. елементів», що може призвести до втрати довіри «в обіцянки правительства і взагалі в те, що якась власть існує». Повідомлялося про підготовку документів щодо компетенції і завдань окр. ген. секретарств.

Запропоновано Тимч. уряду впровадити низку заходів, що мали виправити ситуацію: уряд має здійснювати свої повноваження в Україні через ГС, підпорядкувавши йому місц. органи влади, для чого видати окр. урядове розпорядження; призначення на відповідальні посади в Україні здійснювати за згодою із ГС (висловлювався протест затвердженню комісаром Києва К. Василенка замість запропонованого укр. владою А. Ніковського); затвердити командуючого Київською військ. округою й комісара Тимч. уряду, звільнивши діючого комісара Києва І. Кирієнка; надати право реквізиції помешкань та ін., необхідних для роботи ГС засобів, та

відстрочку від військ. служби співробітникам останнього. Лише при виконанні цих умов, вказувалося у документі, ГС «може цілком нормально… здійснити ті повноваження, які передав йому Тимч. уряд».

Дж.: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. Т. 2 / Відповід. ред. В.А. Смолій. К.: Наукова думка, 1997. С. 341–344.

Літ.: Нариси історії Української революції 1917–1921 років. У 2-х кн. Кн. 1 / Ред. колегія: В.А. Смолій (гол.), Г.В. Боряк, В.Ф. Верстюк та ін. К.: Наукова думка, 2011; *Верстюк В.Ф.* Українська Центральна Рада. К., 1997.

Олександра Кудлай

МЕНШОВИКИ (Рос. соціал-дем. роб. партія (меншовиків), (РСДРП(м)) — поміркoване крило Рос. соціал-дем. роб. партії (РСДРП).

Розкол РСДРП на більш-ків і **М.** відбувся на на II з’їзді (червень1903, Брюссель-Лондон) під час голосування за 1 параграф статуту партії. При обговоренні статуту виявилось ідейне розходження всередині партії. Ю. Мартов висловився за побудову партії на зразок європейської соціал-демократії, без обов’язкової парт. діяльності своїх членів. В. Ленін відстоював суворий централізм, жорстку парт. дисципліну та підкорення парт. директивам, що було потрібно для нелегальної роботи у підпіллі. При виборах центр. органів партії прихильники Ю. Мартова опинилися у меншості, тоді як прихильники В. Леніна — у більшості.

До 1917 РСДРП існувала як єдина партія. Лідери меншовизму: Г. Плеханов, Ф. Дан, Б. Аксельрод, Ю. Мартов, І. Церетелі, Н. Чхеїдзе. На відміну від більш-ків у **М.** була відсутня жорстка орг-ційна єдність та одноосібне лідерство. Попри неодноразові спроби об’єднання, розбіжності посилювалися, фракції кардинально розійшлися в оцінці рев-ції 1905–1907. Остаточне ідейне оформлення меншовизму відбулось з кінцем рев-ції. **М.** вважали себе роб. партією. Вони виступали за загальнонар. рев-цію, у якій пролетаріат грає провідну роль, але в разі перемоги уступає владу буржуазії. У своїй діяльності партія орієнтувалась на коаліцію трьох сил — роб., сел. і ліберального рухів. В майбутньому передбачалось перетворення РСДРП з інтелігентської на «широку роб. партію», зведення у ній до мінімуму ролі проф. революціонерів. Все це визначило подальшу поведінку партії, особливо під час революційних подій 1917 р.

Після Лютневої революції меншовизм став однією з найбільш впливових політ. сил в Росії. Влітку партія нараховувала до 193 тис. чл., що входили до 146 орг-цій. **М.** вважали рев-цію, що почалась, бурж., виступали за співробітництво різних суспільних верств та партій. Разом з есерами вони сформували Виконком Петроградської ради роб. і солд. депутатів, Н. Чхеїдзе був його гол. Мали вел. вплив у радах (І. Церетелі, Ф. Дан, М. Лібер); були мін-ми Тимч. уряду (І. Церетелі, М. Скобелєв, П. Малянтович, К. Гвоздєв та ін.).

Після VП (Квітневої) конф. з РСДРП виділилась окр. РСДРП(б). Процес орг-ційного об'єднання меншовиків в окрему партію, утворення єдиного кер-цтва відбувався складно. Посилилися суперечності між окр. угрупуваннями, партія фактично складалася з різних фракцій: **М.**-оборонці, **М.**-інтернаціоналісти, група Плеханова та ін. Друк. органи: газ. «Вперед», «Рабочая газета», «Новая жизнь» та ін. У серпні 1917 відбувся об'єднавчий з'їзд меншовистських орг-цій, на якому було проголошено створення РСДРП (об'єднаної).

У 1917 в Україні діяло до 50 місц. орг-цій **М.**, чисельність яких складала 40 тис. Чл. партії входили до Цент. та Малої Ради (М. Балабанов, К. Кононенко). **М.** підтримували нац.-культ. вимоги укр. народу, але були прихильниками єдиної Росії. Вони утримались при голосуванні за III Універсал і були проти ухвали IV Універсалу.

М. виступили проти захоплення влади в країні більш-ми, вимагали передачі її Всерос. Установчим зборам, утворення однорідного соц. уряду. Але сама РСДРП(о) перебувала у кризовому стані, формальне об'єднання не зміцнило партію. Її курс на беззастережну підтримку Тимч. уряду виявився хибним. З падінням уряду втратили свої позиції і **М**. На виборах до Всерос. Установчих зборів вони отримали лише 2,3% голосів.

Після розгону Установчих зборів **М.** зосередились на діяльності у радах і профспілках, де вони стали серйозними політ. конкурентами більш-ків. 14.06.1918 ВЦВК звинуватив **М.** та есерів в орг-ції збройних повстань проти роб.-сел. влади і ухвалив виключити їх зі свого складу та з місц. рад усіх рівнів. У серпні ЦК РСДРП(о) офіційно заявив про неприпустимість участі своїх членів у збройних виступах проти рад. влади та участі в антибільш. урядах. 30.11. ВЦВК скасував своє рішення щодо **М.**, мотивуючи це тим, що партія, принаймні її керівництво, відмовилась від союзу з бурж. партіями. Але окр. її представники брали участь в антирад. урядах (Самара, Омськ, Катеринбург), у Кронштадтському заколоті (1921).

З березня 1919 почалась нова хвиля репресій і арештів **М**. Після зайняття Києва Червоною армією в грудні 1919 відбувся суд над чл. Київського к-ту РСДРП, яких звинуватили у співробітництві з А. Денікіним. Після зайняття Одеси відбулись поголовні арешти усіх одеських членів РСДРП. Стурбованість влади викликали успіхи **М.**, які мали значний вплив у профспілках, на виборах до рад у 1920. Тоді майже у повному складі була заарештована парт. орг-ція Харкова. Спеціальною постановою Політбюро ЦК РКП(б) у травні 1920 заборонив парт. друк. органи. ВЧК отримала завдання висилати активних членів РСДРП в провінцію.

1920 к-ти РСДРП існували у Москві, Петрограді, Харкові, Києві, Одесі, Гомелі, але постійні переслідування з боку рад. влади практично

зводили їхню діяльність нанівець. 1920–1922 лідери партії (Ю. Мартов, Ф. Дан, Р. Абрамович) та частина чл. емігрували. 1921 вони утворили Закорд. делегацію РСДРП. В СРСР окремі орг-ції **М.** діяли легально у 1921–1922, з 1923 партія цілком перейшла на нелегальне становище. Після 1925 меншовизм був фактично знищений, чл. партії репресовані.

Літ.: Мартов Л. История российской социал-демократии. Петроград, 1923; Политические партии России. Конец XIX — первая треть XX века. Энциклопедия. М., 1996; *Урилов И.Х.* История российской социал-демократии (меньшевизма). М., 2000; Меньшевики в 1918 г. М., 1999; Меньшевики в 1919–1920 гг. М., 2000; Меньшевики в 1921–1922 гг. М., 2002.

Олена Бойко

МИРНІ ПЕРЕГОВОРИ МІЖ УКРАЇНСЬКОЮ ДЕРЖАВОЮ ТА РСФРР 1918 р. — переговори, що відбулися в Києві 23.05.–04.10.1918 на мирній конф.

Для укр. сторони переговори з РСФРР диктувалися необхідністю вирішення проблем, що об'єктивно постали внаслідок розпаду Рос. держави і самовизначенням України. Для рос. сторони були вимушеним заходом, до якого її зобов'язував Брестський мирний договір РСФРР з державами Четверного союзу 03.03.1918. Переговори велись у формі пленарних засідань, на яких вирішувались всі важливі питання, укладались угоди тощо. У ході конф., залежно від питань, що розглядалися, працювали комісії з політ., ек., фін., культ. питань, які готували відповідні матеріалі до пленарних засідань.

Рос. делегацію очолювали Х. Раковський і Д. Мануїльський, укр. — ген. суддя Укр. Держави С. Шелухін. З укр. сторони у переговорах брали участь: І. Кістяковський, О. Сливинський, О. Ейхельман, Х. Барановський, А. Свіцин, П. Линниченко, О. Шульгин, В. Бронський, Г. Лерхе, С. Гутник, Є. Сакович, П. Холодний, М. Могилянський та ін.

12.06.1918 був укладений прелімінарний мирний договір. За його умовами бойові операції на фронті мали припинитись на час ведення переговорів, визначались умови репатріації громадян обох держав, відновлення залізничного сполучення й повернення в Україну рухомого складу залізниць, перегнаного до Росії навесні 1918 під час відступу більш. військ. Згідно з договором український уряд 22.06.1918 прийняв постанову про заснування ген. консульств Укр. Держави в Москві і Петрограді (суч. Санкт-Петербург) та 30 конс. агентств в ін. містах Росії. В Україні, в свою чергу, були відкриті рос. представництва — ген. консульства в Києві, Харкові, Одесі та конс. агентства в Кам'янці-Подільському, Чернігові, Житомирі, Полтаві.

Гол. метою мирної конф. було вироблення умов мирного договору. Особливо ретельно обговорювалася проблема встановлення держ. кор-

донів. Фактично наступні пленарні засідання так чи інакше зводилися до запеклих дискусій з цього приводу. Навмисно гальмуючи хід переговорів, рос. делегація висловлювала незгоду з укр. проектом кордонів, вважаючи його наступальним, експансивним щодо Росії. Зі свого боку укр. сторону не влаштовував рос. проект, метою якого було задоволення великодерж. претензій РСФРР та її більш. уряду, намагання зруйнувати тер. й ек. цілісність Укр. Держави. Суперечки між сторонами з цього приводу фактично завели переговори в глухий кут.

На переговорах розглядалася низка питань: ек., торг., фін.-розрахункових, поділу боргів і майна колишньої Рос. імперії тощо. 07.07. досягнуто угоду про товарообмін; 25.07. — про поділ майна і боргів колиш. Рос. імперії. Укр. Держава заявила свої права на частину майна і золотого фонду колиш. Рос. держави і зажадала цілковитого повернення вивезених з України до Росії культ. цінностей, що становили її культ.-іст. спадщину. Однак до практичної реалізації цих угод справа не дійшла. Розгляд багатьох питань затягувався через зволікання переговорів рос. представниками. На поч. жовтня 1918 переговори були перервані, не дійшовши до осн. мети — укладення мирного договору між обома державами. У ході переговорів чітко визначились підходи обох сторін до вирішення важливих проблем укр.-рос. співіснування на новому міждерж. рівні. Вони відповідали політ. курсам урядів обох держав.

З анулюванням РСФРР 13.11.1918 Брестського мирного договору з державами Четверного союзу вона звільнилась від необхідності виконання брестських угод, а також тих, що були досягнуті під час укр.-рос. переговорів.

Дж.: Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР 1918 р. Збірник документів і матеріалів. Київ–Нью-Йорк–Філадельфія, 1999.

Літ.: Дорошенко Д. Історія України: 1917–1923. Т. 2. Ужгород, 1932; *Боєчко В. та ін.* Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. К., 1994; *Лупандін О.І.* Українсько-російські мирні переговори 1918 р. Історичні зошити. К., 1994;

Олексій Лупандін

НІМЕЦЬКО-АВСТРІЙСЬКИХ ВІЙСЬК КОНТРОЛЬ НАД ТЕРИТОРІЄЮ УКРАЇНИ 1918 — військ. контроль над тер. України, здійснюваний армійськими підрозділами Німеччини та Австро-Угорщини протягом березня–листопада 1918. Був вирішальним чинником перебігу тогочасного внутр. та зовнішньополіт. життя України.

Уклавши 09.02.1918 Брестський мирний договір з державами Четверного союзу (Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною), отримавши тим самим від них міжнар. визнання як суб'єкту міжнар. права, однак, відчуваючи хиткість і непевність свого становища у

протиборстві з прорад. силами, уряд Укр. Нар. Республіки звернувся 12.02.1918 до німецької сторони з проханням ввести на тер. України німецькі війська, за допомоги яких тогочасне укр. кер-во сподівалось зберегти державність та розв'язати широке коло проблем держ. будівництва.

З свого боку, маючи інтереси в Україні (а саме, постачання з її тер. різних товарів, прод. та сировини), німецький уряд відразу відгукнувся на прохання укр. сторони ввести до України війська. 18.02.1918 вони почали просуватися на тер. України. 27.02. їх підтримали частини австро-угорської армії. Заг. кількість німецьких та австро-угорських військ становила 450 тис. солдатів та офіцерів. В авангарді німецьких підрозділів йшли нечисленні укр. військ. частини. До кінця квітня 1918 вся тер. України опинилася під контролем німецької та австро-угорської армій. На сх. окупаційна зона була обмежена лінією: Батайськ (суч. м. Ростовської області, РФ) — Дон — Сіверський Донець — Дьогтево — Осиповка — Новобіла (суч. с. Новопсковського р-ну Луганської обл.) — Валуйки (м. Бєлгородської обл., РФ) — Грушевка — Бєлгород — Суджа — Рильськ (суч. обидва м. Курської обл., РФ). До сфери впливу Австро-Угорщини (за домовленістю від 29.03.1918 між німецькою та австро-угорською сторонами) входили частини Волинської, Подільська, Херсонська та Катеринославська губ. Управління й експлуатація вугільних та металургійних регіонів були обопільними. Решту губ. і Крим займали німецькі війська. Залізничний і водний транспорт на всій тер. України перебував під контролем німецького командування.

У зверненні Укр. Центр. Ради 11.03.1918 до укр. народу та заяві представників союзного командування в Україні військ. присутність іноземних держав трактувалася як дружня акція допомоги. Наголошувалось на невтручанні німців у внутр. справи України.

Командування німецьких та австро-угорських військ досить швидко зрозуміло слабкість УЦР та безперспективність, з його погляду, співпраці з нею. Нездатність тогочасного укр. кер-ва впоратися з внутр-політ. ситуацією в Україні, а також виконати обіцянки щодо постачання Центр. державам хліба і сировини спричинило до активного й безпосереднього втручання у внутр. справи УНР німецького та австро-угорського командування. Наказ головнокомандувача німецькими військами ген.-фельдмаршала Г. Айхгорна від 06.04.1918 у справі засіву полів, виданий без попереднього узгодження з укр. урядом, був втручанням у внутр. справи УНР, так само як і наказ від 25.04.1918 щодо запровадження в Україні німецьких військ.-польових судів. 23.04.1918 між УНР та Німеччиною і Австро-Угорщиною було укладено госп. договір.

Україна брала зобов'язання поставити до Німеччини та Австро-Угорщини протягом чотирьох місяців (по 31.07.1918) 60 млн. пуд.

зернових і бобових продуктів та борошна, 2 млн. 750 тис. голів вел. рогатої худоби, 400 млн. шт. яєць, велику кількість сала і цукру, 37,5 млн. пуд. залізної руди, багато льону, коноплі, вугілля, марганцевої руди та ін. сировини. Зі свого боку, німецька і австро-угорська сторони мали надати Україні 350 тис. пуд. нафти, хімічних і фармацевтичних товарів, а також сільськогосп. машини, мануфактуру тощо.

10.09.1918 було укладено новий укр.-німецький ек. договір, згідно якого Україна зобов'язувалася експортувати до Центр. держав 35% зібраного врожаю збіжжя, що становило до 01.12.1918 40 млн. пуд., а до 01.06.1919 — 75 млн. Окрім того, Україна зобов'язувалася до липня 1919 експортувати 11 млн. пуд. живої худоби, 300 тис. овець, 2 млн. птиці, 450 тис. пуд. сала, масла і сиру, 2,5 млн. пуд. цукру, а також значну кількість сировини — металу, дерева та ін.

В умовах присутності інозем. військ на тер. України відносини не могли бути рівноправні. Частину сировини і матеріальних цінностей німецькі і австро-угорські війська вивозили з України як військ. здобич.

29.04.1918 при безпосередній підтримці німецького командування було здійснено держ. переворот, наслідком якого стало усунення УЦР й проголошення Укр. Держави на чолі з гетьманом П. Скоропадським. Вирішальним чинником і опорою існуванню гетьманської влади були німецькі і австро-угорські війська.

Німецько-австрійських військ. контроль над тер. України, крім негативних, мав для України й позитивні наслідки. Інозем. війська були підпорою встановленого в Україні держ. ладу, певною мірою перешкоджали здійсненню великодерж. планів і соціально-ек. експериментів більш-ків і в цьому сенсі виконували роль стабілізуючого фактору. Німеччина, згідно з 6-ю ст. Брестського мирного договору РСФРР з державами Четверного Союзу 03.03.1918, наклала на Росію примусові зобов'язання щодо визнання за Україною права на самовизначення, чинності влади УЦР, умов мирного договору УНР з державами Четверного союзу, укладення укр.-рос. мирного договору, звільнення укр. тер. від формувань Червоної гвардії тощо.

З поразкою Німеччини у І Світовій війні австро-німецькі війська були виведені з тер. України після листопада 1918. В результаті протигетьманського повстання 1918 влада в Україні перейшла до рук Директорії УНР.

Літ.: Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. Ужгород, 1930; *Верстюк В.Ф.* Українська Центральна Рада. К., 1997; *Гай-Нижник П.* Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня — 14 грудня 1918 р.). К., 2004; Нариси історії Української революції 1917–1921 років. К., 2011; *Пиріг Р.Я.* Відносини України з Центральними державами: нетипова окупація 1918 року. К., 2018.

Олексій Лупандін

НОТА ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ ДО УРЯДІВ РЕСПУБЛІК, УТВОРЕНИХ НА ТЕРИТОРІЇ РОСІЇ — звернення укр. уряду до кер-цтв держ. утворень на тер. колиш. Рос. імперії від 19.12.1917 за підписами гол. Ген. Секретаріату В. Винниченка й ген. секретаря міжнар. справ О. Шульгина з повідомленням про вступ Укр. Нар. Республіки у мирні переговори з країнами Четверного союзу.

У ноті вказувалося на невдалі заходи УЦР та Ген. Секретаріату щодо утворення загальнорос. федеративного уряду за участю всіх країв і республік, що постали на теренах Росії. З посиланням на 8 й 9 параграфи ноти Ген. Секретаріату до всіх воюючих і нейтральних держав (11.12.1917) про умови визнання Україною результатів мирних переговорів, довів до відома інформацію про участь укр. делегації у переговорах щодо заключення миру з Центр. країнами у Брест-Литовському. Закликав уряди республік і країв Росії надіслати своїх представників на мирну конференцію. У разі неможливості скорого приїзду делегатів з техн. причин Ген. Секретаріат погоджувався «тимчасово взяти на себе оборону інтересів» республік «через свою делегацію». Підкреслювалося, що до одержання укр. урядом відповіді, Ген. Секретаріат буде вести переговори виключно від імені Укр. Нар. Республіки, прагнучи досягти миру, «який відповідає інтересам всіх демократій всіх держав, незалежно від їхнього політ. значіння і кількості їх громадян».

Дж.: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. Т. 2. К.: Наукова думка, 1996. С. 48–49.

Літ.: Нариси історії дипломатії України. К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2001; *Головченко В., Матвієнко В., Солдатенко В.* Дипломатична історія України (кінець XIX — перша чверть XX століття). К., 2011; *Дацків І.Б.* Українська дипломатія (1917–1923 рр.) у контексті світової історії. Тернопіль, 2013; *Несук М.* Драма вибору. Відносини України з Центральними державами у 1917–1918 рр. К., 1999; *Соловйова В.В.* Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917–1921 рр. Київ–Донецьк, 2006.

Олександра Кудлай

НОТА-ПРОТЕСТ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ З ПРИВОДУ АНЕКЦІЇ БЕССАРАБІЇ — резолюція Малої Ради Укр. Центр. Ради від 13.04.1918 про невизнання рішення «Сфатул-Церію», молдавського крайового органу, який 02.12.1917 проголосив створення Молдавської Нар. Республіки та про приєднання Бессарабії до Румунії на правах автономії (07.04.1918).

В резолюції вказувалося, що його не можна вважати «актом вільного виявлення волі всіх народів, населяючих тер. Бессарабії» й вимагала його здійснення для мешканців краю, які бажали прилучитися до Укр. Нар.

Республіки. Раді Нар. Мін-рів доручено вжити заходів для вирішення бессарабського питання у порозумінні з УНР та «свобідним виявом волі всього населення Бессарабії».

Резолюція у вигляді ноти-протесту за підписами гол. українського уряду В. Голубовича та управляючого справами Мін. міжнар. справ М. Любинського надіслана уряду Румунії 19.04.1918. Румунія заперечила факт анексії Бессарабії, посилаючись на рішення «Сфатул-Церію» про добровільне приєднання до Румунського королівства.

Дж.: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. Т. 2. К.: Наукова думка, 1997. С. 273–274.

Літ.: Апатов С.Й. Українсько-румунські відносини: історія і сучасність // Український історичний журнал. 1999. № 5; *Кройтор В.К.* Українське питання в політиці Румунії (1918–1927 рр.): автореф. дис. … к. і. н. Одеса, 2007; *Стопчак М.В.* Формування державної території та кордонів України за доби визвольних змагань 1917-1921 рр.): сучасна вітчизняна історіографія // Освіта і наука. 2018. № 2 (25).

Олександра Кудлай

ПАРИЗЬКА МИРНА КОНФЕРЕНЦІЯ 1919–1920 — міжнар. конф., скликана державами-переможцями для вироблення і підписання мирних договорів з країнами Четверного союзу, що зазнали поразки у І Світовій війні: Німеччиною (Версальський мирний договір 1919), Болгарією (Нейїський мирний договір 1919), Угорщиною (Тріанонський мирний договір 1920) і Туреччиною (Севрський мирний договір 1920), що заклали фундамент Версальської системи міжнар. відносин. Проходила з перервами з 18.01.1919 по 21.01.1920.

Гол. роль у процесі прийняття рішень належала державами Антанти (Вел. Британії та Франції), а також США. До кер. органів Паризької мирної конф. входили представники Італії та Японії. Ін. союзники Антанти у деяких випадках викладали в меморандумах на адресу кер. органів власну позицію або на пленарних засіданнях погоджувалися із сепаратно виробленими рішеннями вел. держав. Через угоду з країнами Четверного союзу Росію не було запрошено на міжнар. форум.

На Паризьку мирну конф. було направлено об’єднану делегацію УНР і ЗУНР на чолі з Г. Сидоренком (з серпня 1919 гр. М. Тишкевичем). Заст. гол. призначили В. Панейка — держ. секретаря закорд. справ ЗОУНР. Заг. чисельність представництва на Мирну конф. становила понад 75 осіб. Вел. кількість чл. делегації ускладнювала становище українців через розбіжність поглядів її учасників. Галичани хотіли досягти незалежності ЗУНР, а наддніпрянці дбали більше про інтереси УНР. Оскільки укр. делегація прибула до Парижу без формального запрошення, вона не була повноправним учасником конф. Її чл. розгорнули пропагандиську діяль-

ність — видавали літ., де розповсюджували інформацію про Україну, її народ, прагнення самовизначення, війну з Польщею та Росією.

На порядку денному конф. майже весь час фігурувала справа Зах. України, а про Соборну Україну згадувалося лише епізодично. Тому галичани, сподіваючись на реалізацію принципів декларації В. Вільсона, намагалися весь час діяти окремо від загальноукр. делегації. Вони видавали свої відозви, листівки, зміст яких нерідко суперечив заявам керва об'єднаної місії. Врешті, внутр. протистояння призвело до розколу і в грудні 1919 галицькі представники В. Панейко та С. Томашівський вийшли зі складу спільної делегації.

Обговорення на Паризькій мирній конф. наслідків розпаду Рос. імперії та Австро-Угорщини відбувалося без урахування укр. інтересів. Політика щодо України вибудовувалася на осн. підтримки країнами Антанти польської сторони під час укр.-польської війни 1918–1919, а також надання допомоги арміям А. Денікіна та П. Врангеля проти більшків. Франція наполягала на вирішенні долі західноукр. земель на основі зміцнення Польщі, Румунії та Угорщини. Прагматичні геополітичні міркування, які суперечили принципам міжнар. права та ідеї самовизначення націй, визначили долю західноукр. земель. 25.06.1919 Найвища Рада Паризької мирної конф. ухвалила рішення про дозвіл польським військам окупувати Сх. Галичину до р. Збруч, що означало повну ліквідацію держ. існування ЗУНР та введення цивільної адм-ції на цій тер. 20.11.1919 Найвища рада Паризької мирової конф. схвалила проект «Статуту для Сх. Галичини», який надавав Польщі мандат на управління цією тер. на 25 років. Статут передбачав для Галичини обрання автономного Сейму, власний уряд і рівноправність двох держ. мов — польської та рутенської (укр.), але через протести польського уряду документ так і не вийшов за рамки проекту. 14.03.1923 конф. послів Антанти ухвалила рішення про приєднання Сх. Галичини до Польщі на умовах забезпечення автономії краю, політ., рел. та особистої свободи його населення. За Сан-Жерменським мирним договором Півн. Буковина залишалась у складі Румунія, Закарпаття передали Чехословаччині за Тріанонським договором.

Створена Паризькою мирною конф. Версальська система міжнар. відносин не розв'язала складних проблем стосунків між народами та державами Європи і світу, а навпаки, додала нових нац. та тер. суперечностей. Рішенням Паризької мирної конф. створили першу міжнар. орг-цію — Лігу Націй, покликану гарантувати збереження Версальської системи міжнар. відносин. Однак права та функції Ліги Націй були переважно декларативними, що зробило неможливим їхнє застосування в дип. практиці. Унаслідок цього створений на Паризькій мирній конф. міжнар. порядок був суперечливим та провокував переможені країни до реваншу й радикального перегляду результатів І Світової війни.

Літ.: Нагаєвський І.Д. Історія української держави двадцятого століття. К., 1993; *Дацків І.Б.* Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів. 1917–1923. Тернопіль, 2009; *Симоненко Р.Г.* Паризька мирна конференція 1919–1920 // Енциклопедія історії України. У 10 т. Т. 8. К., 2011. С. 65; *Тимченко Р.В.* Відносини Української Народної Республіки й Західноукраїнської Народної Республіки (листопад 1918 — квітень 1920 рр.). К., 2013.

Роман Тимченко

ПАРТІЯ СОЦІАЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ (ПСР, есери) — найбільш масова та впливова політ. партія в Росії на поч. XX ст.

Утворилась напр. 1901 — на поч. 1902 з народницьких гуртків і груп. Програма і статут були прийняті на I з'їзді (12.1905–01.1906). Вважалась сел. партією. В основу програми була покладена есерівська доктрина дем. соціалізму і особливого шляху до нього аграрн. країн, насамперед, Росії. Гол. підвалини есерівського соціалізму складали політ. демократія і соціалізація землі. Програма партії передбачала встановлення дем. республіки, заг. виборче право, дем. свободи. Держ. устрій — федеративна республіка з широкою автономією міськ. та сільських громад, а також нац. регіонів, з визнанням за останніми права на самовизначення. Гол. ек. вимогою була соціалізація землі: ліквідація приват. власності на землю та передача її у розпорядження місц. органів самоврядування з подальшим розподіленням за зрівняльно-труд. нормою. У витоків партії стояли: К. Брешко-Брешковська, М. Гоц, М. Авксентьєв, Б. Савінков, І. Каляєв, Є. Сазонов та ін.

ПСР визнавала терор (в т. ч. індивідуальний) одним з засобів політ. б-би проти самодержавства, мала Бойову орг-цію (Г. Гершуні, Є. Азеф). Більшість терористичних актів припадає на часи революції 1905–1907. З 1908 терор почав сходити нанівець, після вбивства П. Столипіна (1911) фактично припинився. До 1917 партія перебувала на нелегальному становищі.

Активізувала свою діяльність після Лютневої рев-ції, влітку 1917 нараховувала близько 1 млн. чл., які об'єднувалися у 436 орг-аціях. Лідери: М. Авксентьєв, В. Чернов, М. Гоц, В. Зензинов, О. Керенський. Орган ЦК — газета «Дело народа». Разом з РСДРП (меншовиків) есери грали провідну роль у радах, ВЦВК, входили до Тимч. уряду (О. Керенський, М. Авксентьєв, В. Чернов, С. Маслов).

Есерівські орг-ції в Україні нараховували 69 тис. чл., лідери: О. Зарубін, Й. Скловський, К. Сухових. Входили до УЦР, Малої Ради (Й. Скловський), Ген. Секретаріату (О. Зарубін).

З літа 1917 посилилися розбіжності в партії. Її ліве крило слідом за більш-ми виступало проти Тимч. уряду за передачу влади радам. Есери

поставились негативно до Жовтневого перевороту, назвали його «злочином перед батьківщиною і рев-цією». Наслідки перевороту були фатальними для **ПСР**: з правлячої партії вона перетворилась на опозиційну. В листопаді стався її остаточний розкол, була утворена окрема Партія лівих соціалістів-революціонерів. Есери отримали 40% голосів на виборах до Всерос. Установчих зборів, В. Чернов був обраний їх гол.

У травні 1918 Рада партії прийняла рішення про збройну б-бу проти рад. влади під гаслом Установчих зборів. Спираючись на підтримку повсталих частин чехословаків, есери влітку 1918 встановили свою владу в Поволжі і Сибіру, сформували кілька регіон. урядів (Комуч в Самарі, Тимч. Сибірський уряд, Директорію в Уфі та ін.). Орг-вали ряд антирад. заколотів (в Ярославлі, Муромі та ін) та терористичних актів проти більш. лідерів (В. Леніна, В. Володарського, М. Урицького). В кін. 1918 есерівські уряди були скинуті адміралом Колчаком, лідери партії заарештовані, згодом вони опинились на еміграції.

У 1919–1920 есери вели б-бу проти рад. влади. 1922 відбувся один з перших у рад. Росії політ. суд. процесів над лідерами правих есерів, частина їх була засуджена до страти, решта — до тюремного ув'язнення. З арештом у 1925 останнього складу ЦК **ПСР** партія фактично припинила своє існування, діяла лише есерівська еміграція. Колиш. чл. партії в СРСР зазнали політ. переслідувань, були репресовані.

Літ.: Наше Отечество. Опыт политической истории, М., 1992; Политические партии России. Конец XIX — первая треть XX века. Энциклопедия. М., 1996. С. 433–452.

Олена Бойко

ПЕРЕГОВОРИ МІЖ УСРР І ЗУНР, 1919 — спроба УСРР укласти угоду з ЗУНР у ході наступу більшовиків проти УНР.

У ході укр.-польської війни весною 1919 Укр. галицька армія відійшла від Львова. Водночас під натиском Червоної армії на Правобережжі відступала Директорія УНР. Надії Держ. Секретаріату на допомогу УНР у війні проти поляків не виправдовувалися — С. Петлюра не хотів вступати у війну з Польщею. Ситуація ускладнилася проголошенням 21.03.1919 Угорської Рад. республіки на чолі з Б. Куном, проти якої одразу перейшли у наступ румунські та чехословацькі війська. У зовн. політиці Б. Кун орієнтувався на ком. Москву. Перша його пропозиція щодо переговорів ЗУНР і рад. Росії була відкинута Є. Петрушевичем, який побоювався погіршення відносин з Антантою. У др. пол. квітня Червона армія намагалася завдати остаточної поразки військам УНР і прорватися до Угорщини. Сил для цього не вистачало й виникла потреба у домовленості з урядом ЗУНР. Враховуючи суперечності, які існували між наддніп-

рянськими і галицькими керівниками, Раднарком УСРР запропонував Держ. Секретаріатові провести сепаратні переговори. 07.05.1919 гол. РНК УСРР Х. Раковський надіслав до Станіслава ноту, в якій заперечував проведення військ. операцій на тер. Сх. Галичини за умови, що уряд ЗУНР припинить воєнні дії проти УСРР; водночас декларувалося право робітників і селян самостійно встановити владу у краї. Через день з відозвою до «Трудящих Галичини і робітників цілого світу» звернувся Укр. Центр. Виконавчий К-т (УЦВК) із запевненням, що Червона армія може перейти кордон лише для надання допомоги трудящим та закликав галицьких робітників і селян повалити «владу поміщиків і капіталістів». У ніч на 10.05. нота Х. Раковського була зачитана на засіданні Держ. Секретаріату. Всі промовці (В. Голубович, В. Курманович, С. Витвицький) висловилися проти запропонованих переговорів з огляду на можливість виникнення конфлікту з Антантою і негативну позицію Директорії. Наст. дня пропозиція керівництва УСРР дискутувалася на спільному засіданні уряду ЗУНР, чл. Директорії Ф. Швеця, О. Андрієвського та гол. Ради Нар. Мін-рів УНР Б. Мартоса. В. Голубович і Й. Безпалко виступили за те, щоб ніякої відповіді не давати, Л. Цегельський відстоював необхідність розпочати переговори з метою ліквідації одного з фронтів. В результаті пропозиція Х. Раковського лишилася без відповіді. Рад. командувач В. Антонов-Овсієнко спробував встановити безпосередній контакт з командуванням УГА. За дорученням Ради оборони УСРР він разом з В. Затонським і О. Шумським виїхав до Волочиська, де висловив готовність постачати Галицькій армії зброю за умов: повного розриву з С. Петлюрою і сприяння у ліквідації його військ; реорганізації Галицької армії з вигнанням «контррев.» офіцерства; передачі вантажів, евакуйованих до Галичини; пропуску рад. військ для б-би проти румунів. Для зустрічі і переговорів з рад. делегатами від галицького командування ніхто не прибув.

Після прибуття на галицький фронт польської армії під командуванням ген. Ю. Галлера і поч. заг. наступу в сер. травня 1919 становище УГА і уряду ЗУНР стало катастрофічним. Напр. травня поляки окупували нафтові райони і встановили спільний кордон з Румунією. 25.06.1919 Найвища Рада Паризької мирної конф. ухвалила рішення, за яким Варшава дістала дозвіл на тимч. військ. окупацію Сх. Галичини до р. Збруч. Враховуючи майже безнадійне становище Галицької армії, командування Червоної армії ще раз запропонувало укласти угоду про спільний фронт і б-бу проти С. Петлюри в обмін на постачання військ. спорядження. До Чорткова, де тоді перебував Є. Петрушевич і Начальна Команда УГА, приїхала делегація Червоної армії. Командуючий I корпусом УГА ген. О. Микитка розпочав переговори, уклавши з більшовиками тимч. угоду.

Літ.: Дацків І. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів. 1917–1923. Тернопіль, 2009; *Литвин М.* Проект «Україна». Галичина в Українській революції 1917–1921 рр. Харків, 2015; *Нагаєвський І.* Історія української держави XX ст. К., 1993; *Павлюк О.* Радянофільство Є. Петрушевича: переконання чи вимушеність // УІЖ. 1997. № 4. С. 92–113.

Роман Тимченко

ПЕРЕДВСТУПНИЙ ДОГОВІР — договір, укладений 01.12.1918, між Укр. Нар. Республікою й Зах.-Укр. Нар. Республікою про наступну злуку обох укр. держав в одну.

У кін. листопада 1918 до України вирушила делегація ЗУНР у складі Л. Цегельського і Д. Левицького, яка отримала повноваження підписати угоду про об'єднання з Наддніпрянською Україною, провівши перемовини з Гетьманатом чи Директорією, в залежності від того, яка влада утвердиться в Києві. Делегація доїхала до Волочиська. У той час столиця знаходилася в облозі. Директорія вислала за нею потяг, який 30.11.1918 у звич. вагоні доправив її на ст. Фастів, де й відбулася зустріч з представниками Директорії — В. Винниченком, С. Петлюрою, Ф. Швецем та П. Андрієвським. 01.12.1918 у причепленому штабному броньованому вагоні був підписаний договір про об'єднання ЗУНР з УНР в єдину державу, а також угоду про допомогу Галицькій армії матеріалами і озброєнням.

Договір складався із 5 пунктів і передбачав об'єднання двох держав в одне ціле. ЗУНР ставала частиною УНР, але зважаючи, на культ. і соціальну різницю з наддніпрянським населенням, мала отримати широку автономію. Її умови в майбутньому повинна була окреслити спец. спільна комісія. Уряди обох держав мали ратифікувати договір якнайшвидше. Останній пункт передбачав оприлюднення умов документу.

Літ.: Тимченко Р.В. Відносини Української Народної Республіки й Західноукраїнської Народної Республіки (листопад 1918 — квітень 1920 рр.). К., 2013; *Пиріг Р.* Чи існувала перспектива об'єднання ЗУНР і Української гетьманської держави? // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. 2019. Вип. 14. С. 216–226.

Роман Тимченко

ПЕРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВНИЧИЙ З'ЇЗД — форум укр. юристів (адвокатів, працівників суд. установ тощо), що відбувся 26–27(13–14).06.1917 і був організований Укр. правн. тов-вом.

Гол. з'їзду був М. Левитський, почесним гол. — М. Грушевський, який виголосив першу промову «Держ. лад України на підставі вимог

життя і теорії держ. права». Другим доповідачем був Р. Лащенко з рефератом «Іст. огляд укр. правної творчости». Виступили Герасимович («Про мову суд. установ і судоводства в Австрії (особливо в Галичині)»), Ю. Гаєвський («Конкретні заходи до орг-зації суду на нац. укр. грунті») та А. Яковлів («Про правн. термінологію і правн. мову»).

З'їзд підтримав Універсал Центр. Ради, звернувши увагу на необхідність удосконалення укр. правової термінології, переведення суду на укр. мову, створення нац. суд. системи на чолі з Вищим Крайовим Судом.

Утворив Краєвий Суд. К-тет, що мав стати центр. всеукр. органом правників. До його складу увійшли: В. Войткевич-Павлович, Г. Вовкушевський, Ю. Гаєвський, Р. Лащенко, Г. Лепеха, З. Моргуліс, М. Радченко, М. Ткаченко, А. Яковлів, Л. Расторгуїв. Краєвий Суд. К-тет звернувся з відозвою про запровадження у всіх суд. інституціях України судочинства укр. мовою.

На з'їзді було утворено комісії по складанню правничої термінології і для видання всіх чинних нормативних актів укр. мовою.

Дж.: Український національно-визвольний рух. Березень–листопад 1917 року: Документи і матеріали / Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. К., 2003. С. 424.

Літ.: З'їзд українських правників // Нова рада. 1917. 15 червня. № 64. С. 2; *Грушевський М.С.* [Доповідь про державний лад України на підставі вимог життя і теорії державного права, проголошена на З'їзді українських правників 13 (26) червня 1917 р.] // Грушевський, Михайло Сергійович. Твори: у 50 т. Львів: Видавництво «Світ», 2007. Т. 4. Кн. 1. С. 43; *Скальський В.В.* Діяльність громадських об'єднань адвокатів в Україні у 1917–1921 рр. // Шрагівські читання. Чернігів, 2014. Вип. 3. С. 217–226; *Лащенко Р.* Українське Правниче Товариство в Києві // Правник. 1918. Ч. 1. С. 7.

Віталій Скальський

ПЕРШИЙ УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ — документ, ухвалений 10.06.1917 К-том Укр. Центр. Ради й того ж дня оголошений В. Винниченком на II Всеукр. військ. з'їзді. Він став декларацією намірів УЦР явочним порядком здійснити автономію України.

У документі вказувалося, що з огляду на відмову Тимч. уряду задовольнити укр. домагання (стисло наводилися осн. вимоги, що були передані укр. делегацією уряду у травні 1917) та позитивно поставитися до автономії України, «не схотіло разом з нами творити новий лад», «однині самі будемо творити наше життя». Цей крок, зазначалося в Універсалі, є нашим обов'язком «перед нашим краєм і перед тими народами, що живуть на нашій землі».

Згідно з Універсалом, Україна не розриває стосунки з Рос. державою, але «народ український має право сам порядкувати своїм життям», для

чого необхідне скликання Всенар. Укр. зборів (сойму) шляхом рівного, прямого, таємного голосування. Наголошувалося на створенні тісних зв'язків кожної адм. одиниці з УЦР, проведенні орг-ційної роботи та перевиборів адміністрацій, ворожих до українства. Висловлювалося сподівання, що ін. народи України разом «одностайно з нами станугь до праці коло орг-ції автономії України».

Універсалом впроваджувався спеціальний податок на користь УЦР з 01.07.1917. Вказувалося на необхідність досягнення угоди з демократіями всіх нац-тей для спільної праці з розбудови України. Підсумком цієї підготовчої орг-ційної роботи має стати скликання «представників від усих народів Землі Української», рішення яких мають затвердити Всерос. Установчі збори.

Універсал став першим самостійним актом Центр. Ради, який заявляв про буд-во України на автономних засадах незалежно від політики Тимч. уряду та наголосив на факті існування УЦР перед рос. громадянством. Голова УЦР М. Грушевський оцінив його як «творення підстав укр. автономії» та важливий крок до запровадження нац. державності.

Дж.: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. Т. 1 / Відповід. ред. В.А. Смолій. К.: Наукова думка, 1996. С. 101–105.

Літ.: Грушевський М. Українська Центральна Рада та її Універсали. Перший й другий. К., 1917; *Верстюк В.Ф.* Українська Центральна Рада. К., 1997; Нариси історії Української революції 1917–1921 років. У 2-х кн. Кн. 1 / Ред. колегія: В.А. Смолій (гол.), Г.В. Боряк, В.Ф. Верстюк та ін. К.: Наукова думка, 2011.

Олександра Кудлай

ПОЛЬСЬКА ЛІКВІДАЦІЙНА КОМІСІЯ ГАЛИЧИНИ І ЦЄШИНСЬКОЇ СІЛЕЗІЇ (Polska Komisja Likwidacyjna Galicji i Śląska Cieszyńskiego) — тимч. представницький польський орган влади для частини польських земель після розпаду Австро-Угорщини.

Завданням Польської ліквідаційної комісії Галичини і Цєшинської Сілезії (ПЛК) було забезпечення стабільності на тер. Сх. Галичини та перейняття Варшавою влади від Відня. Створена 23 послами (депутатами) австрійського парламенту на нараді у Кракові 28.10.1918. Нею було ухвалено резолюцію, яка стверджувала, що польські землі, які раніше перебували у складі Австро-Угорської монархії, відтепер належать польській держав. Під час наради виникли гострі дискусії щодо місця перебування **ПЛК**. Представники нар.-дем. партії вимагали перенести комісію до Львова. Члени австрійської Ради панів (А. Голуховський, Л. Білінський), закликали не поспішати з проголошенням **ПЛК**. Вони хотіли, щоб функції та повноваження австрійської влади в Галичині перебрав на себе

Крайовий виділ Галицького сейму. Після довгих дискусій 28.10.1918 **ПЛК** ухвалила рішення про свій переїзд до Львова на початку листопада та обрала тимч. президію у складі В. Вітоса, І. Дашинського та Т. Тертіля.

Комісія відмовилася підкорятися Регентській раді Королівства Польського, яка призначила В. Чарторийського на посаду ген. комісара польського уряду для Галичини та польської част. Сілезії.

29.10.1918 **ПЛК** надіслала листи прем'єр-мін-ві Австро-Угорщини Г. Лямашу та австрійському наміснику гр. К. Гуйну із твердженням, що «Всі польські землі, які перебували у складі Австро-Угорщини, відтепер належать Польській державі. Для цих земель створюється Ліквідаційна комісія, яка складається з двадцяти трьох польських послів до австрійського парламенту». Місцем перебування комісії визначався Львів. Для виконання цих завдань **ПЛК** просила австрійську владу делегувати їй свої повноваження в Галичині.

Того ж дня **ПЛК** оприлюднила звернення до всіх урядовців Галичини та закликала працівників держ., крайових та ґмінних установ не виконувати наказів чужих властей, які б суперечили польським нац. інтересам. 30.10. **ПЛК** затвердила відозву до польського населення із закликом добровільно вступати до лав польської армії і призначила Б. Рою командувачем підрозділів у Галичині. 30.10 у Відні було проголошено Австрійську республіку. Після цього, у ніч з 30.10. на 31.10. польські загони роззброїли австрійський гарнізон у Кракові, опанували містом, яке формально було столицею Зах. Галичини, а згодом — ін. населені пункти краю.

Водночас, до Кракова дійшли чутки про наміри українців утворити власну державу в сх. част. Галичини. Щоб визначити ситуацію та підготувати ґрунт для переїзду **ПЛК**, 31.10. до Львова прибув В. Вітос. Того ж дня він зустрівся з представниками місц. польської політ. еліти: президентом Львова Й. Нойманом, секретарем торг.-пром. палати В. Стесловичем, дир. поліції Рейландером. Вони запевнили В. Вітоса у тому, що українці не здатні захопити владу в провінції й нема потреби вживати заходи, аби цьому запобігти.

Водночас українські військові (Центр. військ. к-т (ЦВК) створений 10.1918), розробляли план захоплення влади у Львові й повітах. Гол. збройною силою українців були укр. стрільці та старшини, які становили більшість особового складу окремих австр. частин, розквартированих у Львові. 01.11.1918 укр. збройні підрозділи взяли під свій контроль Львів, схожа ситуація була в ін. населених пунктах Східної Галичини. У Львові розпочалися сутички між поляками та українцями.

Польські політики були змушені пришвидшити формування остаточного складу ПЛК. 04.11.1918 список членів **ПЛК** був значно розширений: В. Вітос (гол.), чл. президії — Є. Морачевський, Т. Тертіль, Ю. Птась;

З. Лясоцький, С. Римар (кер. і заст. кер-ка адм. відділу), В. Тетмаєр, С. Ровінський (кер. і заст. кер. військ. відділу), В. Длуґош, В. Скальський (кер. і заст. кер-ка відділу рільництва), А. Кендзьор, Т. Табачинський (кер. і заст. кер-ка. відділу сусп. робіт), Ю. Птась, С. Бяли (кер. і заст. кер-ка відділу юстиції), Е. Шмідт, Ф. Бардель (кер. і заст. кер-ка скарбового відділу), М. Стажевський, І. Врубєль (кер. і заст. кер-ка відділу комунікації), Є. Морачевський, В. Кухарський (кер. і заст. кер-ка відділу апровізації), Е. Бобровський, Я. Новіцький (кер. і заст. кер-ка відділу сусп. опіки), Г. Діаманд, Я. Стапінський (кер. і заст. кер-ка гірничого відділу), Е. Зєлєнєвський, А. Доерман (кер. і заст. кер-ка відділу пром. і торг.), І. Рихлік, Ю. Краєвський (кер. і заст. кер-ка відділу освіти).

Після створення Тимчасового правлячого к-ту вплив ПЛК обмежився зах. част. Галичини. ПЛК визнала зверхність уряду Є. Морачевського в м. Варшава. Ліквідована декретом Нач. Польської держави Ю. Пілсудського від 10.01.1919.

Літ.: Ґеник М. Польська ліквідаційна комісія Галичини і Цєшинської Сілезії // Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія: До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. Т. 3. Івано-Франківськ, 2020. С. 188–189; *Литвин М.* Польська ліквідаційна комісія // Енциклопедія історії України. У 10 т. Т. 8. К., 2011; *Клок В.* Перші локальні органи польської влади на території Галичини (осінь–зима 1918) // Дух і літера. № 22. Київ. С. 84–104.

Роман Тимченко

ПОСОЛЬСТВО ЦАРСТВА БОЛГАРІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ — перша болгарська дип. установа в Україні доби Української революції 1917–1921 рр., створена на підставі Берестейського мирного договору між УНР та країнами Четверного союзу.

В квітні 1918 Цар Болгарії Фердинанд I скерував до Києва проф. І. Шишманова як свого дип. представника в ранзі повноважного мін-ра. Посол був одним із засновників Софійського ун-ту і колиш. мін-ром освіти Болгарії, вихованцем і зятем видатного українця М. Драгоманова. Його завдання полягали у встановленні укр.-болгарських політ. і торг. зносин, налагодженні поставок прод. до Болгарії, захисті прав болгарських підданих, допомозі біженцям та військовополоненим. І. Шишманов потрапив до Києва 01.05.1918. Разом з ним як радник посольства приїхав кар’єрний дипломат П. Нейков у ранзі ген. консула.

Спершу посольство розташувалося в готелі «Франсуа» на вул. Фундуклеївській, 17, невдовзі перемістилося до готелю «Континенталь» на вул. Миколаївська (суч. вул. Архітектора Городецького, 5). Уповноважувальні документи болгарський посланець вручив гетьману П. Скоропад-

ському 12.06.1918. Акт вручення вірчої грамоти засвідчував визнання царем Болгарії уряду Укр. Держави і гетьмана як глави держави. По завершенні церемонії в особистій розмові гетьман доручив Д. Дорошенкові порадитися з І. Шишмановим щодо кандидатури на посаду посла Укр. Держави в Болгарії. І. Шишманов підтримав кандидатуру О. Шульгина.

Обмін ратифікаційними грамотами Берестейського мирного договору було здійснено у Відні 22.07.1918. Під час офіц. зустрічей і напівофіц. спілкування болгарський посол висловлював щире зацікавлення в поглибленні укр.-болгарської співпраці та незмінну віру в майбутнє Укр. Держави.

Подальша діяльність болгарського посольства залежала від ходу військ. дій І Світової війни. 29.09.1918 на умовах капітуляції болгарської армії було підписано перемир'я. Вихід Царства Болгарія з війни загострив питання повернення колиш. вояків на батьківщину. Захист прав та інтересів болгарських громадян (у т. ч. військовополонених) в Укр. Державі належали до завдань болгарського посольства, яке виконувало й конс. функції. В цьому напрямку помічником І. Шишманова став Т. Баламезов. Він прибув у Київ 10.09.1918 і обійняв посаду першого секретаря посольства. Разом із Т. Баламезовим до Києва приїхав на посаду військ. аташе посольства ротмістр Г. Сархілієв, флігель-ад'ютант болгарського царя. Загалом штат посольства склали керівник (повноважний мін-р — І. Шишманов), перший секретар (Т. Баламезов), представник Дирекції прод. і сільського госп-ва (Д. Влахов), три аташе (Г. Папазов, Г. Димитров, Л. Георгієв), бухгалтер (Д. Відінлієв), охоронець (К. Колев). Всі співробітники посольства отримали «охоронні листи», в яких містився наказ військ., цивільним і залізничним установам не чинити перепон власникам таких документів і вживати заходів для допомоги в їхній діяльності. В питанні орг-ції допомоги біженцям і військовополоненим посольство співпрацювало з Болгарським тов-вом Червоного Хреста. Через нього болгари, що проживали в Києві, передавали кошти для допомоги військовополоненим. Зусиллями посольства в жовтні 1918 було орг-но перевезення до Болгарії з Одеси укр. судном «Євфрат» звільнених військовополонених болгар (200–300 осіб) та повернення його з українцями.

Після оголошення про поразку Німецької імперії в І Світовій війні посол звернувся до МЗС Укр. Держави з пропозицією укласти болгарсько-укр. ек. договір. Він сподівався на позитивне рішення укр. сторони, оскільки основну перешкоду в його переговорах щодо встановлення товарообміну було усунуто. Розмови про практичну реалізацію задуму розпочалися наприкін. листопада, однак в Україні вже вирувало антигетьманське повстання, й сподівання на позитивне завершення справи не було. У відновленій в сер. грудня 1918 УНР І. Шишманов продовжив

свою діяльність в нових умовах, розраховуючи на збереження своїх повноважень

31.01.1919 І. Шишманов зі співробітниками місії були евакуйовані до Вінниці, передавши захист інтересів болгарських громадян нідерландському консулові Т. Фоккеру. Звідти наприкін. березня І. Шишманов вирушив через Одесу до Софії, куди прибув 01.04.1919 і склав повноваження під час аудієнції у царя Болгарії Бориса. Упродовж восьми місяців каденції посла проф. І. Шишманову вдалося закласти підвалини укр.-болгарських відносин, основною характеристикою яких стала взаємовизнання і взаємоповага; започаткувати співробітництво у сфері культури, реалізувати свою гуманітарну місію захисту болгарського населення в Україні та сприяти започаткуванню роботи укр. дип. представництва в Софії.

Дж.: ЦДАВО України: «Народне міністерство закордонних справ Української Народної Республіки, 1917–1918 рр.» (ф. 2592); «Міністерство закордонних справ Української Держави, 1918 р.» (ф. 3766); «Міністерство закордонних справ Української Народної Республіки, 1918–1924 рр.» (ф. 3696); Центральний державний архів Республіки Болгарія: Міністерства закордонних справ і віросповідань Болгарії (ф. 176к); Міністерства народної освіти (ф. 177к), Ради міністрів (ф. 284к), Василя Радославова, прем'єр-міністра Болгарії у зазначений період (ф. 313к); Науковий архів Болгарської академії наук, ф. 11к (Иван Д. Шишманов).

Літ.: *Павленко В.В.* Українсько-болгарські взаємини, 1918–1939 рр. Київ: Ін-т історії України НАН України, 1995; *Його ж.* Дипломатична місія Української Народної Республіки (1918–1920 рр.) // Український історичний журнал. 1992. № 12. С. 18–31; *Матяш И.* Украйна — България: начало на междудържание отношения // Европа-2001. 2017. № 3–4. Год. XXIV, бр. 142. С. 16–18; *Гай-Нижник П.* Українсько-болгарські міждержавні відносини: рік 1918-й // Гілея. 2017. Вип. 125 (№ 10). С. 47–58. *Matiash I.* Ukraine & Bulgaria: mission and role of the first diplomatic relationship in establishment of the inter-state relationship in 1918 // Списание дипломация. София: Дипломатически институт, 2019, № 22 (март). С. 80–98, 225–240; *Матяш І., Тертична А., Манасієва І.* Українсько-болгарські відносини: офіційна і культурна дипломатія (1918–1944). Київ: НАН України; Інститут історії України, Національна бібліотека України ім. В. Вернадського, Фонд Президентів України; Ін-т іст. досліджень БАН; Комісія істориків України і Республіки Болгарії; Наук. тов-во історії дипломатії та міжнародних відносин, 2021.

Ірина Матяш

ПОЛЬСЬКЕ ДИПЛОМАТИЧНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО — перша польська дип. місія в Україні.

Надзвич. посланник і уповноважений мін-р Ради Регенційної Королівства Польського при Укр. Державі (УД) Станіслав Ванькович-

Соболевський, дворянин з Віленської губ., морський інж-р, чл. II і III Держ. Думи Рос. імперії, прибув до Києва 12.10.1918. Йому делегувалися питання опіки над польськими громадянами та врегулюванні проблеми польських військ. формувань на укр. тер.

Посольство розташувалося на вул. Пушкінській, 30. До його штату увійшли Богдан Кутиловський (радник), Едмунд Соболевський (перший секретар), Чеслав Пружинський (другий секретар), Петр-Земовіт Маріян Хойновскі (конс. радник). В Одесі, Миколаєві, Херсоні, Харкові, Катеринославі передбачалася діяльність консульств.

С. Ванькович одразу відвідав МЗС УД, де мав тривалу розмову з мін-ром закорд. справ Д. Дорошенком про перспективи укр.-польських відносин. МЗС УД підтвердило готовність визнати повноваження консулів. У контексті захисту інтересів своїх громадян 26.10.1918 разом із представниками Білорусі, Грузії, Латвії та Вірменії польське представництво звернулося до МЗС з нотою. Відповідно до з-ну від 19.10.1918 про призов і реєстрацію офіцерів і підофіцерів колиш. рос. армії, іноземні представники прохали попередити агентів УД про те, що цей з-н не торкається неукр. громадян, а також осіб, які служили в нац. частинах рос. армії.

Вірчу грамоту С. Ванькович вручив гетьману П. Скоропадському 05.11.1918. З цієї нагоди в гетьманському палаці орг-вали урочисте прийняття. Однак внутр. і зовн. ситуація розвивалися критично. Напередодні П. Скоропадський мав зустріч на ст. Скороходове, побл. Полтави, із отаманом Війська Донського П. Красновим, намагаючись виробити домовленості про взаємодію щодо протистояння більш. військам. Гетьман заперечував будь-яку можливість повернення до імперії. Між «самостійністю і більшовизмом», як писав у спогадах, він обрав самостійність. Однак, оприлюднена харківськими газетами теза донського отамана про «братню єдність» і початок чогось «великого», показувала П. Скоропадського як ініціатора відновлення «єдиної і неділимої Росії». До того ж 01.11.1918 збройним виступом об'єднаних польських підпільних військ. орг-цій розпочалася польсько-укр. війна в Галичині.

Підтвердження повноважень польським репрезентантам було надано 11.11.1918 — день завершення I Світової війни й день відновлення державності Польщі. Польську державу очолив Юзеф Пілсудський. Нач. держави Регенційна рада передала командування польським військом, що належало до сил відновлення державності. Для зберігання капіталів польських громадян у Києві почав функціонувати відділ комерційного Варшавського банку. На поч. грудня 1918 реемiграційний відділ при конс. відділі посольства очолив Роман Бнінський, військ. аташе став майор Клееберг, його заступ. — кап. Зиховський. Вони вирішувати питання щодо звільнення затриманих поліцією або ув'язнених за дезертирство з укр. армії польських громадян. На звернення С. Ванькович укр. уряд

виділив 1 млн. карб. безвідсоткової позики для надання допомоги польським біженцям.

Після приходу до влади Директорії та відновлення УНР польське представництво залишилося в Києві. На прохання його кер. штаб Осадного корпусу надав приміщення на вул. Пушкінській, 30 для продовження діяльності установи. Польський представник, як і всі ін. іноземні дипломати в Києві, отримав запрошення на урочистості з нагоди злуки УНР та ЗУНР. Тим самим демонструвалася політична позиція уряду Директорії та її відкритість до дип. контактів. Із С. Ваньковичем було проведено низку консультацій щодо поглиблення укр.-польських відносин.

Наприкін. січня 1919 через наступ Червоної армії розпочалася евакуація з Києва урядових установ та іноземних представництв. Польське представництво залишило Київ 28.01.1919, виїхавши дип. потягом через Козятин до Вінниці. Там 07.02.1919 разом із представниками Грузії, Дону, Німеччини та Фінляндії провели нараду, за результатами якої ухвалили рішення якнайшвидше залишити тер. УНР. У повідомленні про цю ухвалу, переданому Директорії УНР, констатувалася потреба зміни місця перебування представництв, а не розірвання дип. відносин із Україною.

Дж.: ЦДАВО України: ф. 3766 «Міністерство закордонних справ Української Держави, 1918 р.»; ф. 3696 «Міністерство закордонних справ Української Народної Республіки, 1918–1924 рр.».

Літ.: Матяш І.Б. Іноземні представництва в Україні (1917–1919 рр.): державна місія та повсякденність. Київ: Інститут історії України НАН України, 2019; *Її ж.* Іноземні представництва в Україні (1919–1991 рр.): протистояння і співпраця. Київ: Інститут історії України НАН України, 2020; *Її ж.* Початок інституційної історії українсько-польських дипломатичних відносин // Україна і Польща: шляхами міждержавних взаємин : зб. наук. праць з нагоди 100-річчя встановлення пол.-укр. дипломат. відносин / Польський інститут у Києві, Наукове тов-во історії дипломатії та міжнар. відносин, Ін-т історії України НАН України. Київ: Горобець, 2019. С. 14–35.

Ірина Матяш

ПОСТАНОВА ТИМЧАСОВОГО УРЯДУ ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ — документ, ухвалений Тимч. урядом Росії 03.07.1917. Його затвердженню передували переговори урядової делегації з лідерами Укр. Центр. Ради у Києві 28–30.07.1917.

02.07.1917 у Петрограді на квартирі прем'єр-міністра кн. Г. Львова Тимч. уряд, заслухавши звіт міністрів М. Терещенка та І. Церетелі про поїздку до Києва, поставив питання про ухвалення досягнутих з УЦР домовленостей. Проти висловилися усі мін-ри — чл. партії кадетів, окрім М. Некрасова, який утримався та згодом вийшов з лав конституційних

демократів. Ухваленою урядом постановою Ген. Секретаріат призначався вищим органом «для керування крайовими справами на Україні». Його склад призначався урядом у згоді з УЦР, доповненої представниками нац. меншин, що проживали на тер. України. Усі урядові рішення та заходи мали впроваджуватися за посередництвом Ген. Секретаріату. У документі вказувалося на прихильне ставлення Петрограду до розробки УЦР проекту «нац.-політ. статуту України» для його внесення на розгляд Всерос. Установчих зборів.

Постановою уряд відмовив УЦР у переході до системи тер. комплектування військ. частин, аргументуючи свою позицію неможливістю «порушити єдність орг-ції і керування заг. мобілізаційним планом» у суч. момент. Одночасно декларувалося сприяння «об'єднанню українців у війську через формування окр. частин виключно українцями» у тій формі, яку знайде доцільною військ. міністр. Для вирішення цього питання мали бути призначені укр. представники при Мін. військ. справ, Ген. штабі та Верх. головнокомандувачі. Укр. військ. к-ти мали діяти на заг. основах.

Міністри-кадети висловили принципову незгоду з текстом документу і вийшли зі складу кабінету, що призвело до липневої урядової кризи. Їх заг. позицію висловив один з лідерів кадетської партії П. Мілюков. Характеризуючи постанову він вказував, що документ «зраджував інтереси Росії та, крім того, виявився юрид. безграмотним».

Після отримання у Києві телеграми на ім'я В. Винниченка за підписами О. Керенського, І. Церетелі та М. Терещенка про ухвалу урядом постанови, УЦР оприлюднила, узгоджений раніше, текст II Універсалу.

Дж.: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. Т. 1. К.: Наукова думка, 1996. С. 163–164; *Милюков П.Н.* Воспоминания. Т. 2. М., 1990.

Літ.: Кудлай О.Б. Центральна Рада — Тимчасовий уряд: боротьба за автономію (березень–жовтень 1917 р.) / Дис. … к. і. н.: Спец. 07.00.01. Історія України: Інститут історії України НАН України. К., 1997. С. 97–100.

Олександра Кудлай

РУСЬКА НАРОДНА РАДА У СТАРІЙ ЛЮБОВНІ ТА ПРЯШЕВІ — представницький орган русинів Лемківщини 1918–1919.

Процеси укр. державотворення на західноукр. землях підтримало населення закарпатської частини Лемківщини, зокрема Пряшівщини, яке перебувало під владою Угорщини. Перший осередок визвольного руху на підтримку Укр. держави на цих теренах виник 08.11.1918 у с. Стара Любовня, де було скликане віче під проводом о. О. Невицького. Учасники віча проголосили Руську Нар. Раду та прийняли важливе рішення про відокремлення Закарпаття від Угорщини і приєднання до Укр. держави. Гол. Нар. Ради обрали М. Михалича, секретарем о. О. Невицького, чл.

Ради стали М. Біс, Й. Хром'як, д-р Торонський, Завадський. У прийнятому на зібранні маніфесті зазначалося, що рада піде шляхом свободи. Важливою була й ін. відозва Руської Нар. Ради, під назвою «Читайте всі», яка спростувала твердження багатьох істориків, що нав'язували лемкам антиукр. (русинську) ідентичність. У ній лемки стверджували: «Ми, Русини, живемо в Карпатах, ми називаємося Карпатськими Русинами. Але ми знаємо, що за Карпатами такі самі Русини живуть, як і ми. Мова, звичаї і віра їх така, як і у нас, і вони є нашими братами. Ми з ними етнографічно творимо один вел., багатомілн. народ… Знаємо, що руський народ не загине на віки».

Згодом діяльність Руської Нар. Ради поширилася на все Закарпаття. О. Невицький та ін. скликали у селах мітинги, проводячи нац. роботу. Почали видавати обіжники, в яких наголошувалася єдність українців по обидва боки Карпат. Нац. позицію закарпатських лемків засвідчили анкети, що, за ініціативи Руської Нар. Ради, було розіслано в усі лемківські громади. З 55 отриманих відповідей 51 була «проти» Угорщини, 2 — «за» Угорщину й 2 — незаповнені. На питання, чи хочуть вони належати до України, 25 відповіли позитивно, 20 висловилися за незалежність Закарпаття, 3 виступали за приєднання до України, але зауважували, що не мають доступу, бо за горами Польща.

Вже 19.11.1918 центр Руської Нар. Ради зі Старої Любовні був перенесений до Пряшева, де представники місц. інтелігенції почали пропагувати ідею приєднання закарпатської частини Лемківщини до Чехословацької республіки. У грудні 1918 проведено офіц. злуку Пряшівської Руської Нар. Ради та москвофілів з галицької частини Лемківщини в одну орг-цію — «Карпаторуську Нар. Раду. 07.11.1919 А. Бескид, голова Пряшівської Нар. Ради, разом зі своїми прихильниками ухвалили у Пряшеві злуку Прикарпатської Русі з Чехословацькою республікою. Ці події викликали значне обурення та численні протести серед місц. населення. 31.01.1919 у Пряшеві відбулися збори, на яких знов було задекларовано нац. позицію Руської Нар. Ради. О. Невицький у своїй промові представив волю народу, висловлену на округ. вічах у Бардієві, Свиднику, Стропковах, Лаборцю, Гуменнім, до об'єднання з Вел. Україною. Однак, майже не було лідерів, які б дослухалися волевиявлення лемків і згуртувалися навколо цієї ідеї. Врешті Паризька мирна конф. прийняла рішення про приєднання закарпатських лемків до Чехословаччини.

Літ.: Любчик І. Український визвольний рух на Пряшівщині наприкінці 1918 — початку 1919 рр. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 18. Львів, 2009. С. 39–41; *Його ж.* Невицький Омелян // Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія: До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. Т. 2. Івано-Франківськ, 2019. С. 713.

Роман Тимченко

СЕВРСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР — укладений 10.08.1920 у Севрі (побл. Парижа) між державами Антанти — переможницями у І Світовій війні (Вел. Британією, Італією, Францією, Японією), та союзними з ними Бельгією, Вірменією, Грецією, Польщею, Португалією, Румунією, Королівством сербів, хорватів і словенців, Хіджазом, Вірменією та Чехословаччиною з одного боку, і Туреччиною — з ін.

Договір був складовою частиною Версальської системи договорів і мав на меті не тільки відторгнення від Османської імперії арабських регіонів, а й розчленування турецької тер. В основу договору були покладені умови англо-французької угоди Сайкса-Піко і рішення конф. держав у Сан Ремо (1920). На час підписання договору значна частина Туреччини була вже окупована військами держав Антанти.

За його умовами Палестина та Ірак передавалися Вел. Британії; тер. Сирії та Лівану переходили під мандат Франції; о-ви Додеканес передавались Італії; Туреччина втрачала ряд своїх тер.: континентальні володіння у Європі (Сх. Фракія, Адріанополь, узбер. Дарданелл, Галліполійський піво-в) і о-ва Егейського моря (за виключенням о-ва Додеканес) відходили до Греції, яка також отримувала ряд анклавів в Малій Азії; півд. Епір приєднувався до Албанії, над якою встановлювався протекторат Італії; Константинополь і зона чорноморських проток оголошувалась деміліт. зоною і передавались під міжнар. управління. Туреччина відмовлялась від своїх претензій на Аравійський піво-в (Хіджаз), зобов'язувалася визнати держави півн. Африки, британський протекторат над Єгиптом, французький — над Тунісом і Марокко. Вона втрачала всі права на Судан, визнавала британську анексію Кіпру. Від Туреччини відокремлювався Курдистан, для встановлення кордонів якого призначалася англо-франко-італійська. комісія. Остаточне вирішення щодо статусу Курдистану виносилось на вирішення Ради Ліги Націй. Туреччина визнавала незалежність Вірменії, визначення кордону між ними передавалось на третейське рішення Президента США. Вірменія, Грузія та Азербайджан мали встановити міждерж. кордони шляхом переговорів, а при неможливості досягти згоди — звернутися до посередництва союзних держав.

Севрський мирний договір фактично надавав державам Антанти право втручатися у внутр. справи Османської імперії. Для контролю над фін. і бюдж. сферою Туреччини утворювалась комісія з представників Франції, Вел. Британії й Італії, а також турецького представника з правом дорадчого голосу. Договір запроваджував повну демобілізацію збройних сил Туреччини і накладав значні обмеження для неї у військ. сфері: чисельний склад армії не повинен був перевищувати 50 тис. солдат і офіцерів, у т. ч. 35 тис. жандармерії. Визнавалися недійсними всі договори, підписані Туреччиною з Німеччиною, Австрією, Угорщиною та

Болгарією, а також з Росією та державами, що утворилися на тер. колиш. Рос. імперії.

Фактично Севрський договір не набув чинності, і був де-юре скасований після перегляду його умов на Лозанській конф. (1923) і підписання Лозанського мирного договору.

Літ.: Киган Д. Первая мировая война. М., 2004; *Пархомчук О.С.* Севрський мирний договір 1920 // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. Т. 2. К., 2004.

Олексій Лупандін

СЕЛЯНСЬКО-РАДИКАЛЬНА ПАРТІЯ (Хлопсько-Радикальна Партія, С-РП) — політ. орг-ція, що діяла в 1919 на Покутті та Гуцульщині під владою ЗУНР.

Створена членами Укр. Радикальної Партії (УРП) на чолі з К. Трильовським*,* які звинуватили лідерів УРП у намаганні в 1918 припинити діяльність партії. Лідер **С-РП**. К. Трильовський відновив видання газети «Гром. Голос» (виходила у Коломиї) та орг-вав Сел.-радикальний клуб в УНРаді. 16.02.1919 у Коломиї відбулася конференція **С-РП** (взяв участь 321 делегат), яка обрала управу партії (К. Трильовський — гол.; А. Онищук — заст. гол. і ген. скарбник; з кін. лютого 1919 — Г. Дувіряк, другий заст. гол.; П. Шекерик-Доників — писар; М. Ганчук, Д. Паневник, М. Білик, К. Тимульський, І. Радуляк, О. Кубринович, О. Рудий. Д. Лукащук). У березні 1919 крайовий з'їзд УРП у Станиславові визнав реорг-цію партії К. Трильовським нелегітимною і засудив самочинне видання газ. «Гром. Голос». Управа реорг-ної К. Трильовським партії затвердила за нею назву: «Сел.-Радикальна Партія», а її представники в УНРаді створили окрему фракцію (клуб). Діячі **С-РП** (Г. Дувіряк, П. Лаврук, К. Трильовський, П. Шекерик-Доніків) були чл. комісій Трудового Конгресу України. Осередки С-РП діяли в Богородчанському, Коломийському, Косівському, Печеніжинському та Снятинському пов. ЗУНР.

Не висунувши своєї програми, провідники партії виступали проти негайного скасування приват. власності на землю — за поступову соціалізацію землі, з першочерговим її поділом серед мало- і беззем. селян. Після відходу влади ЗУНР і Галицької Армії за р. Збруч лідери партії К. Трильовський та П. Шекерик-Доників залишили Галичину. Представник від **С-РП**. К. Трильовський разом з представниками від УНДП (К. Левицький) та УРП (О. Назарук) відмовилися увійти до складу Всеукр. Конгресу, який мав утворитися у Відні восени 1920. Натомість, К. Трильовський, як представник **С-РП** був членом Всеукр. Нац. Ради (Відень, 04.01.–22.04.1921).

У 1922 була здійснена спроба відновити діяльність **С-РП**. У с. Іспас Коломийського пов. колиш. депутат австрійської Держ. Ради у Відні

П. Лаврук створив орг-ційний центр з відновлення партії (видавав у Коломиї тижневик «Радикальний Голос», ред. Н. Лаврук). Втім, через відсутність підтримки серед місц. населення, орг-ційний центр незабаром припинив свою діяльність.

Літ.: Павлишин О. Кирило Трильовський: біографічний нарис // Трильовський Кирило. З мого життя. Київ, Едмонтон, Торонто: Таксон, 1999. С. 5–18; *Павлишин О.* Селянсько-Радикальна Партія // Довідник з історії України / за заг. ред. І. Підкови і Р. Шуста. Вид. 2-ге, доопр. і доп. Київ: «Генеза», 2001. С. 733–734; *Павлишин О.* Селянсько-Радикальна Партія // Історія України. Енцикл. довід. / упорядкув. та наук. ред.: І. Підкова, Р. Шуст, І. Гирич; НАН України, Ін-т історії України. Вид. 3-тє, доопр. і доповн. Київ: Генеза, 2008. С. 1047.

Олег Павлишин

СЕЛЯНСЬКО-РОБІТНИЧИЙ СОЮЗ (СРС) — укр. політ. орг-ція соц. орієнтації, що діяла на території ЗУНР–ЗОУНР 1918–1919.

Орг-ція створена у м. Станиславів (суч. м. Івано-Франківськ) у грудні 1918 за ініціативи лівих соціал-демократів. Головою **СРС** був Д. Дем'янчук, його заст. — робітник-залізничник, соціал-демократ Є. Оліярник. До складу входили Т. Чернявський, В. Бриндзей, І. Кабаровський, І. Орищук. **СРС** проводив роботу в укр. проф. орг-ціях ЗОУНР. Видавав друк. орган «Республиканець» (ред. — В. Ґадзінський, з кін. січня 1919 — Д. Дем'янчук, з кін. лютого 1919 — О. Устиянович). 01.01.1919 вийшов друком перший номер газети, яка з кожним випуском все різкіше виступала проти політики уряду ЗОУНР. Спочатку газета закликала галицький уряд негайно здійснити аграрну та соціальну реформу. В березні 1919 вимагала повалення існуючої влади.

16.02.1919 нарада представників пов. орг-цій **СРС** у Станіславові ухвалила його Програму й Статут. Учасники наради висловили підтримку Директорії УНР, котра здійснювала заходи в напрямку початкової соц. перебудови. Натомість діяльність уряду ЗОУНР визначено як «політикування гуртка людей», щоб «тільки оправдати своє вороже становище до злуки».

Програма Союзу містила вимоги УСДП про перетворення кап.-бюрократичного ладу України на соц. Висунуто вимоги заг. рівного виборчого права (з 1920); свободи слова, друку, віри, зборів, тов-ств, страйків; скасування смертної кари й довічного ув'язнення; скасування регулярної армії і заміни її громадянською міліцією; відокремлення церкви від держави й школи; безоплатного шк. навчання, для бідних дітей — безплатного харчування, одягу, підручників; націоналізації землі, фабрик, фін-ів та торг-лі тощо. У соціальній сфері — 8-год. роб. дня; держ.

пенсійного забезпечення; безоплатної мед. допомоги працюючим; запровадження пром. судів.

Нарада ухвалила рішення про скликання з'їзду, прийняла резолюцію якою вимагала від уряду проведення соціальних реформ. 16.03.1919 Д. Дем'янчук провів роб. збори у Станіславові, 23.03. — у Княгинені, де виступив з доповіддю «Про суч. політ. положення та орг-цію СРС». У друкованому органі населення закликали обирати делегатів на з'їзд **СРС**.

30–31.03.1919 відбувся Сел.-роб. (труд.) з'їзд, де обговорювались політ. питання, а також проведення аграрн. і роб. реформ. Форум виступив з вимогою включення 60 обраних ним делегатів до складу УНРади, яка більшістю голосів її відхилила, підтримавши лише одну — про встановлення 8-год. роб. дня та про святкування першого травня. Обраний з'їздом 09.04.1919 кер. орган — Виконавчий к-т, став у відкриту опозицію до влади ЗОУНР. Побоюючись можливої пробільш. орієнтації з'їзду, уряд оточив місце його проведення збройними відділами.

У липні 1919, після окупації Сх. Галичини польськими військами, **СРС** припинив свою діяльність.

Літ.: Арсенич П. Діяльність Селянсько-робітничого союзу в Станіславі в 1919 р. // Архіви України. 1968. № 2. С. 66–74; *Павлишин О.* Селянсько-Робітничий Союз // Довідник з історії України / за заг. ред. І. Підкови і Р. Шуста. К., 2001. С. 733; *Його ж.* Селянсько-Робітничий Союз // Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія: До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. Т. 3. Івано-Франківськ, 2020. С. 406; *Райківський І.* Українська соціал-демократія в суспільно-політичному житті ЗУНР (листопад 1918 р. — липень 1919 р.) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 18. Львів, 2009. С. 216–228.

Роман Тимченко

СОЮЗ ЗАЛІЗНИЧНИКІВ УКРАЇНИ — союз проф. орг-цій працівників залізниць в Україні та орг-цій українців-залізничників поза її межами.

У квітні 1917 відбулись збори українців Півд.-Зах. залізниць, на якому було створено Тов-во українців-залізничників Півд.-Зах. залізниць, яке очолив І. Федорченко. Аналогічні орг-ції виникли і на ін. залізницях, у т. ч. поза межами України. З таких однією з найбільших була орг-ція українців-залізничників Московського вузла, до якої входило близько 15 тис. чл. Невдовзі було створено укр. об'єднану раду Півд., Півд.-Сх., Півн.-Донецької, Гришине-Рівненської та Мерефо-Херсонської залізниць, яку очолив В. Єщенко.

29.06.–01.07.1917 у Харкові відбувся I З'їзд українців-залізничників, у якому взяло участь 313 делегатів від 12 залізниць та більше 200 гостей. Учасники стоячи вислухали I Універсал УЦР та висловили підтримку Центр. Раді. Обрали делегатів на всерос. з'їзд залізничників. Було ухвалено орг-заційну структуру майбутнього Союзу залізничників-українців: станц. курінь, район. курінь (паланка), громада дороги. Ін. постанови повторювали загальнодем. вимоги укр. нац. руху: укр-зація шкіл, біб-к та офіц. видань залізниць,

II Всеукр. з'їзд залізничників відбувся 27.08.–01.09.1917 у Києві за участі 160 делегатів. Серед гостей були М. Грушевський та В. Винниченко. Через те, що одночасно відбувався з'їзд працівників шосейних та водних шляхів та тов-ва «Праця» було ухвалено проводити спільні засідання з'їздів. Окрім політ. постанов, учасники з'їзду ухвалили створення загонів Вільного козацтва на залізницях. До Гол. ради шляхів України обрано Є. Соковича, М. Дерев'янка, К. Титаренка, І. Сніжка, Ф. Різниченка, П. Плевако, Л. Котляревського, С. Шопу, А. Макаренка, В. Тулюпу, М. Педеса, О. Сергієнка, М. Дерібасова, П. Морозова, Г. Дядика, М. Гаврилюка-Вдовиченка, Томковича та Тимофєєва. Також сформували виконавче бюро.

Паралельно із укр. залізничними орг-ціями почали виникати загальнорос. к-ти на залізницях та ін. підрозділах. 04.03.1917 створено раду спілки службовців в управлінні Катерининської залізниці, 05.03. сформовано тимч. дорожній к-т в управлінні Півд. залізниць, 12.03. — Центр. виконавчий к-т в управлінні Півд.-Зах. залізниць. Одночасно виникали різні вузькопроф. Спілки — кондукторів, фельдшерів, мол. службовців. Більшість цих орг-цій увійшли до Всерос. залізничної спілки.

25–26.03.1917 відбувся з'їзд Катерининської залізниці, на якому було обрано виконавчий к-т на чолі із Й. Аренштейном. II З'їзд Катерининської залізниці відбувся 25.04.1917. Новий виконавчий к-т очолив С. Власенко. Засновано газ. «Зірка». 20.03.1917 виник Тимч. к-т службовців, майстрових і робітників Харківського залізничного вузла та Півд. залізниць на чолі із В. Іванецьким. Після II з'їзду замість Тимч. обрано Гол. дорожний к-т на чолі із П. Роттертом. На Півн.-Донецькій залізниці подібні орг-ції очолювали М. Солоділов та А. Бірюльов.

I Установчий з'їзд Півд.-Зах. залізниць відбувся 05–07.04.1917, в якому взяло участь 186 делегатів. Було обрано Центр. виконавчий к-т на чолі з В Градовим-Матвєєвим. З'їзд направив вітання УЦР. З 05.06. по 27.06. у Києві пройшов II Установчий з'їзд Півд.-Зах. залізниць (190 делегатів), що ухвалив нову редакцію статуту спілки службовців, майстрових і робітників залізниці та обрав Гол. дорожній к-т під головуванням В. Градова-Матвєєва. Гол. к-т Півд.-Зах. залізниць 30.06.1917 підтримав УЦР та обрав до її складу своїх представників (М. Шумицького, Д. Отченаша, П. Тремповича, Н.(І.) Кодрана, С. Моркотуна і Брауна).

На поч. жовтня укр. та загальнорос. залізничні орг-ції дійшли згоди. При Укр. Ген. Військ. к-ті (УГВК) створено міжнац. Тимч. виконавчий к-т залізниць України, куди увійшли представники УГВК, Гол. дорожних к-тів Півд.-Зах. залізниць, Півд. залізниць, Подільської залізниці, Катеринославської залізниці, київського район. к-ту Московсько-Київсько-Воронезької залізниці і Виконавчого бюро Союзу залізничників України.

17–20.10.1917 проведено конф. представників загальнорос. та укр. залізничних орг-цій, що діяли на тер. України. У ній взяли участь 28 представників гол. та виконавчих к-тів залізниць (Півд.-Зах., Півд., Катеринославської, Півн.-Донецької, Білгород-Сумської, Токмакської, Житомирської, Подільської, Московсько-Києво-Воронізької), УГВК, Виконавчого Бюро Союзу залізничників України, Гол. ради шляхів, Гол. ради залізничників-українців Півд.-Зах. залізниць і Укр. Спілки працівників Київської Округи Шляхів. Конф. ухвалила скликати краєвий з’їзд залізничників 07.01.1918, на який пропонувалось винести питання про створення Союзу залізничників України. Вона також оголосила себе Тимч. радою залізниць України, гол. якої обрано І. Федорченка.

Під час більш. заколоту в Києві (кін. жовтня — поч. листопада 1917) підтримала УЦР, обравши тимч. рев. к-т залізниць України та комісара шляхів України (В. Єщенко). Більшість дорожних к-тів та рад підтримали проголошення УНР. 23.12.1917 Тимч. рада залізниць України оголосила себе вищим органом залізничної спілки України.

Кілька наступних місяців спілка залізничників та сформовані нею залізничні курені й загони Вільного козацтва активно боролись проти більш-ків.

Після відновлення УНР контролю над тер. України (березень 1918) у середовищі залізничників намітився розкол на пророс. та укр. фракції. Приводом стали дії мін. шляхів сполучення Є. Соковича. У березні 1918 створено спец. комісію з розслідування злочинів, скоєних на залізницях, діяльність якої була спрямована на виявлення більш-ків та ворогів УНР.

У квітні 1918 Рев. к-т шляхів України було реорганізовано у Об’єднану раду залізниць України (склад: А. Макаренко (гол.), Ю. Тищенко (секретар), П. Печенюк (тов. гол.), П. Гомащенко (тов. гол.)). Рада призначила своїх гол. комісарів: Д. Ковпаненка (Півд.-Зах. залізниці), Ф. Різниченка (Катерининська), М. Свергуна (Півд.). Розпочався процес ліквідації багатьох деструктивних та антиукр. залізничних гром. орг-цій. Такі кроки викликали спротив серед пророс. та пробільш. діячів, що разом з активною позицією нового мін-ра шляхів Б. Бутенка щодо укр-зації, стало однією з осн. причин Всеукр. страйку залізничників влітку 1918.

Союз залізничників України перебував в опозиції до гетьманського режиму. Його гол. А. Макаренко, який працював дир. департаменту Мін-ва шляхів Укр. Держави, увійшов до складу Директорії та став одним із

лідерів антигетьманського повстання. Після відновлення УНР залізничники отримали квоту у 20 місць з 593 в складі Трудового конгресу.

Літ.: Федорченко І. Перший Всеукраїнський з’їзд залізнодорожників у Харькові // Нова рада. 1917. № 81. 6 липня. С. 2–3; *Його ж.* Другий Всеукраїнський З'їзд залізничників // Нова рада. 1917. № 133. 8 вересня. С. 1–2; *Його ж.* Союз залізничників України // Нова рада. 1917. № 208. 14 грудня. С. 2; № 211. 17 грудня. С. 2; *Гриценко А.П.* Всеукраїнські з’їзди залізничників 1917 // Енциклопедія історії України. У 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (гол.) та ін. К., 2003. Т. 1. С. 665; 100 років на захисті трудящих. Історія профспілкового руху залізничників і транспортних будівельників України / упоряд. В.М. Уржанов; ред. В.М. Ткачов, М.Г. Сінчак. Київ: [б.в.], 2006.

Віталій Скальський

СОЮЗ ЗЕМЕЛЬНИХ ВЛАСНИКІВ (СЗВ) — корпоративно-власницьке об’єднання консервативного спрямування.

Орг-ції **СЗВ** розпочали діяльність весною 1917 як відділення Всерос. союзу зем. власників (ВРСЗВ), очолюваного відомим рос. держ. діячем, орг-ром столипінської реформи О. Кривошеїним. Восени 1917 в Україні діяли 2 крайові, 9 губ., бл. 50 пов. орг-цій. Гол. завданнями **СЗВ** були захист права приват. власності та збереження вел. зем-володіння.

Аграр. політика УЦР, з-н про соціалізацію землі, масові антипоміщицькі акції селянства паралізували діяльність **СЗВ**. Тільки в умовах німецько-австрійської окупації України у березні-квітні 1918 розпочався активний процес консолідації зем-власницьких та пром.-фін. кіл, спрямований на ліквідацію соц. перетворень Центр. Ради. Заборона більш-ми у лютому 1918 діяльності ВРСЗВ, необхідність повернення втрачених маєтностей посилили діяльність орг-цій **СЗВ** по створенню всеукр. об’єднання зем. власників.

Київська організація **СЗВ** орг-ційно і фін. забезпечила проведення Всеукр. конгресу хліборобів (29.04.1918), який проголосив ген. П. Скоропадського гетьманом всієї України. Головував на конгресі один з найактивніших діячів **СЗВ**, колиш. губ-тор Бессарабії, подільський поміщик М. Воронович. Підтримка держ. перевороту визначила претензії Союзу на участь у формуванні уряду. Однак, погляди гетьмана і **СЗВ** на стрижневі проблеми аграр. реформи суттєво розходилися. П. Скоропадський позиціонував себе рішучим противником вел. зем-володіння. Його кінц. ідеалом у цій сфері було бачити Україну, «вкриту лише дрібними, високопрод., приват. госп-вами». **СЗВ** послідовно виступав за неподільність поміщицьких латифундій. Керівники союзу гр. Д. Гейден, присяж. повірений І. Дусан та ін. стояли на консервативно-монархічних позиціях, розглядаючи Укр. Державу як перехідну форму до відновлення єдиної Росії.

Відразу після з'їзду делегація **СЗВ** подала гетьманові декларацію щодо участі у формуванні управлінських структур, зокрема органів місц. влади. Документ містив ультимативні вимоги негайної розробки нових з-нодавчих актів про вибори земського і міського самоврядування. Йшлося про ліквідацію органів, обраних за з-нами Тимч. уряду, і відновлення старих цензових земських зібрань і міських дум.

Призначення гетьманом на посади губ. та пов. старост місц. поміщиків, представників колиш. військ. і цивільної бюрократії дало **СЗВ** важливий інструмент проведення власної політики. Їх зусиллями, до вироблення нових з-нів про вибори, земське і міське самоврядування було фактично ліквідоване. Це був певний компроміс з боку гетьмана, який передбачав потужну протидію **СЗВ** проведенню зем. реформи і водночас не міг покластися на місц. самоврядування, успадковане від Центр. Ради.

Енергійні заходи уряду по підготовці нового аграр. з-нодавства, одним з фундаментальних положень якого стала норма земволодіння обсягом не більше 25 дес., викликали негативну реакцію **СЗВ** і прискорили скликання його з'їзду. Він проходив 26–29.05.1918 і конституювався як Всеукр. союз зем. власників. Центр. пунктом порядку денного була зем. реформа. Резолюція з цього питання містила імперативну вимогу, щоб жоден з з-нопроектів про землекористування і землевпорядкування не розглядався без участі **СЗВ**. В ін. випадку це потягне «за собою найнебезпечніші наслідки». Незважаючи на тиск з боку **СЗВ**, 14.06.1918 з-н про право купівлі та продажу землі був затверджений гетьманом, закріпивши норму у 25 дес .

Такі обмеження викликали невдоволення зем. власників. 21.06.1918 до гетьмана прибула представницька делегація хліборобів Харківської, Полтавської та Волинської губ. П. Скоропадський зауважив, що для вироблення відповідного зем. з-нодавства потрібен час, твердо наполягаючи на нормі землеволодіння 25 дес. Щодо земств він запевнив, що до їх складу прийдуть нові люди — хлібороби.

Під тиском **СЗВ** наступні з-ни у сфері реформування зем. відносин мали антисел. характер. Зокрема, з-н від 06.07.1918 «Про утворення губ. і пов. зем.-ліквідаційних комісій», який надавав право поміщикам на відшкодування збитків, заподіяних селянами, встановлював піврічний термін задоволення вимог землевласників і дозволяв робити приблизні підрахунки їхніх втрат. Ці норми з-ну унеможливили проведення до кінця року операцій з продажу землі й відсунули реалізацію аграр. реформи. Представники **СЗВ** у зем. комісії фактично заблокували її діяльність. Союз офіційно не ставав в опозицію до влади — час від часу демонстрував лояльне ставлення до гетьмана. Однак підтримка його державотворчих зусиль була обмеженою, вибірково концентруючись на тих заходах, які відповідали соціальним інтересам вел. зем-власників.

СЗВ протягом літа 1918 нарощував свою орг-ційну потугу, проводячи регіон. з'їзди, формуючи низові структури. Проте соціальна неоднорідність, відмінність класових інтересів породжували серед чл. Союзу ідейні розбіжності, наріжним каменем яких було ставлення до укр. державності. Восени 1918 процес внутр. диференціації в **СЗВ** набув активних форм. Представники дрібних землевласників, декларуючи прихильність до незалежності держави і аграр. реформи гетьмана, пішли на розкол союзу.

У жовтні частина чл. Київської орг-ції **СЗВ**, очолювана М. Коваленком, виступила з пропозицією створення нової партії — Всеукр. союзу хліборобів-власників (селян). Оприлюднений ними меморандум містив виклад програмних засад майбут. партії. Україна мала бути суверенною і незалежною державою з дем. парламентським устроєм при тимч. збереженні верх. влади у руках гетьмана. Укр. мова визнавалася держ., православна церква мала отримати автокефалію, зем. реформа передбачала примусовий викуп поміщицьких володінь при збереженні приват. власності на землю.

На поч. листопада 1918 II з'їзд Всеукр. союзу зем. власників не підтримав такі пропозиції і частина його делегатів з дозволу влади провела установчий з'їзд нового Всеукр. союзу хліборобів-власників (селян). Гетьман прийняв їх депутацію і висловив думку, що ця партія могла б стати опорою держ. влади. Але зміна політ. курсу Гетьманату на федерування з небільш. Росією позбавила це парт. утворення перспектив. Консервативна частина союзу підтримала пророс. курс уряду С. Гербеля. З падінням Гетьманату обидва крила **СЗВ** припинили діяльність.

Дж.: Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918. К., 1995.

Літ.: Любовець О. Всеукраїнський союз земельних власників у політичній системі Гетьманату П. Скоропадського // Український історичний журнал. 2008. № 4; *Пиріг Р.* Союз земельних власників // Енциклопедія історії України. У 10 т. Т. 9. К., 2012.

Руслан Пиріг

СОЮЗ УКРАЇНСЬКИХ ТОВАРИСТВ ЗАВОДЧИКІВ І ФАБРИКАНТІВ (СУТЗІФ) — об'єднання в основному підприємців обробної пром-ті.

Як всеукр. визначилося на поч. 1918, мало осередки в Катеринославі, Харкові, Одесі та ін. пром. центрах. Гол. тимч. к-ту **СУТЗІФ** був обраний катеринославський підприємець, гірничий інж. О. Оцуп. За оцінкою заст. мін-ра торг. і пром. В. Ауербаха, «Орг-ція ця нова, без традицій, з строкатим і некомпактним складом, гол. чином, дрібних промисловців». **СУТЗІФ** виступив одним з засновників ПРОТОФІСу, хоч у його складі

залишався маловпливовою силою. Певної ваги об'єднанню надавала постать його лідера енергійного і обдарованого літератора О. Оцупа (псевдомім Сергій Горний). Він входив до президії ПРОТОФІСу, був одним з заст. його гол. кн. О. Голіцина, незмінно підтримував представників союзів важкої пром-ті, зокрема М. фон Дітмара. У промові на з'їзді ПРОТОФІСу О. Оцуп наголошував, що іст. необхідність «рано чи пізно має висунути пром. буржуазію, як істинного творця нових цінностей», а майбутнє півд. пром-сті пов'язував з відбудовою «возз'єднаної батьківщини». **СУТЗІФ** виступав проти введення 8-год. роб. дня, розширення прав профспілок, посилення роб. контролю тощо. Союз самоліквідувався після падіння Гетьманату.

О. Оцуп виїхав до Одеси, служив у Добровольчій армії, був поранений, потрапив у полон до махновців, за допомогою англійців у 1920 емігрував. Жив у Німеччині, заробляючи на життя літ. працею.

Дж.: Известия Союза промышленности, торговки, финансов и сельского хозяйства. 1918 . 29 мая; *Голицин А.* Воспоминания. М., 2008. С. 458; Гетман П.П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год. Сборник документов. М., 2014. С. 180.

Літ.: Любовець О. Українські партії і альтернативи 1917–1920 років. К., 2005; *Шандра І.* Представницькі організації буржуазії українських губерній (1861–1919). Вінниця, 2016. С. 333.

Руслан Пиріг

«СТАТУТ ВИЩОГО УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ» (Основи тимчасового управління на Україні) — документ, який визначав статус та права Генерального секретаріату як вищого органу влади в Україні, розроблений і затверджений Малою радою 16. 07. 1917 р.

Статут, що складався з 21 пункту, визначив Укр. Центр. Раду органом «рев. демократії всіх народів України», який має довести край до скликання Укр. та Всерос. Установчих зборів. УЦР створював ГС — вищий орган управління в Україні, який затверджував Тимч. уряд. ГС був відповідальним перед Центр. Радою, в перервах між сесіями Ради — перед К-том УЦР; подавав у відставку у разі висловлення йому недовіри з боку УЦР.

Відповідно до **«Статуту»**, ГС складався з 14 генеральних секретарів: у справах внутр., фін., військ., прод., зем., юстиції, освіти, міжнац., торгу, пром-ті, пошти і телеграфу, праці, шляхів, а також ген. контролера й ген. писаря. При секретарі міжнац. справ уряджувалися посади трьох тов. (заст.) з польських, єврейських та великорос. справ. Внутр. робота ГС регулювалася виробленим ним регламентом.

Повноваження ГС поширювалися на всі урядові органи в Україні, посади у яких «заміщаються Ген. секретаріатом, або підвладними йому

органами». При Тимч. уряді встановлювалася посада статс-секретаря в справах України, призначення на яку здійснював Тимч. уряд у згоді з УЦР, із завданням «пильнування інтересів України» та пересилки, у разі потреби, з-нопроектів через ГС на розгляд Центр. Ради. Розглянуті і затверджені УЦР проекти з-нів передавалися до Тимч. уряду. Усі з-ни рос. уряду вступали у законну силу в Україні з дня їх публікації у «крайовому уряд. віснику» укр. мовою. Також усі розпорядження, постанови та ін. документи публікувалися укр., рос., польською й єврейською мовами.

ГС подавав на затвердження уряду фін. документи, ухвалені УЦР. Коштами, що надходимуть на рахунок УЦР, розпоряджавався ГС.

У кількох пунктах **«Статут»** вийшов за межі угоди з мін-ми Тимч. уряду кін. червня 1917 — включав до компетенції ГС військ. справи, передбачав представницький статус Центр. Ради з правами з-нодавчого характеру та надавав пріоритет Укр. Установчим зборам перед Всерос. **«Статутом»** не визначалися межі тер. України, яка мала підпорядковуватися владі УЦР та ГС.

Дж.: Конституційні акти України. 1917–1920. Невідомі конституції України. К.: Філософська і соціологічна думка. 1992. С. 63–64.

Літ.: Юрченко О. Українсько-російські стосунки після 1917 р. в правному аспекті. Мюнхен, 1971; *Кудлай О.Б.* Центральна Рада — Тимчасовий уряд: боротьба за автономію (березень–жовтень 1917 р.) / Дис. … к. і. н.: Спец. 07.00.01. Історія України: Інститут історії України НАН України. К., 1997. С. 105–107; Нариси історії Української революції 1917–1921 років: у 2-х кн. Кн. 1. К.: Наукова думка, 2011.

Олександра Кудлай

СХІДНА ПОЛІТИКА ПОЛЬЩІ У 1918–1921 — у період воєн за незалежність після І Світової війни формувалася під впливом багатьох зовн. та внутр. факторів.

З листопада 1918 до літа 1920 польську сх. політику гол. чином формував Ю. Пілсудський, який обіймав посаду глави держави та головнокомандувача польської армії. Її стратегічною метою була геополітична перебудова Центр.-Сх. Європи. Ідеологічні підстави сх. політики Ю. Пілсудського були закладені ще до поч. І Світової війни під час діяльності Польської Партії Соціалістичної (ППС). Тоді передбачалося, що Росія зазнає неминучого краху, а країни Балтії, Фінляндія, Україна та Півд. Кавказ здобудуть окремішність. З цього положення, зміненого в результаті І Світової війни, сформувалася федеративна концепція, яка передбачала створення буферної зони держав на сх. Європи, щоби відокремлювали Польщу від Росії, насамперед сильну Україну зі столицею в Києві, Білорусь та Литву у федеративному зв'язку із Польщею.

Речниками цієї візії були чільні представники розвідки та мін-ва закорд. справ Польщі: Б. Медзінський, Л. Василевський, Т. Філіпович, Р. Кноль та ін. Федеративна концепція розглядалася передусім як інструмент реальної політики. Її обриси з'явилися вже у перші дні відродження польської держави у грудні 1918. Т. Філіпович заявляв, що необхідно відштовхнути Росію від Європи шляхом розширення Польщі за рахунок федеративного зв'язку з Україною. Наприкін. листопада — поч. грудня 1918 Р. Кноль писав, що метою Польщі є створення Росії в етнограф. кордонах і посунення її з позиції вел. держави. Так виглядала візія повернення до кордонів давньої Речі Посполитої, але у новій формі балтійсько-чорноморського Міжмор'я.

Другий напрям у польській сх. політиці репрезентували представники нац. демократії. Їхній лідер Р. Дмовський розглядав Німеччину як найбільшого ворога Польщі, тому, на його думку, для запровадження нового геополіт. порядку в Центр.-Сх. Європі є необхідним порозумінням із Росією, суть якого полягала в поділі тер. між Балтійським та Чорним морями. Р. Дмовський уважав українців, білорусів та литовців незрілими до незалежності націями.

На реалізацію сх. політики впливали обмеження, які виникали під час протистояння між прихильниками федеративної та інкорпораційної концепцій, а також знач. впливі зах. держав. Зокрема, Великобританія стримувала польські плани на сх. Європи, роблячи ставку в 1919 на «білу» Росію. З ін. боку, зах. держави не мали єдиної стратегії щодо Центр.-Сх. Європи. Польський історик А. Новак писав, що з листопада 1918 до кінця 1919 Ю. Пілсудський ще не міг диктувати умови на дип. арені. Йому довелося пристосуватися до них шляхом розбудови армії, внутр. стабілізації Польщі та міжнар. визнання. Лише у 1920 з'явився шанс дип. наступу, що виявився у спробі підтримки незалежної УНР.

Ю. Пілсудський не розглядав інкорпораційну та федеративну концепції альтернативно, але використовував одну з них залежно від геополіт. ситуації. У разі сприятливих умов (наприклад, як навесні 1920) він міг би прийняти більш складну, але більш вигідну для Польщі федеративну концепцію. Таким чином, метою сх. політики Ю. Пілсудського було у мінімальному варіанті забезпечити Польщу такими кордонами з Росією, які надали державі стратегічну глибину та міцність, а в максимальному — розділити Росію за нац. швами (прометеївська концепція).

Ю. Пілсудський бачив запеклих ворогів Польщі як у «червоній», так у «білій» Росії. Ставлення до них залежало від перебігу подій Рос. громад. війни. А. Новак зазначав, що Росія не обов'язково могла бути ворогом Польщі. Звідси і пошук Ю. Пілсудським «третьої» Росії — ні більш-кої, ні антибільш-кої, але імперської.

Практична реалізація політики. Перший уряд Польщі на чолі з Є. Морачевським декларував добросусідські відносини з Литвою, Біло-

руссю та Україною. Стосовно РРФСР до взаємного визнання не дійшло, хоча рад. Росія до цього прагнула. У перші тижні існування відродженої Польщі гол. проблемою була війна в Сх. Галичині. Тоді Ю. Пілсудський допускав можливість її поділу, залишивши Львів та нафтовий басейн під юрисдикцією Польщі. Наприкін. 1918 — на поч. 1919 Ю. Пілсудський розглядав дві можливості щодо Литви: 1) або разом з Латвією вона стане частиною Польщі в цілому (федералізація); 2) або Вільнюський та Мінський регіони відійдуть до складу Польщі. Однак, у законодавчому Сеймі в лютому 1919 усі політ. сили трималась позиції щодо включення Вільнюса та Львова, тому Ю. Пілсудському було доручено вести війну на сх. Європи.

Питання політики щодо Сх. Галичини було найважливішим у перш. пол. 1919. Ю. Пілсудський знову допускав її поділ. Проте дип. відносини з ЗУНР не були встановлені. Поза тим, був укладений лише договір щодо полонених, інтернованих та поранених від 01.02.1919. Через тиск держав Антанти (Вел. Британія не хотіла, щоб поляки захопили ці землі, французи навпаки мали власні інтереси в Бориславському басейні), місія ген. Ж. Бартелемі запропонувала компромісний поділ Сх. Галичини, який не був прийнятий через його відхилення представниками ЗУНР. Після того, як українці відкинули черговий компроміс (лінія ген. Бота), польсько-укр. війна вступила у свою вирішальну фазу. Після практичного витіснення УГА, в умовах загрози з боку комуністичної Угорщини та відсутності реальної альтернативи (у вигляді «білої» Росії; Україна ніколи не враховувалася), 18.06.1919 Рада мін-рів закорд. справ держав Антанти дозволила полякам окупувати всю тер. Сх. Галичини до р. Збруч, а 25.06. дозволено створити цивільну адм-цію в цьому регіоні, одночасно поважаючи право українців на самоврядування, а також було зазначено про можливість проведення в майбутньому референдуму щодо належності цих земель. З цього моменту поляки розглядали питання Сх. Галичини як вирішене на фактичному рівні (тоді як у міжнар.-правовій площині воно було остаточно схвалено державами-переможцями 1923).

З поч. існування незалежної Польщі вона перебувала в стані неоголошеної війни з рад. Росією. Сутички розпочались ще у січні 1919 на тер. Вільнюського регіону. Потім у лютому 1919 регулярні частини польської армії зіткнулися з Червоною армією.

Ставлення до «білої» Росії було більш суперечливим. У грудні 1918 був створений Рос. к-т на чолі з В. Семєновим, який представляв росіян, що перебували у Польщі. З успіхами «білих» військ у Сибіру, у півд. регіонах колиш. імперії та Естонії змінилася польська політика щодо них. До А. Денікіна була вислана місія на чолі з ген. А. Карніцьким, але мала вона скоріше інформативний характер. Дип. представництво «білої» Росії було визнано у Варшаві. Поза тим, Ю. Пілсудський не міг та не хотів допомагати «білим», особливо захищати їх під час відступу взимку 1919.

Влітку–восени 1919 ситуацію, що склалася у різних регіонах Росії, Ю. Пілсудський оцінював як несприятливу. Він вважав, що втрата часу буде корисною лише для більш-ків, а перевага з боку Польщі збережеться лише рік, максимум півтора. Тому, на його думку, військ. зіткнення з більш. Росією є неминучим.

Польсько-рос. зближення стало можливим лише в 1920, коли було створено «Рос. політ. к-т» на чолі з Б. Савінковим. Це була «третя» Росія, на яку Ю. Пілсудський вирішив зробити ставку. Додатковим аргументом стала зміна командуючого Добровольчої армії, місце А. Денікіна зайняв П. Врангель. Тоді офіц. Варшава погодилася прийняти місію з Криму. Поступки Польщі влітку 1920 були спричинені також складною обстановкою на фронті, проте, дозволила формувати білоруські сили в Польщі. 04.09.1920 до Варшави прибув військ. представник «білих» сил ген. П. Махров. Поляки згодилися на формування 3-ї рос. армії, командувачем якої був ген. Б. Пермикін. Ю. Пілсудський хотів, щоб рос. війська брали участь у боях на боці Польської армії. Однак, усупереч очікуванням польської сторони, усі «білі» формування на польській тер. не бажали підкорятися Рос. політ. к-тові, визнаючи лише зверхність П. Врангеля. У політ. плані Б. Савінков прагнув до співпраці з УНР, що було досягнуто на поч. жовтня 1920. У листопаді 1920 рос. війська були інтерновані в польських таборах для військовополонених, хоча рос. місія все ще залишалася в Польщі.

18.10.1920 вступило в силу польсько-рад. перемир’я на фронті, а 18.03.1921 було укладено Ризький мир, який закінчив польсько-рад. війну. Її завершення було своєрідним підсумком польської сх. політики після І Світової війни.

Літ.: Nowa A. Polska i trzy Rosje. Kraków, 2015; *Juzwenko A.* Polska a „biała” Rosja. Warszawa, 1973; *Łossowski P.* Konflikt polsko-litewski 1918–1920. Warszawa, 1996; *Корольов Г.* У пошуках «історичної» Речі Посполитої: польський національний рух, «історичні права» та федералізм (1916 — початок 1919 рр.) // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. Вип. 13. К., 2018. С. 99–122; *Михайлова О.* Україна у східній політиці Ю. Пілсудського (кінець 1918 р. — квітень 1920 р.) // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. К., 2002. С. 231–254.

Геннадій Корольов, Віктор Венглевич

ТИМЧАСОВИЙ КОМІТЕТ ЧЛЕНІВ ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ — тимч. орган, що діяв від ім. Держ. думи Росії під час Лютневої рев-ції.

Після поч. масових виступів у Петрограді 26.02.1917 розпорядженням рос. імп. Миколи II відкриття сесії Держ. думи переносилося з одночасним розпуском Держ. Ради. Рада старійшин Думи ухвалила рішення не

розходитися, а депутатам залишатися на місцях. 27.02. приватне засідання чл. Держ. думи доручило Раді старійшин вибрати зі свого складу Тимч. К-т для визначення ролі Думи у рев. подіях. До складу К-ту увійшли: М. Родзянко (гол.), В. Шульгин, В. Львов, І. Дмитрюков, С. Шидловський, М. Караулов, О. Коновалов, В. Ржевський, П. Мілюков, М. Некрасов, О. Керенський — представники більшості думських фракцій. Від участі у роботі К-ту відмовився М. Чхеїдзе. Завдання Тимч. К-ту Держ. думи визначалося відновленням порядку у Петрограді та налагодженням зносин з установами і особами, що були причетні до подій. Офіц. про утворення Тимч. К-ту було повідомлено в ніч на 28.02.1917.

К-том були призначені 24 спец. комісари зі складу чл. Держ. думи для завідування справами окр. мін-тв. Утворені комісії — прод., військ., для зв'язку із провінцією та ін. Впроваджувалися заходи для оволодіння апаратом держ. управління. 01.03.1917 К-т фактично був визнаний урядами Вел. Британії та Франції. Того ж дня на розширеному засіданні Тимч. К-ту був узгоджений персональний склад Тимч. уряду. Після переговорів з представниками Виконавчого К-ту Петроградської ради роб. і солд. депутатів 02.03. список мін-рів був затверджений. Перед зреченням від престолу на користь вел. кн. Михайла Олександровича того ж дня імп. Микола II призначив кн. Г. Львова гол. мін-ва внутр. справ з правом формування кабінету. Вел. кн. також підписав акт про зречення, у якому проголошувалася уся повнота влади Тимч. уряду до скликання Всерос. Установчих зборів. Склад уряду був офіційно оголошений 03.03.1917 разом із програмою його діяльності.

Держ. дума поступово усувалася з політ. життя країни. Тимч. К-т Держ. думи, передавши владні повноваження, продовжував діяти. У квітні 1917 виникла ідея орг-ції приват. нарад чл. Думи для побудови органу, що мав би дорадчий характер і дав би можливість Тимч. уряду комунікувати з представниками різних політ. і гром. сил. Проте, К-т, проіснувавши до 06.10.1917, відігравав роль гром. орг-ції правоцентриського спрямування.

Дж.: Вестник Временного Правительства. 1917. 5 (18) марта; *Родзянко М.В.* Государственная Дума и февральская 1917 года революция // Архив русской революции. Т. VI. Берлин, 1922; *Мансырев С.П.* Мои воспоминания о Государственной Думе // Страна гибнет сегодня. (Воспоминания о Февральской революции 1917 года). М., 1991; Буржуазия и помещики в 1917 г. Протоколы частных совещаний членов Государственной думы. М., 1932; *Демьянов А.* Моя служба при Временном правительстве // Архив русской революции. Т. IV. Берлин, 1922; *Милюков П.Н.* Воспоминания. М.: Политиздат, 1991; *Шульгин В.В.* Дни. 1920: Записки / Сост. и авт. вст. ст. Д.А. Жуков. М.: Современник, 1989.

Олександра Кудлай

ТОВАРИСТВО УКРАЇНСЬКИХ ПОСТУПОВЦІВ (ТУП) — нелегальна міжпарт. гром.-політ. орг-ція ліберально-дем. характеру, яка протягом 1908–1917 стояла на чолі укр. гром.-політ. життя.

Наступ реакції після поразки революції 1905–1907 зробив неможливим діяльність укр. політ. партій. У 1908 Укр. радикально-дем. партію (УРДП), яка припинила своє існування, було вирішено перетворити на безпарт. орг-цію на зразок тої, що існувала у 1897–1904 (Заг. укр. безпарт. орг-ція). **ТУП** не було партією, його платформа базувалася лише на визнанні принципів автономії, конституціоналізму й парламентаризму. Через це до нього приєдналися люди різних переконань: крім радикал-демократів чл. **ТУП** стали елементи розгромленої укр. соціал-демократії, част. колиш. есерів та чл. ліберальних орг-цій, окр. представники самостійників, безпарт. укр. інтелігенти. З огляду на політ. ситуацію і заборону царською владою будь-яких проявів нац. рухів, **ТУП** було нелегальною конспіративною орг-цією, для прийняття в чл. вимагався певний моральний ценз і гром. становище. Тов-во об'єднувало укр. нац. еліту, до нього належали М. Грушевський, С. Єфремов, Б. Грінченко, В. Винниченко, Є. Чикаленко, М. Лисенко, І. Шраг, П. Стебницький, Ф. Матушевський, Д. Дорошенко, А. В'язлов, Ф. Штейнгель, В. Прокопович, Л. Старицька-Черняхівська, деякий час М. Міхновський та ін.

ТУП складалося з окр. громад, яких по містах України діяло близько 60 (у Києві — 11–12), існувало дві громади у Петербурзі та одна у Москві. На чолі тов-ва стояла Рада, що перебувала у Києві. Її обирали з'їзди делегатів, що збиралися не менш як два рази на рік у Києві в будинку Є. Чикаленка. Напередодні І Світової війни до Ради **ТУП** входили Є. Чикаленко, С. Єфремов, Ф. Матушевський, А. В'язлов, В. Леонтович, А. Ніковський, Л. Яновська, В. Прокопович, Д. Дорошенко, Л. Старицька-Черняхівська, О. Корчак-Чепурківський, Л. Жебуньов, П. Холодний. Неофіц. друк. органами **ТУП** вважалися щоденна газ. «Рада» та журнал «Укр. жизнь» (виходив 1912–1917 у Москві). Під впливом **ТУП** перебували майже всі «Просвіти», Наук. тов-во ім. Шевченка у Києві, якому належала укр. книгарня (колиш. редакція «Киевской старины»).

Діяльність тов-ва полягала в орг-ваній підтримці укр. гром.-культ. тов-в і видань, у здобутті прихильників в думських і земських колах, ознайомленні закорд. українства та рос. громадськості з укр. рухом. За словами одного з чл., це було «нелегальне тов-во для ведення легальної роботи». Гол. справою **ТУП** була культ-цька діяльність, виховання нац. свідомості: укр-зація шк. освіти, впровадження укр. мови в гром. установах, суді, церкві тощо. **ТУП** керувало роботою «Просвіт», укр. клубів та культ.-осв. тов-в. В плані політ. діяльності **ТУП** намагалося створювати блоки з ін. орг-ціями у відстоюванні нац. прав і політ. свобод, протягом 1911–1914 воно активно пропагувало свої ідеї на загальнорос.

земських і учит. з'їздах. **ТУП** встановило зв'язки з опозицією в III і IV Думах, особливо з лідерами Конституційно-дем. партії (П. Мілюковим, М. Некрасовим, Ф. Родічевим) та групою автономістів-федералістів (В. Обнінським), які визнавали за українцями право на нац-культ. розвиток, а також з рос. вченими О. Шахматовим, В. Вернадським, С. Ольденбургом, Ф. Коршем та ін.

З поч. І Світової війни **ТУП** зайняло нейтральну позицію як до війни, так і до воюючих держав, засудило вірнопідданську декларацію журналу «Украинская жизнь», зробило застереження Союзу визволення України, який не мав права виступати від ім. всього укр. народу. Члени **ТУП** масово працювали у воєнізованих гуманітарних орг-ціях, створених Союзом земств і міст, зокрема на Півд.-Зах. фронті, який оперував на укр. теренах; орг-вали допомогу укр. біженцям з Галичини, утворивши для цього Тов-во допомоги населенню Півд. Росії, яке постраждало від воєнних дій.

За часів війни **ТУП** вишукувало усіх можливостей, легальних і нелегальних, для нац. роботи. Члени тов-ва підтримували зв'язки з думськими фракціями трудовиків і кадетів, хоча поступова рос. громадськість була незадоволена нейтральною позицією, зайнятою **ТУП** щодо війни. Рада **ТУП** засудила рос. політику в окупованій Галичині і добилася того, що на вимогу кадетів це питання розглядалося у Держ. думі. Громади **ТУП** неодноразово піднімали питання про укр. мову і освіту перед рос. урядовими установами. Наприкінці серпня 1916 Рада тов-ва направила делегацію до мін-ра освіти Росії П. Ігнатьєва у справі введення укр. мови в шк. освіту. І хоча жодне питання не було вирішено позитивно, делегації тупівців продовжували наїздити в Петроград, щоби нагадувати рос. уряду «про занедбані болі і потреби нашого народу».

В грудні 1916 Рада **ТУП** оприлюднила свою політ. декларацію «Наша позиція», з вимогами припинення війни, запровадження «дем. автономії України, гарантованої такою ж федерацією рівноправних народів» Росії, забезпечення нац.-культ. і політ. прав укр. народу. Декларація була розіслана до редакцій багатьох рос. газет. У січні 1917 **ТУП** надіслало листа президентові США В. Вільсону, вітаючи його ноту від 18.12.1916 щодо принципів завершення війни і реалізації прав націй на самовизначення. Укр. культ.-просвітницька і політ. робота, яка після 1908 провадилася майже виключно силами **ТУП**, була одним з факторів, що зумовив Укр. рев-цію 1917–1921.

Після Лютневої рев-ції Рада **ТУП** виступила орг-ром наради представників укр. партій і орг-цій, на якій була утворена Укр. Центр. Рада. 25–26(12–13).03.1917 у Києві відбувся з'їзд **ТУП**, який ухвалив підтримувати Тимч. уряд, домагатися легальними засобами автономії України у складі дем. федеративної Росії, забезпечити права нац. меншин, змінити

назву тов-ва на Союз укр. автономістів-федералістів (СУАФ). З'їзд також прийняв рішення про відродження УРДП. Під час Всеукр. нац. конгресу 19–20(6–7).04.1917 відбулась нарада УРДП, яка відновила діяльність партії, створила тимч. ЦК. Червнева конференція УРДП (27.06.1917, Київ) прийняла нову назву — Укр. партія соціалістів-федералістів (УПСФ).

Літ.: Дорошенко В. Українство в Росії. Відень, 1916; *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле (1914–1918). К., 2007; *Чикаленко Є.* Щоденник. У 2-х т. Т. 1 (1907–1917). К., 2004; *Касьянов Г.* Українська інтелігенція на рубежі XIX–XX століть: соціально-політичний портрет. К., 1993; *Голобуцький О., Кулик В.* Український політичний рух на Наддніпрянщині кінця XIX початку XX століття. К., 1996; *Стрілець В.В.* Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація (кінець XIX століття — 1939 рік). К., 2002.

Олена Бойко

ТОВАРИСТВО ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ (Товариство розповсюдження шкільної освіти на Україні) — гром. орг-ція, заснована укр. учительством у березні 1917 у Києві з метою орг-ції системи нац. освіти в Україні.

Першим гол. Ради **ТШО** був обраний І. Стешенко. Комісіями **ТШО** було організовано курси укр-знавства для учителів у пов. і губ. центрах України, разом із приватними і кооп. вид-вами налагоджено видання укр. підручників, вироблено план т. зв. єдиної школи, орг-но спец. комісії по розробці укр. термінології.

05–06.04.1917 за ініціативою тов-ва було скликано І Всеукр. учит. з'їзд і засновано Всеукр. вчит. спілку; утворено Гол. шк. раду, яка мала контролювати діяльність кураторів трьох шк. округ. Згодом комісія була реорганізована на Ген. шк. раду при Ген. секретарстві освіти, яку очолив І. Стешенко. **ТШО** та Всеукр. вчит. спілка влітку 1917 створили окр. комісію для опрацювання «Програми єдиної укр. школи», яка забезпечувала вільне навчання дітей від нижч. до сер. та вищ. школи. План затверджено на ІІ Всеукр. учит. з'їзді (10–12.08.1917). У березні 1917 **ТШО** заснувало Першу укр. гімназію ім. Т. Шевченка (перший дир. П. Холодний). 08.08.1917 — Другу укр. гімназію ім. Кирило-Методіївського тов-ва (перший дир. Ф. Сушицький).

Відіграло визначну роль в збереженні та матеріальному забезпеченні системи укр. шк. закладів в період денікінської окупації тер. України у др. пол. 1919. Воно взяло під свою опіку усі нижч., сер. та вищ. школи, створені протягом 1917–1919. Існування шк. закладів продовжувалась за рахунок приватних внесків і пожертвувань укр. гром. та кооп. установ. **ТШО** було ліквідовано органами рад. влади на поч. 1920-х.

Літ.: Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923. Т. 1. Ужгород, 1932; Енциклопедія українознавства: Словникова частина. Т. 9. Париж–Нью-Йорк, 1980. С. 3232–3232; *Жученко М.* Українське життя у Києві на світанку волі // Літературно-науковий вісник. 1917. Ч. 1. С. 150–154; *Крилов І.* Система освіти в Україні, 1917–1930. Мюнхен, 1956; *Постернак С.* Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917–1919 рр. К., 1920; Вільна Українська школа. Київ, 1917. № 1–2.

Тетяна Осташко

ТРЕТІЙ УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ — держ.-правовий акт, ухвалений Малою Радою 07.11.1917 після Жовтневого перевороту у Петрограді (25.10.1917) й повалення влади Тимч. уряду.

Проголосив Укр. Нар. Республіку із збереженням федеративного зв'язку з Рос. Республікою, що мала бути перетворена на федерацію «вільних і рівних народів» за участю України. Влада в краї, до скликання Всеукр. Установчих зборів, переходила до Укр. Центр. Ради та уряду — Ген. Секретаріату УЦР. Тер. межі УЦР визначалися за етніч. принципом. До її складу увійшло 9 губерній: Волинська, Катеринославська, Київська, Подільська, Полтавська, Таврійська (без Криму), Харківська, Херсонська та Чернігівська. Столицею ставав Київ. У документі зазначалося, що остаточне «визначення границь УНР щодо прилучення частин Курщини, Холмщини, Вороніжчини і суміжних губ. і обл., де більшість населення українська, має бути встановлене по згоді орг-ної волі народів».

Універсалом впроваджувалася низка докорінних ек. перетворень. Скасовувалася приват. власність на поміщицькі, удільні, монастирські, церковні, кабінетні землі. Ген. Секретаріату доручалося розробити з-н про зем. к-ти, що мали порядкувати землею до скликання Укр. Установчих зборів. Встановлювалися 8-год. роб. день і держ. контроль над виробництвом.

Оголошувалося про намір УЦР вжити рішучих заходів щодо скорішого припинення війни та розпочати мирні переговори, на яких дбатиме «права народу укр.». Вказувалося, що до заключення миру кожний громадянин УНР «повинен стояти твердо на своїх позиціях як на фронті, так і в тилу».

Універсал декларував дем. свободи — слова, друку, віросповідання, зборів, союзів, страйків, недоторканість особи і житла. Скасовувалася смертна кара. Планувалося провести амністію політ. в'язнів та суд. реформу, яку доручалося впровадити Ген. секретарству суд. справ. Народам, що проживали на тер. України — полякам, євреям, росіянам, надавалося право вільного вживання нац. мов та право створення нац.-

персональної автономії для забезпечення прав й свобод нац. життя. Ген. секретарству міжнац. справ наказувалося розробити проект з-ну про нац.-персональну автономію.

Універсал оголосив реформу місц. самоврядування. Визначив 09.01.1918 днем виборів до Укр. Установчих зборів, які мали бути скликані 22.01.1918.

Документ наголошував на важливості прод. справи — «коріння держ. сили», та б-бі «зі всяким безладдям і руїнництвом». Закликав до «вел. буд-ва нових держ. форм».

Проголошення III Універсалу ознаменувало відродження укр. державності у XX ст.

Дж.: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. Т. 1 / Відповід. ред. В.А. Смолій. К.: Наукова думка, 1996. С. 398–401.

Літ.: Мірчук П. Від другого до четвертого універсалу. Торонто, 1955; *Верстюк В.Ф.* Українська Центральна Рада. К., 1997; *Грицак Я.* Нарис історії України: Формування української модерної нації XIX–XX століття. К., 1996; *Копиленко О.Л., Копиленко М.Л.* Держава і право України (1917–1920). К., 1997; Нариси історії Української революції 1917–1921 років. У 2-х кн. Кн. 1 / Ред. колегія: В.А. Смолій (гол.), Г.В. Боряк, В.Ф. Верстюк та ін. К.: Наукова думка, 2011.

Олександра Кудлай

ТРІАНОНСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР — укладений 04.06.1920 між державами Антанти — переможницями у I Світовій війні (Вел. Британією, Італією, Японією, США, Францією) та союзними з ними державами (Бельгія, Греція, Китай, Куба, Нікарагуа, Панама, Польща, Португалія, Румунія, Королівство сербів, хорватів та словенців, Сіам, Чехословаччина) з одного боку й Угорщиною — з ін. Договір став складовою частиною Версальської системи повоєнного устрою. Набув чинності 26.07.19121.

Частина II договору (ст. 27-35) містила опис кордонів Угорщини с сусідніми державами і фактично зафіксовувала стан, що склався в басейні Дунаю після війни; юрид. оформлювала втрату Угорщиною знач. тер.

За умовами договору Карпатська Русь (Закарпаття) та Словаччина були включені до складу Чехословацької республіки; Трансільванія та Сх. Банат — до складу Королівства Румунії; Хорватія, Бачка та Зах. Банат — Королівству сербів, хорватів і словенців (з 1929 — Югославія); провінція Бургенлянд — Австрійській республіці. Угорщина зазнала знач. обмеження і втрату своїх тер.: відмовилась від будь-яких претензій на порт Рієку (Фіуме), а також від усіх прав на тер. колиш. Австро-Угорської імперії, які не увійшли до складу Угорщини. Вона зобов’язалась визнати незалежність Чехословаччини та Королівства сербів, хорватів і словенців,

поважати незалежність усіх держав, що утворились на тер. колиш. Рос. імперії, а також остаточне скасування Брестського мирного договору між РСФРР і Центр. державами 1918.

Внаслідок укладення договору Угорщина була позбавлена 72% тер. та 64% населення, зокрема 3 млн. етніч. угорців, виходу до моря та флоту, 88% ліс. ресурсів, 83% виробництва чавуну, 67% банківсько-кредитної системи.

Договір накладав кількісні та якісні обмеження для угорських збройних сил. Їхня чисельність мала не перевищувати 35 тис. вояків, скасовувалась обов'язкова військ. повинність, а формування армії мало здійснюватись виключно на добровольчих засадах. Королівству Угорщина заборонялось мати на озброєнні авіацію, танки, важку артилерію. Військ.-морський флот, у тому числі кораблі Дунайської флотилії, передавались державам-переможницям. До того ж Угорщина зобов'язувалась в односторонньому порядку надати їм режим найбільш. сприяння на транзит, експорт та імпорт товару, а також сплатити репарації на загальну суму 200 млн. золотих крон.

Контроль за виконанням статей договору покладався на Союзну контр. комісію.

Уже незабаром після підписання договору уряд Угорщини почав здійснювати зовнішньополіт. курс на ревізію його осн. положень, передусім тих статей, що торкались тер. питань. Внаслідок Віденських арбітражів Тріанонський договір був переглянутий у 1938–1940 за рахунок Румунії та Чехословаччини. Угорщина повернула собі част. втрачених у 1920 тер. — півд. Словакію, Закарпатську Україну та півн. Трансільванію. Незалежна укр. держава — Карпатська Україна, що утворилася в Закарпатті у березні 1939, була окупована військами хортистської Угорщини.

З початком II Світової війни Тріанонський мирний договір втратив силу.

Літ.: Мерников А.Г. Спектор А.А. Всемирная история войн. Минск., 2005; *Пархомчук О.С.* Тріанонський мирний договір 1920 // Українська дипломатична енциклопедія. У 2-х т. Т. 2. К., 2004.

Олексій Лупандін

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА — офіц. назва держ. утворення, яке функціонувало на теренах України з 29.04. по 14.12.1918. У суч. наук. і довідковій літ-рі також вживаються назви «2-й Гетьманат», «новітня Гетьманщина», «Гетьманат Павла Скоропадського».

УД постала в результаті інспірованого німецьким військ. командуванням у Києві і схваленого імп. Вільгельмом II перевороту, в якому публічну сторону акції було відведено генералові П. Скоропадському та

його прихильникам. Зміна влади опиралася на консолідацію невдоволених внутр. політикою Центр. Ради землевласницьких і пром.-фін. кіл. Саме їх представницький з'їзд 29.04.1918 став формою легітимації гетьманської моделі держави, основи якої виводилися з традицій козаччини XVII–XVIII ст.

П. Скоропадський «Грамотою до всього укр. народу» оголосив себе гетьманом всієї України і задекларував наміри збудувати таку державу, яка б забезпечила населенню «спокій, з-н і можливість творчої праці». Центр. Рада і зем. к-ти розпускалися, мін-ри УНР та їх заст. звільнялися. Управління державою гетьман мав здійснювати через призначену ним Раду Мін-рів. Другий документ «З-ни про тимч. держ. устрій України» був зводом з семи актів, при написанні яких за основу були взяті статті «Свода з-нов Росс. империи» (1906). Цей комплект, швидкоруч складених актів, протягом усього періоду існування **УД** слугував її фактичною конституцією.

У своїй сукупності з-ни були спрямовані на забезпечення максимальної концентрації влади в руках гетьмана. Він отримав виключні повноваження: затверджував з-ни, призначав і звільняв Раду Мін-рів, ін. вищих посадовців, ген. суддів, був верховним командувачем армії і флоту, здійснював керівництво зовн. політикою, йому належало право оголошення надзвичайного стану, амністії, надання гром-ва тощо. Це відповідало його намірам добитися «створення сильної влади в особі диктатора — гетьмана».

Правління П. Скоропадського як диктаторське розглядали й німецькі урядовці. Зокрема, віце-канцлер Ф. Пайєр кваліфікував гетьмана як диктатора, що не визнає комуністичних теорій. У пресі зустрічалися його порівняння з французьким ген. Ж. Буланже і, навіть, з символом французького абсолютизму — Людовиком XIV. Л. Троцький називав П. Скоропадського «укр. Бонапартом», а В. Ленін охарактеризував Гетьманат як «реставрацію бурж.-поміщицького монархізму».

Однак **УД** 1918 року не мала ознак типової монархії, оскільки була проголошена тимч. утворенням до майбутніх виборів у Сейм. Не був Гетьманат й спадковим. У разі важкої хвороби або смерті глави держави влада переходила до тріумвірату Верх. правителів, які репрезентували гетьмана, Раду Мін-рів і Держ. Сенат. Реалізація повноважень глави держави і уряду суттєво обмежувалася німецькою окупаційною адм-цією в Україні.

В умовах відсутності представницької гілки влади Рада Мін-рів виконувала функції органу вищої з-нодавчої і виконавчої влади. Очолюваний відомим земським діячем, полтавським поміщиком Ф. Лизогубом уряд складався з досвідчених адм-торів, земських діячів, відомих науковців, в осн. чл. кадетської партії. На посади губ. та пов. старост були

призначені поміщики, військові, суд. діячі, схильні до реставрації дорев. порядків. Надзвичайно широкі повноваження мало мін-во внутр. справ, яке спочатку очолював прем'єр, а згодом відомий правник І. Кістяковський. У його складі діяв департамент Держ. варти, який поєднував функції дорев. поліції і жандармерії.

П. Скоропадський планував проведення низки кардинальних соціально-ек. перетворень ліберально-консервативного спрямування. Провідне місце серед них займала зем. реформа. Принципові засади аграр. політики включали «відчуження земель по дійсній їх вартості від вел. зем. власників для наділення зем. участками малозем. хліборобів». П. Скоропадський цілком усвідомлював, що аграрна реформа мала не тільки розв'язати зем. питання, а й створити потужну соціально-політ. базу гетьманського режиму, забезпечити лад і спокій у країні, а також виконання прод.-сировинних зобов'язань перед союзниками.

Однак, вірне з теоретичної точки зору положення про непорушність права приват. власності в конкретно-іст. умовах тогочасної України створило суттєві бар'єри на шляху реалізації іманентно прогресивної аграрн. реформи. Поміщицтво отримало юрид. підстави для відновлення своєї зем.-майнової власності, необмеженого відшкодування заподіяних їм збитків, інспіруючи сел. супротив, партизанську війну, масове невдоволення владою окупантів та гетьмана.

Українське селянство, розбещене спокусами безоплатної «соціалізації» землі, не було психологічно готове викладати за неї свої кровні кошти. До того ж нетривкість гетьманського режиму, підтримуваного окупаційними військами, потенційно таїла у собі можливість нових владних змін, а відтак, й втрати куплених селянами земель. У питаннях проведення аграр. реформи гетьман не мав підтримки політ. партій — ні лівих, ні правих.

Налагодження прод. справи виявилась однією з найскладніших проблем ек. розвитку **УД**. Незважаючи на наявність в укр. селі значних прод. ресурсів, заготівельні операції проводилися досить повільно. П. Скоропадський був змушений відправити у відставку главу Мінпроду Ю. Соколовського, замінивши його більш енергійним і рішучим С. Гербелем. Новий мін-р на третину скоротив апарат відомства, розширив мережу заготівельних контор, поставки на експорт зосередив у півд. районах зерновироб-ва, ліквідував заборони на вільний продаж багатьох харч. продуктів. Це привело до насичення прод-вом внутр. ринку, вгамування спекуляції, активізації поставок хліба і сировини до Німеччини та Австро-Угорщини. Загалом прод. справа була джерелом найбільших видатків держ. бюджету — 1 млрд. 252 млн. крб.

Суд. гілка влади в умовах Гетьманату зазнала суттєвих змін порівняно з часами УНР, еволюціонувавши у бік відновлення дорев. системи

судочинства. Замість Ген. суду УНР був утворений Держ. сенат — найвищий суд. орган, діяльність якого регламентувалася актами Рос. імперії. Відсутність достатньої кількості місц. правників, нерозвиненість власної з-нодавчої бази, широке залучення працівників колиш. рос. суд. установ, діяльність німецьких і австрійських військ.-польових судів об'єктивно підривали засади формування Гетьманату не тільки як правової, але й нац. держави.

Як проф. військовий, П. Скоропадський усвідомлював значення нац. збройних сил, але був зв'язаний забороною німецької сторони мати регулярну армію. Військ. мін-вом, очолюваним генералом О. Рагозою, були сформовані лише кадри восьми тер. корпусів, гетьманська гвардія — Сердюцька дивізія, зберігалися штаби морських сил, озброєні підрозділи залізничної та кордонної варти, заг. чисельністю до 60 тис.

П. Скоропадський виношував ідею відродження козацтва — привілейованої нац.-соціальної верстви у формі військ. орг-ції, особисто відданої гетьманові. Однак ця з-нодавча ініціатива глави держави зустріла істотний опір Ради Мін-рів, яка двічі відправляла з-нопроект на доопрацювання. З-н «Про відновлення укр. козацтва» був затверджений лише у жовтні і не був втілений у життя.

Більш ефективною була діяльність уряду у фін.-фіскальній сфері. Очолюване А. Ржепецьким мін-во фін., домоглося введення та зміцнення нац. валюти, функціонування Держ. скарбниці, відновлення держ. цукрової та горілчаної монополії, заснування Укр. Держ. банку, налагодження митної та податкової служби тощо. Завдяки впровадженню цих заходів держ. прибутки склали близько 3,2 млрд. крб.

Політика в гуманітарній сфері була спрямована на еволюційне поглиблення процесів укр-зації, започаткованих Центр. Радою. Завдяки зусиллям мін-ра освіти і мистецтв М. Василенка було введено обов'язкове вивчення укр. мови, літ-ри, іст-рії та географії України в усіх сер. школах. Колиш. рос. виші були оголошені укр. державними. Науковці отримали право захисту дисертацій укр. мовою. Засновані Київський та Кам'янець-Подільський укр. держ. ун-ти, Укр. академія наук, держ. архів, низка культ.-мистецьких установ.

Зовнішньополіт. курс Гетьманату, діяльність МЗС на чолі з відомим укр. діячем Д. Дорошенком значною мірою визначалися союзницькими відносинами з країнами Четверного союзу. Саме у Берліні, Відні, Стамбулі та Софії діяли посольства **УД**. Загалом у заруб. країнах функціонували понад 20 дипломатичних установ різного рівня. З травня по жовтень тривали мирні переговори з РСФРР, які не дали істотних результатів. Відносини з Військом Донським мали міждерж. характер і були підкріплені низкою політ.-ек. угод.

П. Скоропадський домагався приєднання Криму і володіння Чорноморським флотом. У вересні 1918 отримав на це згоду керівництва Німеччини, але розвиток міжнар. ситуації не дозволив реалізувати ці наміри. Повну невдачу потерпів Гетьманат у справі Холмщини і Сх. Галичини. Австро-Угорщина не тільки не ратифікувала Брестський мирний договір, але й домоглася сприяння німецького МЗС у знищенні таємних протоколів до нього, включаючи й примірник укр. сторони.

В умовах відсутності представницького органу влади важливим атрибутом гром. суспільства мали виступати органи місц. самоврядування. Обрані за з-ном Тимч. уряду від 17.05.1917, вони уособлювали дем. здобутки постцаристського суспільства. Водночас для гетьмана, який планував ліберальну зем. та ін. реформи, базовані на праві приват. власності, важливо було очистити місц. зібрання та управи від соц. елементів.

Були утворені комісії по перегляду з-нів про земське і міське самоврядування. Підготовлені ними проекти з-нів вводили суттєві цензові обмеження: вікові — 25 років, осілості — 1 рік, соціально-фахові — не допускалися до участі у виборах військовослужбовці, студенти, ченці, працівники суду, прокуратури та ін. Не дивлячись на протести громадськості, обидва з-ни були затверджені гетьманом. Уряд розробив графік виборчої компанії. Але внутрішньополіт. ситуація не дозволила їх провести. Підготовка скликання Держ. Сейму, неодноразово задекларована П. Скоропадським, зупинилася на стадії розробки проекту з-ну про його вибори.

Репресивні акції поміщиків щодо селян з метою повернення земель, худоби, майна, реманенту за допомогою озброєних найманців та німецько-австрійських загонів викликали масовий спротив, широкий повстансько-партизанський рух, спрямований не тільки проти поміщиків, німецько-австрійських окупантів, але й держ. влади, уособлюваної гетьманом. Потужним проявом антивладних, антиокупантських настроїв селянства стало Звенигородсько-Таращанське повстання. Майже два місяці 30-тис. армія повсталих вела бої з трьома дивізіями німців та підрозділами гетьманських військ. На поч. серпня основна маса озброєних повстанців залишила Київщину, форсувала Дніпро і через Полтавщину та Чернігівщину, зазнаючи чималих втрат, вийшла в нейтральну зону, де згодом частина з них приєдналася до більш. військ. формувань. Влітку 1918 повстанський рух з різною мірою інтенсивності охопив майже всі регіони України.

Наступ на соціальні права залізничників, заборгованість зарплати, утиски проф. спілок викликали у їх середовищі масове невдоволення і привели у сер. липня до всеукр. страйку. Мін-р шляхів сполучень Б. Бутенко вдався до масових звільнень. Набули поширення арешти,

віддання до німецьких військ.-польових судів, висилка за межі України. Проте стійка позиція центр. і місц. страйкомів, висока орг-ність і налагоджений зв'язок дозволили залізничникам майже протягом місяця продовжувати важке протистояння.

На внутрішньополіт. ситуацію в Україні істотний вплив справляли представники рос. політ. істеблішменту, які перебралися до Києва, втікаючи від більш. переслідувань. У різний час тут перебували В. Кривошеїн, В. Пурішкевич, П. Мілюков, В. Гурко, О. Бобринський та ін. правоконсервативні, монархічно налаштовані діячі. Між владною верхівкою Гетьманату і лідерами рос. політ. сил в Україні склався певний статус-кво, базований на спільній антибільш. платформі. Однак в умовах перемоги Антанти у Світовій війні їх представницька делегація у Яссах виступила єдиним фронтом проти збереження укр. державності.

Укр. соц. партії, нац. орієнтовані орг-ції відразу після квітневого держ. перевороту склали легальну опозицію гетьманському правлінню. Вони домагалися укр-зації складу уряду, дем-зації суспільного життя, відміни цензури, припинення гоніння органів самоврядування. У жовтні кілька представників досить поміркованої Укр. партії соціалістів-федералістів дістали мін. посади. Однак їх тритижнева праця не справила істотного впливу на політику уряду.

В умовах очевидної поразки Четверного союзу в Світовій війні, П. Скоропадський у сер. листопада змінив зовнішньополіт. курс на федерування з небільш. Росією, а новим прем'єром став діяч проантантівських переконань С. Гербель. Очолюваний В. Винниченком Укр. нац. союз оголосив поч. повстання проти гетьманської влади і утворив Директорію як орган керівництва збройною боротьбою. У П. Скоропадського не знайшлося військ. сил для придушення широкомасштабного повстанського руху. 14.12.1918 П. Скоропадський офіційно зрікся гетьманської посади, наголосивши: «Бог не дав мені сили справитися з цим завданням». Того ж дня уряд прийняв постанову про складання повноважень і передачу влади Директорії.

Дж.: Українська держава (квітень–грудень 1918 року). Документи і матеріали. У 2-х т. К., 2015; *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918. Київ–Філадельфія, 1995.

Літ.: *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. Т. ІІ. К., 2002; *Верстюк В.* Гетьманська держава 1918 року в контексті української революції // Український історик. 1999. № 2–4; *Реєнт О.* Павло Скоропадський. К., 2003; *Папакін Г.* Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. Історико-архівні нариси. К., 2003; *Терещенко Ю.* Гетьманат Павла Скоропадського як прояв консервативної революції // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контроверсії. Всеукр. наук. конф. 19–20 травня 2008 р. К., 2008; *Савченко В.* Павло Скоропадський — останній гетьман України. Х., 2008; *Пиріг Р.* Гетьманат Павла Скоропадського: між Німеч-

чиною і Росією. К., 2008; *Його ж,* Українська гетьманська держава 1918 року: історичні нариси. К., 2011; *Яневський Д.* Проект «Україна» або спроба Павла Скоропадського. Х., 2010; *Гуржій О., Реєнт О.* Павло Скоропадський; Іван Скоропадський. К., 2013; *Михайлова О.* Павло Скоропадський: «Крім негідників, усі підуть за мною». Х., 2018; *Пиріг Р.* Українська держава. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Ukrainska_Derzhava.

Руслан Пиріг

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА ГРОМАДА (УНГ) — правоконсервативна політ. орг-ція, яка виникла у березні 1918 і згуртувалася навколо ген. П. Скоропадського.

Формального членства об'єднання не мало. Його прихильники були різні за професією, соціальним статусом і політ. поглядами люди — землевласники О. Вишневський, М. Воронович, М. Сахно-Устимович, інж-ри Б. Бутенко і О. Крига, фінансист А. Ржепецький, лікар В. Любинський, правник О. Палтов, вел. група військових, зокрема ген. В. Дашкевич-Горбацький, полк-ки В. Глинський, В. Каракуца, офіцери Першого укр. корпусу, очільники Вільного козацтва, лідери УДХП. Вони були об'єднані усвідомленням необхідності заміни соц. Центр. Ради авторитарним правлінням гетьманського типу. Успішне функціонування **УНГ** було забезпечене збігом її планів з намірами командування німецьких військ привести до влади в Україні новий, більш лояльний до союзників правий уряд. Вибір німцями кандидатури П. Скоропадського главою майбутнього держ. правління знач. мірою був обумовлений наявністю у нього структур **УНГ** — інструменту держ. перевороту.

У кін. березня П. Скоропадський разом з своїми прихильниками, зокрема правниками О. Палтовим і Парчевським, склали програму Укр. нар. громади. Документ готувався за взірцями програм політ. партій. Він складалася з 39 неструктурованих пунктів (тез), які охоплювали осн. сфери держ. і сусп. життя країни. УНГ вбачала своє завдання у «створенні твердих основ для досягнення самобутності, процвітання, єдності і самостійності відроджуваної України». В умовах складної поточної політ. ситуації, автори програми не визначалися з формою майбут. держ. устрою, наголошуючи, що вона має бути вироблена на основах політ. і нац.-іст. минулого шляхом вільного волевиявлення народу, маючи на увазі Гетьманщину. Неприйнятними оголошувалися як «самодержавный образ правления», так й «отвлечённые теории максималистов». Головною ціллю внутр. політики було створення умов для підняття приват. підприємництва. Право власності розглядалося як основа людської культури. Центр. місце займали питання проведення аграр. реформи, з-нодавче закріплення купівлі-продажі землі, надання права її відчуження державою

і викупу малозем. селянами. Було також окреслено бачення проблем пром., фін. політики, налагодження транспорту, системи судоустрою, розвитку шкільництва. Декларувалися права і свободи громадян, першість віри православної, пріоритет укр. мови, єдність всіх українців тощо. Через інспіроване німецьким штабом поспішне приведення П. Скоропадського до влади програма **УНГ** так й не набула довершеного вигляду.

Після проголошення 29.04.1918 на Хліборобському конгресі П. Скоропадського гетьманом, загони його озброєних прихильників під командування ген. В. Дашкевича-Горбацького у продовж наступної ночі без труднощів зайняли держ. установи і стратегічні пункти столиці. Напередодні держ. перевороту були підготовлені два основоположних акти нової гетьманської влади — «Грамота до всього укр. народу» і «З-ни про тимч. держ. устрій України». До першого увійшли принципові положення начерку програми **УНГ** про право приватної власності, купівлі-продажу землі, відчуження вел. помість в інтересах малозем. населення, турботи про робітництво, засади фін. політики та ін. Другий був скалькований з Осн. з-ну Рос. імперії (1906), що й визначило встановлення в Україна авторитарного режиму, обрамленого шатами давньоукр. гетьманської традиції.

Фактичні орг-тори держ. перевороту — Союз зем. власників і ПРОТОФІС, заявили свої претензії на формування уряду, але П. Скоропадський призначення на посади у мін-вах і гетьманській адм-ції провів виходячи з персональної участі в **УНГ**, орг-ції конгресу і держ. перевороту. М. Сахно-Устимович був заявлений на посаду гол. Ради Мін-рів, але не дістав схвалення німців. В. Любинський був призначений мін-ром охорони здоров'я, М. Воронович і О. Вишневський — заст. мін-ра внутр. справ, О. Палтов — заст. мін-ра закорд. справ, М. Гіжицький — держ. секретарем. В. Дашкевич-Горбацький став нач. штабу гетьмана, де отримали посади чимало близьких до П. Скоропадського офіцерів.

УНГ виконала роль інструменту повалення парламентської УНР, встановлення авторитарного гетьманського режиму і втратила перспективи трансформування в політ. партію. П. Скоропадський у спогадах складне становище глави держави пояснював відсутністю, пов'язаної з ним політ. партії.

Дж.: Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918. Київ–Філадельфія, 1995.

Літ.: Геращенко Т.С. Українська народна громада. // Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика. Вісник Київського держ. лінгв. ун-ту. К., 2000. Вип. 4. С. 196–213; *Папакін Г.* Українська народна громада і Павло Скоропадський навесні 1918 р. // Наукові записки Ін-ту політ. і етнонац. досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. К., 2008. Вип. 39. С. 129–150; *Корнієнко І.* Українська народна громада та її програма

в державотворчих планах П. Скоропадського: зб. мат. наук.-метод. круглого столу 20 листопада 2020 р. Одеса, 2020. С. 15–20.

Руслан Пиріг

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РАДА В ПЕТРОГРАДІ — створена 19.03.1917 чл-ми петроградської громади, Укр. соціал-дем. роб. партії, укр. фракції Петроградської ради роб. і солд. депутатів, Укр. рев. к-ту, Тов-ва укр. поступовців, Укр. радикально-дем. партії, Сел. спілки, представниками робітників, студентства, тов-ва «Громада», Благодійного тов-ва видання дешевих і корисних книг, Літ.-худ. тов-ва та ін. орг-цій. До неї увійшли О. Лотоцький, М. Корчинський, П. Стебницький, М. Славинський, Г. Голоскевич, П. Зайцев, Ф. Слюсаренко. Гол. Виконавчий К-т Ради очолив О. Лотоцький (у травні його замістив П. Стебницький), заст. гол. став М. Корчинський, секретарем — П. Стебницький, скарбником — Г. Голоскевич. Укр. нац. рада одразу встановила та підтримувала тісний зв'язок з Укр. Цент. Радою, мала у ній свого представника — Г. Голоскевича та регулярно відсилала на адресу М. Грушевського інфор. листи.

Як писав у 1917 секретар Ради П. Стебницький, «українці, що і в рос. рев-ції взяли вел. участь, вірили, що в цім заг. настрої рос. порядків укр. народ не буде забутий, не зостанеться позад ін. і дістане такі умови політ. життя, яких вимагає його вдача, його історія, його стародавній нац. ідеал». У березні делегація Укр. нац. ради та її представники двічі зустрічалася з гол. Тимч. уряду кн. Г. Львовим. Останньому був переданий документ з низкою вимог щодо впровадження рідної мови в укр. школі, суді та адм-ції, вирішення долі полонених та висланих галичан й буковинців, фін-вання нац. культ. орг-цій тощо. Укр. нац. рада ставила перед кабінетом мін-рів важливі питання щодо справи утворення Крайової ради із київським крайовим комісаром; участі укр. представників в роботі комісії з підготовки проекту з-ну про вибори до Всерос. Установчих зборів; ліквідаційної комісії в справах Царства Польського для забезпечення прав укр. населення Холмщини.

В ході зустрічі чл. Укр. нац. ради П. Зайцева та О. Лотоцького з обер-прокурором Найсвятішого Синоду В. Львовим обговорювався конфлікт харківської громадськості, Орг-ційного к-ту у Харкові з архієпископом Антонієм (Храповицьким), який заборонив проведення великодньої служби укр. мовою. Було зроблено подання про необхідність видання Св. Письма укр. мовою та укр-зацію дух. шкіл України. Для мін-ра освіти підготовлено спец. записку про укр. школи, учит. курси та орг-цію нац. сер. школи. Укр. нац. рада допомагала УЦР у зносинах та брала участь у переговорах з Тимч. урядом. 18.03.1917 нею була влаштована урочиста зустріч у Петрограді митрополита А. Шептицького, який повертався з заслання.

Виконавчий к-т Укр. нац. ради діяв до сер. травня 1917, коли більшість його чл. переїхали до Києва. Після проголошення ІІ Універсалу УЦР та визнання Ген. Секретаріату УЦР крайовою владою Укр. нац. рада у Петрограді припинила своє існування. Її функції перебрав комісар України при Тимч. уряді П. Стебницький, який був переконаний, що «забезпечення вольностей нації і рідному краєві, здобуття ним належних і відповідних реальним обставинам форм політ. життя — це має бути осн. завданням укр. нац. руху».

Дж.: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. Т. 1. К., 1996; *Лотоцький О.* Сторінки минулого: Ч. 1–3. Варшава, 1932–1934; *Жук С.* Українська громада у Петербурзі і її роль в будуванні української держави // Визвольний шлях. 1964. Кн. 2/193 (лютий); *Стебницький П.* Українська справа. СПб., 1917; *Стебницький П.* Вибрані твори. К., 2009.

Літ.: Петро Стебницький в українському національному житті (до 150-річчя від дня народження). К., 2013; *Верстюк В.Ф.* та ін. Українські проекти в Російській імперії. К., 2004; Нариси історії Української революції 1917–1921 років У 2-х кн. Кн. 1. К., 2011; *Сергійчук В.* Українська національна рада у Петрограді // Українці Санкт-Петербурга, Петрограда, Ленінграда… / під заг. ред. В. Сергійчука. Вишгород: ПП Сергійчук М.І., 2013. С. 605–606.

Олександра Кудлай

УКРАЇНСЬКА ПАРТІЯ ЛІВИХ СОЦІАЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ (БОРБИСТІВ), **борбисти** — радикально-соц. партія, відгалуження Рос. партії лівих соціалістів-революціонерів, згодом перейшла на ком. позиції (з 1920 — УПЛСР(комуністів-борбистів).

Назва походить від центр. друк. органу — газети «Борьба». Лідери: Є. Терлецький, В. Качинський (пров. ідеолог), М. Алексєєв, С. Мстиславський. **УПЛСР(б)** відокремилась від Укр. партії лівих есерів (УПЛСР), що як філія рос. ПЛСР була утворена у вересні 1918. На її ІІ з’їзді (березень 1919) від більшості УПЛСР, яка протистояла РКП(б)-КП(б)У (т. зв. активістів, що переходили до підпілля) відкололася лояльна до більш-ків меншість, яка утворила **УПЛСР(б)**. Платформа партії, прийнята на її І з’їзді (травень 1919) підтримувала рад. форму влади, але вважала, що її змістом мусить бути диктатура трудящих (робітників і селян). Відповідно виступала проти комбідів і продрозверстки, за еквівалентний товарообмін між містом і селом. Вважала помилковим зводити зміст аграр. реформи до соціалізації землі, висувала вимогу соціалізації господарювання, тобто переходу до його колективних форм. До нац. питання **УПЛСР(б)** підходила як генетично неукр. партія, теоретично не заперечувала проти нац. відродження, але практично майже нічого не збиралася робити. Проте, спираючись на традиційні есерівські засади децентралізації соціального управління, часом виступала проти більш. центра-

лізації, доходила до вимоги реальної і повної самостійності Укр. рад. республіки.

Більш-ки звинувачували борбистів у «дрібнобуржуазності», але не вважали їх «націоналістами» тому **УПЛСР(б)** користувалася більшими привілеями порівняно з ін. політ. союзниками РКП(б)–КП(б)У. 12.05.1919 її представники увійшли до ВУЦВК. ЦК КП(б)У субсидував діяльність борбистів, в т. ч. у денікінському тилу. Більш впливова УКП (боротьбистів), яка дійсно вела масштабну партизанську і підпільну б-бу проти А. Денікіна, такої підтримки не мала. В подальшому борбисти, як і боротьбисти, отримали 1 з 5 місць у Всеукрревкомі (В. Качинський), мали обов'язкове і практично рівне з ними представництво у місц. органах та РНК (Є. Терлецький — нарком юстиції). В лютому 1920 партія нараховувала 7,7 тис. чл.

Борбисти стали для більш-ків лише тимч. союзниками. В їхньому середовищі посилювалася опозиція політиці РКП(б). Після ліквідації УКП(б) і перелому у польській кампанії під тиском ЦК РКП(б) і КП(б) IV з'їзд борбистів (липень 1920) ухвалив резолюцію про саморозпуск партії та влиття до КП(б)У. Частина борбистів була індивідуально прийнята до неї, давши більш-кам нечисленний, але добре підготовлений кадр рад. працівників. Практично всі вони були винищені під час сталінських репресій 1930-х.

Літ.: Резолюции 3-го съезда Украинской партии левых социалистов-революционеров (борьбистов). К., 1919; *Полушкина В.А.* Осуществление КП(б)У ленинской тактики по отношению к партии борьбистов (1919–1920 гг.) // Из истории гражданской войны и интервенции. 1917–1922. М., 1974. С. 123–129; *Любовець О.* Українські партії й політичні альтернативи 1917–1920 років. К., 2005.

Олена Бойко

УКРАЇНСЬКА ПАРТІЯ СОЦІАЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ (УПСР, українські есери) — ліва укр. політ. партія, найбільш масова і впливова в період Укр. революції.

До 1917 існувала у вигляді окр. гуртків і груп, утворених під час рев-ції 1905–1907. Вважалась сел. партією. Тривалий процес формування **УПСР** завершився на І Установчому з'їзді (04–05.04.1917, Київ), де есери офіц. оформилися в єдину партію. Соціальну базу партії складало укр. селянство та радикальна інтелігенція. Лідери: М. Ковалевський, Л. Ковалів, В. Залізняк, О. Севрюк, П. Христюк. Неформальним лідером вважався М. Грушевський (офіц. оформив членство у 1919). Друк. органи — щоденна газ. «Народна воля», тижневик «Боротьба». Вплив **УПСР** на широкі маси селянства забезпечувала створена за її ініціативою Сел. спілка — масова проф.-класова орг-ція укр. селянства.

В основу програми **УПСР**, прийнятої на ІІ з'їзді (15–19.07.1917, Київ), була покладена програма рос. Партії соціалістів-революціонерів (ПСР). Як програму-максимум партія висувала кінцевим завданням перебудову кап. ладу на соц., а як програму-мінімум — часткові політ. і соціальні реформи. У внутр. політиці — республіканськo-дем. форма правління, забезпечення дем. свобод та прав громадян; в аграр. питанні — скасування приват. власності на землю та її соціалізація. **УПСР** вважала, що повне вирішення нац. питання можливе лише при соціалізмі, а в умовах бурж. ладу висувала вимогу права націй на самовизначення, перебудови Росії на федерацію рівноправних нац.-тер. республік.

УПСР разом з УСДРП виступала керівною партією Укр. рев-ції (1917–1921), на кін. 1917 налічувала 75 тис. чл., мала найбільшу фракцію в УЦР та Малій Раді. Чл. партії входили до Ген. Секретаріату (М. Стасюк, М. Ковалевський, П. Христюк, М. Шаповал*)*, складали більшість у Раді Нар. Мін-рів, яку очолював есер В. Голубович.

Перші ознаки розколу в **УПСР** з'явились у червні 1917. Радикально налаштовані лідери партії (А. Заливчий, Л. Ковалів, Г. Михайличенко*)* провели Лівобережну конф., на якій висловили незгоду з поміркованим «угодовським» курсом ЦК. ІІІ з'їзд партії (21–24.11.1917) зажадав від Центр. Ради прискорення соц. перетворень (ліквідації приват. власності на землю, нац-зації та встановлення держ. контролю над промисловістю тощо). 16.01.1918 була заарештована група лівих есерів, підозрюваних у підривних діях щодо УЦР (М. Полоз, Г. Михайличенко О. Шумський, О. Сєверо-Одоєвський та ін). Під тиском лівого крила **УПСР** 18.01.1918 УЦР прийняла з-н про соціалізацію землі.

На IV з'їзді (13–16.05.1918, Київ) стався розкол партії. На виборах до ЦК перемогли ліві есери (В. Блакитний, П. Любченко*,* Г. Михайличенко, М. Полоз, О. Шумський та ін.), які прийняли рішення про розпуск місц. парт. орг-цій та переведення партії на нелегальне становище. Ліві есери виступали за рад. форму влади, співпрацю з більш-ми, ставили метою орг-цію підпільної б-би та збройного повстання проти режиму П. Скоропадського. Вони отримали назву «боротьбистів» (від назви їх друк. органу газ. «Боротьба»). На V з'їзді УПСР (03–11.03.1919, Харків) була офіційно утворена УПСР (боротьбистів-комуністів), яка 06.08.1919 об'єдналась з лівою част. УСДРП (незалежних) і утворила Укр. ком. партію (боротьбистів). Партія стояла на рад. платформі, її чл. входили разом з більш-ми до Всеукрревкому.

Права частина **УПСР** (т. зв. «центр. течія» — В. Голубович*,* Н. Григоріїв, О. Жуковський, І. Лизанівський, М. Чечель, М. Шаповал та ін) залишилась на попередніх позиціях, заявила про непідлеглість лівій більшості ЦК, утворила свій орг-ційний центр. На конф. (28.01.1919, Київ) вона остаточно оформилась в **УПСР** (центр. течії). Праві есери

входили до Укр. Нац. союзу (УНС), брали участь в орг-ції протигетьманського повстання, входили до уряду Директорії УНР (Рада Нар. Мін-рів УНР).

1919 частина **УПСР** на чолі з М. Грушевським емігрувала та утворила Закорд. делегацію УПСР (1920, Відень), яка виступала за перетворення УНР на рад. республіку. Після поразки визвольних змагань в еміграції опинилася знач. частина лідерів правих есерів, ЦК **УПСР** перебував спочатку у Львові, згодом у Празі. У 1920-х партія зазнала чергових розколів і фактично перестала існувати як єдина орг-ція. 1934 есерівські орг-ції об'єдналися і створили у Празі спільний ЦК **УПСР** за кордоном, який діяв до кінця 1930-х.

УПСР остаточно припинила свою діяльність в Україні після Процесу чл. ЦК УПСР (травень 1921) — одного з перших політ. суд. процесів в СРСР. Під впливом ідей «зміновіхівства» та укр-зації знач. частина Закорд. делегації УПСР 1922–1924 повернулась в Україну (М. Грушевський, П. Христюк та ін.) Проте вже 1931 колиш. укр. есери склали більшість засуджених по сфабрикованій ОДПУ СРСР справі «Укр. нац. центру» (В. Голубович, В. Мазуренко, В. Потішко, А. Степаненко, П. Христюк, М. Чечель, М. Шраг). 1933 був заарештований і засуджений колиш. лідер лівих есерів О. Шумський. 26.11.1934 раптово помер за нез'ясованих обставин М. Грушевський. Практично усі члени УПСР були репресовані у 1930–40-і.

Дж.: Багатопартійна Українська держава на початку XX ст. Програмні документи перших українських політичних партій. К., 1992; *Христюк П.* Замітки і матеріали до історії української революції. Ч. I–IV. Відень, 1921.

Літ.: Голобуцький О., Кулик В. Український політичний рух на Наддніпрянщині кінця XIX початку XX століття. К., 1996; Политические партии России. Конец XIX — первая треть XX века: Энциклопедия. М., 1996; *Бевз Т.А.* Партія національних інтересів і соціальних перспектив (Політична історія УПСР). К., 2008.

Олена Бойко

УКРАЇНСЬКА ПАРТІЯ СОЦІАЛІСТІВ-ФЕДЕРАЛІСТІВ (УПСФ, есефи) — укр. ліберально-дем. партія, іст. правонаступниця Тов-ва укр. поступовців (ТУП) та Укр. радикально-дем. партії (УРДП).

Орг-ційне становлення партії розпочалось на з'їзді ТУП (25–26.03.1917, Київ), перейменованого на Союз укр. автономістів-федералістів (СУАФ). Він ухвалив рішення про відродження УРДП. Під час Всеукр. нац. конгресу (06–07.04.1917) відбулась нарада УРДП, яка відновила діяльність партії, створила тимч. ЦК. Червнева конференція УРДП (27.06.1917, Київ) прийняла нову назву — **УПСФ**, обрала провід партії (ЦК): С. Єфремов (гол.), А. Ніковський та В. Леонтович (заст-ки гол.),

Ф. Матушевський (скарбник) та ін. З’їзд **УПСФ** (02–04.09.1917) ухвалив нову програму партії.

Назва партії скоріше віддавала данину потребам часу, її соціалізм був поміркованим. **УПСФ** заявляла про бажання «ідеал соціалізму» у соціальній сфері поєднати з «ідеалом федералізму» у сфері політ. Реально партія виступала за створення у Рос. державі мирним еволюційним шляхом дем. конституційного ладу та суспільства, опертого на двох основах: правах людини та правах нації. В нац. питанні висувала вимогу автономії України та перебудови Росії на засадах федералізму. В соціальному — еволюційний шлях соціально-ек. перетворень. **УПСФ** являла собою нечисленну елітарну партію (кілька тис. чл.), до складу якої входила верхівка інтелігенції, переважно «стара гвардія» укр. нац. руху, яка у добу Укр. рев-ції складала поміркованну частину нац. демократії. Друк. орган — щоденна газ. «Нова Рада».

Провідні діячі («тупівці») ініціювали утворення Укр. Центр. Ради (УЦР), були її першими чл. та лідерами (С. Єфремов — заст. гол. УЦР). Невелика чисельно партія відіграла провідну роль у розбудові укр. державності, дала велику кількість урядовців, керівників виконавчої влади практично в усіх ланках держ. управління. Есефи обіймали посади губ. комісарів Тимч. уряду (А. В’язлов, Д. Дорошенко, О. Лотоцький, О. Саліковський). До Ген. Секретаріату входили: С. Єфремов, О. Лотоцький, І. Мірний, П. Стебницький, М. Туган-Барановський, О. Шульгин. До Ради Нар. Мін-рів: І. Фещенко-Чопівський, В. Прокопович, П. Холодний, С. Шелухін.

Наприкінці 1917 **УПСФ** тимч. відмовилась від федералізму, підтримала проголошення незалежної УНР. Перебувала в опозиції до гетьманської влади, але дозволила своїм чл. займати держ. посади (Д. Дорошенко, І. Саліковський, П. Стебницький, С. Шелухін, О. Шульгин та ін.). До коаліційного кабінету Ф. Лизогуба (Рада Мін-рів Укр. Держави) входило 6 міністрів-есефів. **УПСФ** входила до Укр. нац.-держ. союзу (УНДС) та Укр. нац. союзу (УНС), підтримала протигетьманське повстання. За Директорії УНР есефи також займали мін-ські посади, В. Прокопович очолював Раду Мін-рів УНР (26.05.–16.10.1920).

Після поразки визвольних змагань керівництво **УПСФ** емігрувало спочатку до Львова, згодом до Праги. 1923 партія повернула собі колиш. назву — УРДП, прийняла нову програму, де відмовилась від соціалізму. Лідери: О. Лотоцький (гол.), К. Мацієвич, В. Прокопович, М. Славинський, О. Шульгин. Співпрацювала з Держ. центром УНР в екзилі. Діяла до II Світової війни.

Дж.: Багатопартійна Українська держава на початку XX ст.: Програмні документи перших українських політичних партій. К., 1992.

Літ.: Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. Т. 1. Доба Центральної Ради. К., 2002; Т. 2: Українська гетьманська держава 1918 року, К., 2002; *Касьянов Г.* Українська інтелігенція на рубежі XIX–XX століть: соціально-політичний портрет. К., 1993; *Голобуцький О., Кулик В.* Український політичний рух на Наддніпрянщині кінця XIX початку XX століття. К., 1996; *Стрілець В.В*. Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація (кінець XIX століття — 1939 рік). К., 2002; *Любовець О.* Українські партії й політичні альтернативи 1917–1920 років. К., 2005.

Олена Бойко

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917–1921 — одне з наймасштабніших сусп.-політ. явищ історії України модерного часу, яке стало логічним завершенням розвитку укр. нац.-визв. руху XIX і водночас визначило характер перебігу укр. історії XX, зокрема розвиток укр. націоналізму, нац. самосвідомості, націо- та державотворення, пришвидшило процес формування укр. нації, привело до відновлення укр. держави.

Утвердження в суч. іст. літ-рі терміну **УР** не є новацією. Події 1917–1920/1921–1923 саме як **УР** розглядали її творці і перші історіографи М. Грушевський, В. Винниченко, П. Христюк, Д. Дорошенко та ін. Така назва була вживана у 1920-х й в історіографії УСРР (М. Яворський, А. Річицький, В. Затонський). При цьому совєтськими істориками **УР** розглядалася виключно в контексті Жовтневої рев-ції. З посиленням класового підходу в методології совєтської іст. науки даний термін був замінений ін. — «рев-ція на Вкраїні», а згодом — «Вел. жовтнева соц. рев-ція на Україні», який був покликаний дезавуювати вказівку на нац. зміст рев. подій, її самостійний, самодостатній характер.

Повернення до первісного значення терміну відбулося в перш. пол. 90-х, після здобуття Україною статусу незалежної держави. В суч. історіографії також широко вживається поняття «укр. нац.-визв. змагання», привнесене з діаспорної літ-ри. Сутнісно воно близьке до терміну «**УР**» і нерідко використовується як синонімічний замінник. На наш погляд, дефініція «**УР**» має більш обґрунтовану визначеність, критерії, типологію.

Усталений у новітній вітчизняній історіографії термін «**УР**» поступово набуває визнання та вживання у світ. історіографії, яка розглядає події 1917 як низку (пучок) різноманітних рев-цій. Одночасно рос. історики стоять на позиціях єдиної рос. рев-ції з місц. відмінностями, гостро заперечують існування окр. чи особливої «**УР**». Сучасна вітчизняна історіографія зовсім не заперечує тісний зв'язок **УР** з подіями загальнорос. рев. процесу, особливо на його початках. Ще М. Грушевський, підсумовуючи її нац.-дем. етап, писав: «Наша укр. рев-ція, на жаль, не розвивалася самостійно, вона весь час мусіла маршувати з конвуль-

сійними рухами і киданнями рев-ції рос., хаотичної, страшної. Рос. рев-ція потягнула нас через кров, через руїни, через огонь». Він вважав, що саме очищення «огнем» більш. експансії й звільнило Україну від «песього обов'язку» перед Москвою.

Системні дослідження вітчизняних учених переконливо доводять, що породжена розпадом рос. імперського організму, **УР** у процесі свого розвитку набула виразних самодостатніх форм, перетворившись у феноменальне явище XX, яке залишило глибокий слід в минулому укр. народу і слугувало джерелом державницьких домагань кількох поколінь українців.

УР була спричинена рядом факторів, насамперед, колект. прагненням народу позбутись глибинних нац. та соціальних деформацій, яких укр. сусп-во зазнало внаслідок тер. поділу укр. земель між Рос. та Австро-Угорською імперіями у XVIII і ксенофобської антиукр. політики рос. самодержавства, спрямованої з др. пол. XIX на асиміляцію українців. За своїм характером належить до типу нац.-дем. з сильно вираженою соціальною компонентою. Найбільш характерними її ознаками були нац.-визв. б-ба, творення незалежної нац. державності, формування модерної нації, а також аграрна рев-ція.

На поч. XX українці залишались пригнобленим, структурно неповним народом, який втратив (наприкінці XVIII) власну станову еліту. Довший час знаходився у пониженому соціальному становищі. Гострота і своєрідність аграрної проблеми (сел. малоземелля та присутність в Україні вел. числа рос., польських поміщиків та євреїв-орендаторів) поєднували нац. рух з соціальним. Тісне переплетіння нац. і соціального надає **УР** певну парадигмальну первинність, яка згодом була в різних формах відтворена в багатьох рев-ціях XX.

Ідеологія рев-ції була сформована на базі заг. європ. дем. цінностей та визнання права нації на самовизначення. Носієм цієї ідеології була укр. інтелігенція.

Особливістю рев-ції, яка накладалася на її хід і негативно вплинула на кінцевий результат, було, насамперед, укр.-рос. протистояння. Українцям довелося виборювати свої права у змаганні з рос. політ. силами різного соціального та ідейного спрямування, які проте одностайно мислили категоріями «единой и неделимой» Росії. В ході рев-ції відбулося кілька рос.-укр. воєн, як з «червоною» так і «білою» Росією. Треба відзначити й ін. несприятливі зовнішньополіт. обставини, які супроводжували **УР**. Має братися до уваги геополіт. фактор, насамперед обумовленість долі **УР** та державності підсумками I Світової війни. В планах країн-переможниць щодо повоєнного переустрою Європи Україна не розглядалася як самостійне держ. утворення. На поч. 20-х тер. України була поділена між більш. Росією, Польщею, Румунією та Чехословатчиною.

Поряд із несприятливими зовн. чинниками були і внутр. По-перше, Україна на поч. ХХ була переважно сел. Укр. селяни складали переважну більшість її населення, які були в своїй масі малописьменні і недостатньо перейняті нац. свідомістю, сприймали нац. ідею не через прагнення суверенного держ. життя, а як один з шляхів самозабезпечення землею, через радикальний поділ поміщицької власності.

По-друге, носій модерної нац. ідентичності, молода укр. еліта — інтелігенція — перебувала в процесі власного становлення, була малочисельною і залишалась тісно прив’язаною до селянства, оскільки у переважній більшості походила із села (діти селян, сільських священиків, учителів і т. ін.). Її нац. свідомість виростала з укр. сел. стихії, а вирішення соціальних проблем села складало важливу частину політ. світогляду, досить сильно детермінованого рос. рев. рухом. Абсолютна більшість укр. інтелігенції була перейнята народницькою (народництво) та соц. ідеологією, у світлі чого нац. держава уявлялась не кінцевою метою, а швидше необхідним засобом вирішення соціальних проблем. В укр. сусп.-політ. думці кін. ХІХ — поч. ХХ домінували соц. та федеративно-автономістичні погляди. Державницька, самостійницька ідея, хоч і була сформульована, не набула ані теоретичної завершеності, ані масового поширення, на відміну від радикальних соціальних гасел укр. політ. партій. Зародження та нелегальна діяльність останніх стало вагомою передумовою рев-ції.

Розглядаючи особливості **УР**, важливо наголосити ключову роль міст в житті модерного суспільства. На поч. ХХ русифікаторська політика і фактична заборона вільного розвитку укр. культури зробили міста України русифікованими, укр. життя в містах мало латентні, або маргінальні форми.

За роки рев-ції укр. влада не спромоглася закріпитися на довший час в жодному з вел. чи сер. пром. центрів України: армія УНР неодноразово змушена була залишати Київ, Харків, Катеринослав, Одесу, Полтаву, Вінницю, Житомир. Міста виявилися нейтральними чи упередженими щодо укр. руху, що змушувало його тісніше прив’язуватись до села, а одночасно шукати зовнішньополіт. та військ. підтримку у б-бі з «червоною» та «білою» Росією (німецький окупаційний режим в Україні 1918; Антанти військ. присутність на півдні України; Варшавська угода 1920).

УР, як і будь-яке явище, має свій іст.-часовий простір, певні хронологічні рамки. Навколо їх визначення тривалий час точаться дискусії. Якщо за нижню межу переважна більшість дослідників вважає перші числа березня 1917, то верхня — має розкид від 1919 до 1923. Найбільш поширеною в суч. укр. історіографії є думка, що це був 1921. Її прихильники вважають, що не дивлячись на втрату у кінці 1920 державності, рев. потенціал укр. народу не був вичерпаний. Це проявлялося в масо-

вому антирад. повстанському русі, збройних акціях військ. формувань та дип. зусиллях колиш. УНР. Цілком очевидно, що верхня межа **УР,** як затухаючий процес в рамках 1921, не має чіткої часової прив'язки.

З визначенням хронологічних меж доби **УР** 1917–1921 тісно пов'язана проблема її періодизації. Вона має макро- і мікрорівні, які відповідають певним етапам і періодам. Критерієм виділення перших виступають кардинальні злами у перебігу рев-ції, які суттєво змінювали її характер, визначально впливали на моделі держ. утворень. У ході **УР** рельєфно виділяються чотири етапи. Перший — пов'язаний з функціонуванням Укр. Центр. Ради (УЦР) і Укр. Нар. Республікою (УНР) (березень 1917 — квітень 1918). Другий — від держ. перевороту 29.04.1918 до падіння гетьманського правління 14.12.1918. Третій — з приходом до влади Директорії УНР у сер. грудня 1918 й через низку трансформацій держ. влади до кін. 1920. Четвертий — затухання рев-ції протягом 1921, пов'язане зі зміцненням більш. окупаційного режиму, ослабленням сел. опору, викликаного голодом 1921, та запровадженням нової ек. політики

УР у своєму розвитку проходила окр. періоди, межі яких позначені сутнісними змінами і відображають певні зрушення у її поступі. Маркерні віхи третього етапу навпаки позначені деградацією рев. процесу, поглибленням його внутр. протиріч, адекватним відбиттям їх на стані нац. державотворення.

Каталізатором та визначальною умовою вибуху рев-ції стала І Світова війна, яка виснажила матеріальні ресурси, загострила вкрай соціально-ек. становище та водночас прискорила зростання нац. самосвідомості. Ця обставина забезпечила поч. і бурхливий розвиток **УР**. Її гол. завдання полягало в ліквідації ганебного стану, у якому перебували українці в Рос. імперії, а також створенні сприятливих умов для нац. та соціальної модернізації укр. суспільства. Помилково вважати, що це завдання виконала Рос. революція, ліквідувавши у лютому 1917 самодержавний режим.

На перш. етапі розвитку рев-ції домінуючу роль відігравали нац.-визв. процеси. 07.04.1917 у Києві була створена УЦР, яка проголосила курс на здобуття нац.-тер. автономії, тобто відновлення форм укр. державності у федеративному зв'язку з дем. Росією. Складний шлях до здобуття автономії був позначений б-бою і компромісами з Тимч. урядом.

Найбільш яскраво він виявився через проголошення І, ІІ та ІІІ Універсалів УЦР. ІІІ Універсал (07.11.1917) декларував створення УНР. В ході рев-ції укр. еліта, усвідомивши актуальність і визначальність нац.-держ. ідеї, відкинула гасла автономії та федерації, замінила їх гаслом суверенної Укр. держави. 11.01.1918 IV Універсалом УЦР проголосила повну незалежність УНР.

Державотворчі прагнення були характерною рисою **УР**. За її час було випробувано кілька моделей нац. державності: дем. (УНР), консервативна (Укр. Держава гетьмана П. Скоропадського), ліво-дем. (УНР доби Директорії), лібер.-дем. (ЗУНР). Жодну з цих моделей не вдалося реалізувати повною мірою.

Наголошуючи на нац.-дем., нар. характері розвитку рев-ції, варто зазначити, що Укр. гетьманська держава важко вписується у це визначення. Поставши як альтернатива парламентській за формою, дем. за ідейним спрямуванням УНР, Гетьманат функціонував як авторитарно-бюрократичний режим з бл. до диктаторських повноваженнями глави держави і суттєвими обмеженнями дем. свобод. По відношенню до попереднього нац.-дем. етапу це була антитеза або спроба його заперечення. З огляду на консервативно-лібер. характер реформ П. Скоропадського дехто з дослідників кваліфікує цю добу як консервативну рев-цію. Зустрічаються й оцінки повстання проти правління П. Скоропадського як антигетьманська рев-ція. Незважаючи на неорганічність гетьманського етапу і реставраційний характер в соціально-ек. плані, немає достатніх підстав виключати його з контексту **УР**.

Поновлення нац.-дем. сутності **УР** восени 1918 була пов’язано з новим потоком — Листопадовою рев-цією на західноукр. землях. Вона стала результатом розпаду Австро-Угорської імперії після поразки Четверного союзу у І Світовій війні. Ця обставина вивела **УР** за тер. межі колиш. Рос. імперії та дискурсу Рос. рев-ції.

У рад., суч. рос., а, почасти й заруб. літ-рі поняття «рев-ція» і «громадянська війна» розглядаються у тісному взаємозв’язку. Очевидно, щодо рос. іст. тла такий підхід має підстави. Новітня вітчизняна історіографія фактично відмовилася від використання терміну «громадянська війна» в контексті подій **УР**. Вмотивовується це тим, що в Україні не було масштабної внутр. війни на ідеологічному грунті. УНР доводилося вести оборонні чи наступальні військові дії на своїй тер. проти збройної експансії армій неукр. походження Участь на їх боці етнічних укр. елементів не дає підстав для кваліфікації цих воєн як громадянських. Лише певні їх прояви можна спостерігати у сел. збройних виступах проти гетьманського режиму. Однак й тут їм протистояли, крім внутр. й чужоземні окупаційні сили. З огляду на масовість і суперечливість махновського руху можна говорити про сел. антивладну війну.

Поразка нац. державотворення в період рев-ції має кілька пояснень зовніш. і внутр. характеру. Гол. серед них треба визнати недостатню підготовленість тодішньої нації до повнокровного держ. життя. Укр. еліта, представлена переважно інтелігенцією, виявилась малочисельною, а маси — неконсолідованими, з невисоким рівнем нац. свідомості. Ця

обставина сприяла переміщенню рев. пріоритетів з нац. завдань на соціальні.

Спочатку, коли внаслідок падіння самодержавства створились сприятливі умови для легального активного гром. життя, а держ. органи ще зберігали контроль над ситуацією на місцях, соціальний компонент був приглушений і лише посилював укр. нац. рух. Однак по мірі того, як моральний авторитет і сила влади на тер. Росії та України почали занепадати, політ. настрої та поведінка мас радикалізуватися, і значення нац-го щодалі більше поступалося перед соціальним.

За режиму гетьмана П. Скоропадського, який намагався збудувати Укр. Державу на засадах консерватизму, поновивши право поміщиків на землю, а одночасно і часткову дію дорев. з-нодавства, соціальний радикалізм селянства вступив у конфлікт з держ.-нац. потребами. Селяни відмовились підтримувати ту державу, яка відбирала в них землю і хліб. Укр. ідея виявилась сильно здискредитованою в очах села, яке восени 1918 підняло масовий повстанський рух проти Гетьманської держави і знищило її. Директорія, що прийшла до влади на хвилі б-би з гетьманським режимом і проголосила відновлення УНР, не спромоглася знайти переконливі в очах селянства аргументи для актуалізації нац. ідеї. Ця обставина спричинила гостру і затяжну кризу нац. рев-ції. Не вдалося її подолати і проголошенням соборності українських земель 22.01.1919. Об'єднання сх. і зах. частин України залишилося по суті лише урочистим, але декларативним актом, який втратив свою чинність наприкінці 1919, проте зберігся в іст. пам'яті нації, як один із символів її консолідованості.

Ні організаційно, ні ідейно урядам УНР не вдалося використати соціальні фактори укр. руху, передусім повстанство, яке переважно виявляло себе в локальних, стихійних чи слабо організованих формах. Не увінчалися успіхом й спроби спертися в побудові держави на зовн. сили.

Найтривалішою з них була німецька та австро-угорська військова присутність в Україні у 1918. На певний час цим військам вдалося стабілізувати ситуацію, і не виключено, що в такий спосіб можна б було сподіватись на певну укр. державотворчу перспективу. Однак програна Четверним союзом війна, рев-ції у Німеччині та Австро-Угорщині надто швидко підірвали цей проект. Ще швидше зазнала поразки спроба польсько-укр. союзу 1920, а досягти підтримки країн Антанти укр. політикам не вдалося. Незалежній Україні не знайшлося місця у післявоєнній «версальській системі».

Несприятлива зовнішньополіт. ситуація практично робила укр. держцький табір безсилим у протистоянні з лівим радикалізмом, уособленням якого став більшовизм, який діяв не лише збройно, але й ідейно, активно використовуючи гасла соціальної та всесвітньої рев-ції.

Гострий вияв соціальних антагонізмів вносив додаткове напруження в укр. політ. середовище, призводив до поділу політ. партій, ліві частини яких перехоплювали більш. гасла «радянської влади», створювали ґрунт для націонал-комунізму, що зрештою забезпечило кінцевий успіх більшовизму: перетворило Україну в Укр. Соц. Рад. Республіку.

Укр. селянство протягом 1919–1921 чинило дружний збройний опір ком. практиці більшовиків. Сел. повстанський рух став складовою частиною **УР** і її визначальною особливістю, В цьому сенсі він, на думку зах. історіографії (А. Граціозі), має певну парадигматичну цінність. Перебіг рев-ції, тісно поєднаний з укр.-більш. війною, дає також певні парадигматичні підказки до виявлення природи більш. режиму, який, прикриваючись ідеями комунізму, нав'язуючи їх силоміць через політику «воєнного комунізму» та «червоного терору», фактично здійснив окупацію України. Завершальний період революції 1920–1921 до запровадження в Україні нової ек. політики (осінь 1921) був позначений розпалюванням класової боротьби, створенням комнезамів, «червоним терором», використанням армії для придушення антибільш. опору, чистками в КП(б)У та першою хвилею голоду, який охопив Україну 1921–1922.

Підсумкова оцінка **УР** не може бути однозначною. Якщо укр. державність упродовж рев-ції не змогла себе ствердити, то це не дає підстав для розмов про повну поразку, а тим більше катастрофу. Рев-ція зробила потужний мобілізаційний вплив на укр. нац. сили, сприяла консолідації нації, зростанню її етн. і політ. самосвідомості. Вона остаточно ліквідувала ганебний статус, який мали українці у царській Росії і змусила більшовиків піти на значні поступки українцям, забезпечивши їм певні пільги культ.-нац. розвитку та проголошення УСРР, а згодом і союзної держави.

Проте ці поступки як і відмова від «воєнного комунізму» на користь нової ек. політики означали лише десятилітню паузу, яка стала прологом до гігантського тоталітарного експерименту з мільйон. людськими жертвами, деформованим світоглядом, мораллю та правосвідомістю, колективізацією та Голодомором 1932–1933, в який був втягнутий укр. народ. Тісний причинно-наслідковий зв'язок Голодомору 1932–1933 з **УР** 1917–1921 дає підстави (А. Граціозі) розглядати ці явища як одне ціле.

УР докорінно змінила свідомість укр. народу, перетворила його у держ. націю, а «укр. питання» у частину світ. політики.

Дж.: Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. У 2 т. К., 1996–1997; Український національно-визвольний рух. Березень–листопад 1917 р.: Документи і матеріали. К., 2002; Україна і Польща в документах. 1918–1922. В 2 ч. Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1983; Українська революція: Документи. 1919–1921. Нью-Йорк, 1984; *Симон Петлюра*: Статті, листи, документи. У 3 т. Т. 1. Нью-Йорк, 1956; Т. 2. Нью-Йорк, 1979; Т. 3. К.,

1999; Вирок Українській революції: «Справа ЦК УПСР»: Науково-документальне видання. К., 2013; Український парламентаризм на еміграції. Державний центр УНР: док. і матеріали. 1920–1992. К., 2012; *Єфремов С.* Публіцистика революційної доби (1917–1920 рр.). У 2-х томах. К. 2014.

Літ.: Нариси історії Української революції. 1917–1921 років. У 2-х кн. К., 2011–2012; Українська революція і державність (1917–1920 рр.). Науково-бібліографічне видання. К., 2001; *Кульчицький С.* Червоний виклик. У 3-х кн. Кн. І. К., 2013; *Попович М.* Червоне століття. К., 2007; *Солдатенко В.Ф.* Українська революція: Історичний нарис. К., 1999; Українська революція. 1917 — початок 1918 рр.: Проблеми, пошуки, узагальнення. Запоріжжя, 1998; Проблеми вивчення історії Української революції. Вип. 1–9. К., 2003–2014; The Ukraine. 1917–1921: A Study in Revolution / Ed. By T. Hunczak. Cambridge, 1977.

В.Ф. Верстюк

УКРАЇНСЬКА ТРУДОВА ПАРТІЯ (УТП) — укр. політ. партія соц. спрямування (1917–1918).

Орг-ційно оформилася на основі Тов-ва укр. поступовців. Ініціатором створення партії стала група діячів кооп. руху на чолі з Ф. Крижановським. Протягом весни–літа 1917 у губ. центрах створювалися парт. осередки. Остаточне орг-ційне оформлення партії завершив установчий з'їзд (18.10.1917). Напередодні з'їзду Київський к-т партії видав «Нарис програми У.Т.П.».

Програма характеризувала **УТП** як дем. та соц. партію, осн. завданням якої проголошувалася заміна кап. устрою на соц. **УТП** виступала за перебудову Рос. імперії на федеративну республіку, до складу якої Україна мала ввійти на правах нац.-тер. автономії; підтримувала ідею скликання Всерос. Установчих зборів, відносячи до їхньої компетенції прийняття осн. з-нів Рос. республіки й формальне затвердження нац.-тер. автономії України. У питаннях держ.-політ. устрою України **УТП**, як і більшість тогочасних укр. політ. партій, підтримувала ідею створення в Києві Укр. Нар. Сойму як з-нодавчого органу. Сойм мав бути виборним органом на принципах прямого, рівного і таємного виборчого права. Термін дії з-нодавчого органу у програмі не зазначався. До його прерогативи мало входити вирішення всіх справ, які виходили за межі загальнорос. федерального з-нодавства і торкалися безпосередньо України. У примітці до цього пункту програми зазначалося, що Всерос. федеральний уряд мав узгоджувати свої рішення щодо важливих загальнодерж. проблем (війна і мир, міжнар. політика, монетна система, бюджет і т. п.) із Укр. Соймом. **УТП** виступала за введення місц. самоврядування, припускаючи можливість створення для окр. областей України (Степової, Слобідської, Лісової, Пром-вої і т. п.) місц. краєвих органів (соймиків) із

правом з-нодавства з місц. справ. У з-нотворчій діяльності допускалася можливість проведення всенар. референдуму і право нар. з-нодавчої ініціативи. **УТП** принципово поділяла позицію провідних політ. партій Центр. Ради щодо необхідності скасування постійного війська та заміни його нар. міліцією. Водночас лідери партії вважали, що до закінчення світової війни, перетворення Рос. імперії на федеративну республіку і встановлення нац.-тер. автономії України необхідно проводити орг-цію нац. укр. війська.

Програма партії містила положення про необхідність закріплення у суспільстві дем. свобод — свободи слова, спілок, віри, зборів і т. п., скасування всіх привілеїв, пов'язаних із походженням і станом, встановлення рівноправності всіх громадян перед судом і з-ном незалежно від віросповідання, статі, стану та національності. У питаннях релігії та церкви, як і більшість тогочасних соц. партій, **УТП** виступала за відокремлення церкви від держави. Однак партія підтримувала домагання автокефалії укр. церкви, надаючи цьому нац.-політ. значення. В культ.-осв. сфері **УТП** прагнула негайного запровадження обов'язкового, безкоштовного навчання для всіх дітей шк. віку, а також введення укр. мови у школі, суді, держ. і гром. установах.

Аграр. програма партії базувалася на соц. засадах. **УТП** виступала за скасування приват. власності на землю й перехід землі у власність усього народу через створення Зем. фонду. Як і Укр. партія соціалістів-революціонерів, трудовики підтримували гасло про передачу землі в Зем. фонд без викупу. Водночас **УТП** поділяла позицію Укр. партії соціалістів-федералістів щодо можливості грошової компенсації з боку держави колиш. власникам землі та сплати зем. банкам частини боргів, які лежали на відібраних землях. **УТП** визнавала індивідуальну та колективну форми господарювання на землі, але без права на власність. Згідно парт. програми земля зі створеного Зем. фонду могла надаватися тільки тим, хто її самостійно обробляв, в першу чергу малозем. і беззем. селянам. Передача повинна була здійснюватися безкоштовно, але на кращі землі передбачалося накладання особливого податку (ренти). Розмір зем. наділів мав бути не меншим від прожиткової норми і не більшим від трудової (як і в більшості програм укр. політ. партій). Трудовики підтримували й вимогу збереження неподільними висококульт. вел. господарств для їх спільного оброблення.

УТП поділяла ідею монополізації державою осн. галузей нар. господарства й необхідність держ. підтримки розвиткові всіх форм кооп-ції як основи для переходу до соціалізму. В питаннях охорони праці партія вбачала необхідність розробки роб. з-нодавства із забезпеченням прав робітників — 8-год. роб. день; щотижневий відпочинок; забезпечення відповідних сан. умов праці; право на страхування від безробіття, при

нещасних випадках, проф. хворобах, на старість, інвалідність; право на заснування профспілок, тов-тв і представництво цих орг-цій у держ. і гром. установах; відповідальність роботодавців за порушення своїх обов'язків щодо виконання договорів тощо.

УТП не мала сталої соціальної опори, не користувалася підтримкою широких верств сел. та роб., була нечисленною, слабо розгалуженою регіонально партією, яка підтримувалася вузьким колом укр. інтелігенції, переважно діячами кооп. руху. Парт. орг-ції існували у вел. містах, найчисельніші у Києві та Катеринославі. Існуюча джерельна база не дозволяє точно визначити чисельність партії, скоріш за все вона не могла перевищувати 100 осіб. Головою партії був Ф. Крижанівський.

УТП була представлена в Укр. Центр. Раді. Парт. фракція складалася з 7 осіб: К. Вротновський-Сивошапка, М. Грушевська, В. Коваль, Ф. Крижанівський, Л. Пасовський, І. Сніжний, М. Хотовицький. Гол. фракції був Ф. Крижанівський. У Малій Раді партія мала 4 представників — Ф. Крижанівський (тов. гол.), К. Вротновський-Сивошапка, В. Коваль, І. Сніжний. Чл. фракції брали активну участь в обговоренні нагальних питань на засіданнях УЦР та Малої Ради, відстоювали право України на широку політ. автономію, виступали за негайне запровадження укр. мови в держ. апараті, суді, освіті тощо. Трудовики голосували за І та ІІ Універсали, підтримали ідею створення Ген. Секретаріату, виступили з різкою критикою «Тимч. інструкції Ген. секретаріату Укр. Центр. Ради» (04.08.1917) й пропонували не її визнавати.

Нечисельність представництва **УТП** робила її маловпливовою політ. силою на рівні парт. фракції в УЦР. Водночас окремі представники використовувалися як фахівці в різних галузях державотворення. Чл. фракції **УТП** входили до складу постійних комісій УЦР — комісії у справах переговорів із нац. меншинами (Ф. Крижанівський, К. Вротновський-Сивошапка) та комісії з розроблення проекту статуту автономії України (К. Вротновський-Сивошапка, М. Грушевська, В. Коваль, І. Сніжний); непостійних комісій УЦР.

УТП не визнала Раду Нар. Комісарів з-нним загальнорос. урядом і підтримувала заходи УЦР щодо формування центр. уряду на федеративній і багатопарт. засадах, а також вітала її зусилля щодо створення федерації з тер. колиш. Рос. імперії. Фракція трудовиків голосувала за ІІІ та IV Універсали. В останній період діяльності УЦР **УТП** виступала з критикою політики уряду В. Голубовича. Партія не підтримала держ. переворот П. Скоропадського 29.04.1918 і стала в легальну опозицію щодо гетьманського уряду. **УТП** була чл. опозиційних Укр. нац.-держ. союзу (УНДС), а згодом Укр. нац. союзу (УНС), але не відігравала помітної ролі в цих органах. Більшість чл. партії не поділяла курсу УНС

на підготовку заг. повстання проти гетьманського режиму, вважаючи можливим участь у роботі уряду.

З весни 1918 **УТП** переживала внутріпарт. кризу, намагаючись визначити своє місце в рев. подіях. У травні 1918 здійснено спробу об'єднання з Укр. партією соціалістів-федералістів. За дорученням Центр. К-тів партій складалася комісія для вироблення умов такого об'єднання. Однак, створено було лише об'єднаний губ. к-т у Катеринославі, заг. злиття партій не відбулося. У листопаді 1918 **УТП** припинила своє існування.

Дж.: Нарис програми Української Трудової Партії. К., 1917; Українська Центральна Рада: Документи і матеріали У 2-х т. К., 1996–1997.

Літ.: Дорошенко Д. Історія України: 1917–1923 рр. Т. 1. Доба Центральної Ради. К., 2002; *Любовець О.М.* Українські партії революційної доби 1917–1920 років: нариси історії та програмні документи. К., 2012.

Олена Любовець

УКРАЇНСЬКА ЦЕНТРАЛЬНА РАДА (УЦР) — лідер та орг-тор укр. нац.-визв. руху, всеукр. гром.-політ. орг-ція, після проголошення Укр. Нар. Республіки (УНР) — вищий з-нодавчий орган держави.

Ідея створення укр. кер. центру виникла на поч. березня 1917 в середовищі київської укр. інтелігенції. Протягом 03–07.03.1917 в суперечках і консультаціях між представниками різних політ., гром., кооп., наук. і культ. осередків (Тов-во укр. поступовців, Укр. наук. тов-во, Укр. техн.-агрон. тов-во, Укр. пед. тов-во, укр. соціал-демократи та ін.) було узгоджено рішення про створення Укр. Центр. Ради як представницького органу, об'єднуючого «укр. орг-ції на спільних домаганнях: тер. автономії України з держ. укр. мовою».

07.03.1917 були обрані перші керівні структури **УЦР**, її президія та комісії. До складу президії увійшли: гол. — М. Грушевський, його заст. — Ф. Крижанівський, Д. Дорошенко, тов. гол. — Д. Антонович, писар — С. Веселовський, скарбник — В. Коваль. До повернення в Київ (14.03.1917) М. Грушевського на переважній частині засідань, які відбувались практично щоденно, головував Ф. Крижанівський. Д. Дорошенко 09.03.1917 вдався до відставки. На його місце 15.03.1917 було запрошено В. Науменка, але останній помітного сліду в діяльності **УЦР** не залишив.

09.03.1917 **УЦР** ухвалила першу відозву до укр. народу, в якій закликала взяти активну участь у виборах до Всерос. Установчих зборів, організовуватися, гуртуватися в політ. і гром. тов-ва, домагатись від Тимч. уряду запровадження укр. мови в шк., суд. та урядових закладах. Відозва засвідчила, що в перші дні свого існування **УЦР** ще не мала плану широкої політ. діяльності, її дії були обережними і поміркованими.

Переломним моментом в історії **УЦР** стало повернення до Києва з Москви М. Грушевського. 15.03.1917 він вперше головував на засіданні Ради. М. Грушевський обґрунтував гол. стратегічне завдання **УЦР**: досягнення нац.-тер. автономії України в складі реформованої федеративної, дем. рос. держави, провів значну роботу по реорг-ції складу **УЦР** та перетворення її в загальноукр. представницький гром.-політ. орган.

Першим кроком в цьому напрямі стало переобрання **УЦР** на Всеукр. Нац. конгресі (06–08.04.1917). До нового складу **УЦР** було обрано 118 осіб, які репрезентували окр. укр. губернії, укр. громади Москви, Кубані, Ростова-на-Дону, політ. партії, гром. та культ.-осв. орг-ції. Всеукр. Нац. конгрес дозволив **УЦР** кооптувати до свого складу нових членів (15%). Це право було значно розширене другими заг. зборами **УЦР** і зафіксоване 23.04.1917 в «Наказі Укр. Центр. Раді». Керівництво **УЦР** широко ним користувалося. До **УЦР** були залучені Всеукр. ради роб., сел. та військ. депутатів. Влітку 1917, згідно з домовленістю з Тимч. урядом, склад **УЦР** було розширено за рахунок представників нац. меншин. Вони отримали 202 місця дійсних членів **УЦР** та 51 кандидата. За даними мандатної комісії шостих заг. зборів **УЦР** її розрахунковий склад досяг 798 мандатів, на які було обрано 643 особи. За рахунок ротації кадрів та наст. кооптування нових чл. (в кін. 1917 до складу **УЦР** було залучено Морську ген. раду (20 чл.), всіх обраних від України чл. Всерос. Установчих зборів (бл. 140 осіб), представників окр. рад). 75% мандатів в **УЦР** належали українцям, решта нац. меншинам. Переважну більшість останніх розділили між собою росіяни (14% мандатів), євреї (бл. 6%) та поляки (2,5%); молдавани отримали 4 місця, німці й татари по 3, білоруси, чехи, греки по одному. Більшість в **УЦР** складали селяни. Їм належали практично всі мандати Всеукр. ради сел. та значна частина Всеукр. ради військ. депутатів. Другою за кількістю і найактивнішою соціальною групою **УЦР** була інтелігенція. Однак вона не являла єдиної політ. сили, ділилася на окр. табори за парт. та нац. ознаками. Інтелігенції належало більшість місць у Малій Раді. До складу **УЦР** входили представники 19 політ. партій, з яких 17 називали себе соціалістичними. З них найвагоміші фракції мали три укр. партії: соціалістів-революціонерів, соціал-демократів та соціалістів-федералістів. Укр. есери завдяки своєму впливу на селянство мали найчисельніше представництво в **УЦР**, проте у персональному підборі кадрів поступалися УСДРП. Укр. соціал-демократи В. Винниченко, С. Петлюра, М. Порш, Д. Антонович, Б. Мартос, В. Садовський, І. Стешенко, М. Ткаченко, Л. Чикаленко складали ядро Ради, якому належала переважна більшість ініціатив і яке в 1917 визначало напрям її діяльності.

З розвитком діяльності Центр. Ради ускладнювалась її структура. Відповідно до дем. принципів, на яких будувалася робота **УЦР**, її вищим

органом визнавалися заг. збори (сесії). Відповідно до регламенту, заг. збори мали збиратися не рідше, ніж один раз на місяць, проте відбулося лише дев'ять таких сесій (1. 06–08.04; 2. 22–23.04; 3. 07–09.05; 5. 20.06–01.07; 6. 05–09.08; 7. 29.10–02.11; 8. 12–17.12.1917; 9. 15–25.01.1918). Заг. збори заслуховували і затверджували звіти про діяльність К-ту **УЦР**, згодом Малої Ради, на їх порядок денний виносилися гострі, актуальні питання поточного моменту, однак гол. напрям діяльності **УЦР**, її найвагоміші рішення і документи готувалися і ухвалювалися в К-ті **УЦР**, реорганізованому 29.06.1917 в Малу Раду.

Постановою V заг. зборів Мала Рада отримала право «вирішення всіх негайних справ, що належать до компетенції Центр. Ради». Тією ж постановою її склад збільшувався з 20 до 40 чл., поповнившись представниками нацменшин, Мала Рада виросла кількісно до 58, а у січні 1918 — до 82 чл. Склад Малої Ради формувався на основі парт. фракцій. Кожна з них мала квоту пропорційно до своєї чисельності у Вел. Раді. Проте усталеного, затвердженого списку членів Малої Ради не існувало. Побутувала практика заміни одних діячів ін. (заступниками). Тому можна говорити не стільки про перс. склад Малої Ради, як про осіб, які брали участь у її засіданнях. Структурну вершину **УЦР** складала Президія, обрана вперше Всеукр. Нац. конгресом у складі гол. **УЦР** — М. Грушевського та двох його заст. — В. Винниченка та С. Єфремова. 27.04.1917 Президія була доповнена чотирма тов-ми гол.: М. Шраг, С. Веселовський, А. Ніковський, Ф. Крижанівський, та чотирма секретарями: М. Чечель, А. Постоловський, Л. Чикаленко, Я. Левченко. Президія була спільною і для Вел., і для Малої Рад.

15.06.1917 К-т **УЦР** створив Ген. Секретаріат — свій виконавчий орган, який після угоди з Тимч. урядом був визнаний вищою виконавчою владою України, а після проголошення УНР виконував функції її уряду. Після ухвалення IV Універсалу Ген. Секретаріат був реорганізований в Раду Нар. Мін-рів. Склад Ген. Секретаріату неодноразово змінювався. Частиною структур **УЦР** були чисельні комісії, які утворювались за рішенням Ради на постійній чи тимч. основі.

Тринадцятимісячний період діяльності **УЦР** можна поділити на три неоднозначні відрізки. Перший — від створення **УЦР** до Всеукр. Нац. конгресу, характеризувався спонтанним накопиченням сил, спробами сформулювати гол. стратегічні гасла та політ. програму укр. нац.-визв. руху.

Другий період — від Всеукр. нац. конгресу до падіння Тимч. уряду, засвідчив перетворення **УЦР** в провідну політ. силу України, лідера укр. нац.-визв. руху. Діяльність Центр. Ради в цей час відбувалась в умовах дем. держ. ладу і сама мала дем. характер. Гол. особливістю цього періоду була б-ба за нац.-тер. автономію України в складі федеративної дем. Росії.

Ця б-ба передбачала, з одного боку, мобілізацію сил укр. суспільства, а з ін. — складні політ. маневри в стосунках з Тимч. урядом.

Мобілізація мас відбувалась шляхом проведення численних всеукр., губ. і пов. з'їздів, на порядок денний яких ставились питання підтримки **УЦР**, ставлення до нац.-тер. автономії, укр-зації армії, освіти, держ. установ. **УЦР** виступила ініціатором створення губ. і пов. укр. рад. Вона широко практикувала апеляцію до мас через різноманітні відозви, заклики, декларації. Найпоказовішим з них слід визнати І та ІІ Універсали (10.06, 03.07.1917), яким **УЦР** закликала укр. народ «творити новий лад вільної автономії України».

Одночасно І Універсал став поворотним моментом в стосунках **УЦР** з Тимч. урядом. Якщо до проголошення Універсалу **УЦР** займала позицію послідовної підтримки урядового курсу та очікувала на позитивне ставлення уряду до ідеї укр. автономії, то проголошення Універсалу означало перехід в опозицію до Тимч. уряду. Різке протистояння тривало протягом трьох тижнів. Уряд не наважився на розправу з Центр. Радою, вислав до Києва повноважну делегацію у складі мін-ів І. Церетелі, О. Керенського, М. Терещенка. Переговори завершилися компромісом, який був зафіксований у спец. урядовій декларації та ІІ Універсалі Центр. Ради. З боку останньої компроміс полягав у публічній відмові від явочних методів запровадження автономії, поповненні представниками нацменшин в обмін на офіц. визнання Тимч. урядом **УЦР** та затвердження Ген. Секретаріату вищим крайовим органом виконавчої влади. В подальшому стосунки між **УЦР** і Тимч. урядом визначились відходом уряду від досягнутих угод, значним звуженням прерогатив Ген. Секретаріату та тер., на яку поширювалась його діяльність. Компроміс привів до певної політ. кризи в стінах Центр. Ради. Вона не наважилась відкинути ті невеликі легальні можливості перебрання влади в Україні, які давала урядова «Тимч. інструкція Ген. секретаріатові Тимч. уряду» (04.08.1917), і в результаті втратила контроль за стихійним і інтенсивним розвитком рев. настроїв мас. В останні місяці існування Тимч. уряду в стосунках Центр. Ради з ним зберігалася невизначеність.

Захоплення влади у Петрограді в кінці жовтня 1917 більшовиками, падіння Тимч. уряду створило принципово ін. політ. ситуацію в Україні. **УЦР** засудила події у Петрограді, вважала, що відповідальність за них порівну несуть уряд і більш-ки, оголосила, що «буде боротися з усякими спробами піддержки цього повстання на Україні». 31.10.1917 р. сьомі заг. збори **УЦР** ухвалили поширити владу Ген. Секретаріату, окрім Київської, Полтавської, Чернігівської, Волинської та Подільської губ., і на Херсонську, Харківську, Катеринославську, Таврійську, Холмську і частково Курську і Воронезьку. На поч. листопада влада в Україні перейшла до рук

Центр. Ради. 07.11.1917 УЦР III Універсалом проголосила про створення Укр. Нар. Республіки в складі федеративної Росії. З цього моменту розпочався третій і останній етап історії Центр. Ради. В основі його лежала державотворча діяльність, спрямована на побудову дем. засад влади, повне унезалежнення України. **УЦР** було ухвалено низку з-нів, Конституцію УНР, запроваджено власну грошову систему, затверджено герб, гімн УНР, надано укр. мові статусу державної.

Державотворча діяльність наштовхувалась на цілий ряд перешкод, гол. серед яких з кін. 1917 стали більш. агресія проти України, незавершеність I Світової війни, розлад сусп. зв'язків, падіння авторитету влади і держави. За таких умов Центр. Раді довелося вести війну з більшовиками і одночасно мирні переговори з представниками Четверного союзу у Бресті, а після підписання мирного договору (27.01.1918) звернутись до німців та австрійців за військ. допомогою. Позбавившись з допомогою іноземних військ від більшовиків, **УЦР** потрапила у залежність від німецької та австрійської військ. присутності. Спроби діячів Ради і надалі продовжувати ліво-дем. курс, накреслений III і IV Універсалами, викликали незадоволення і роздратування окупаційного командування. Воно ініціювало здійснення 29.04.1918 держ. перевороту правими консервативними силами. «Грамотою до всього укр. народу», підписаною П. Скоропадським, Центр. Рада була розпущена, а видані нею з-ни скасовані.

Діяльність **УЦР** в часі була нетривалою, але її іст. значення виходить далеко за хронологічні рамки існування. Її історія не належить якійсь одній політ. течії, це велике надбання укр. народу, іст. явище, з яким пов'язуються глобальні процеси консолідації укр. нації, відновлення укр. державності, надання нац. державі дем., парламентських форм.

Дж.: Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. У 2-х т. К., 1996–1997; Український національно-визвольний рух. Березень–листопад 1917 р.: Документи і матеріали. К., 2002; *Симон Петлюра*: Статті, листи, документи. У 3 т. Т. 1. Нью-Йорк, 1956; Т. 2. Нью-Йорк, 1979; Т. 3. К., 1999; Вирок Українській революції: «Справа ЦК УПСР»: Науково-документальне видання. К., 2013; *Єфремов С.* Публіцистика революційної доби (1917–1920 рр.). У 2 т. Т. 1. К., 2014.

Літ.: Нариси історії Української революції. 1917–1921 років. У 2-х кн. К., 2011–2012; Українська революція і державність (1917–1920 рр.) Науково-бібліографічне видання. К., 2001; *Верстюк В.Ф.* Українська Центральна Рада. К., 1997; *Дорнік В., Касьянов Г., Ліб П. та ін.* Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки. К., 2015; *Косик В.* Франція та Україна. Становлення української дипломатії (березень 1917 — лютий 1918). Львів, 2004; *Кульчицький С.* Червоний виклик. У 3 кн. Кн. І. К., 2013; *Попович М.* Червоне століття. К., 2007; *Солдатенко В.Ф.* Українська революція: Історичний нарис. К., 1999; Українська революція. 1917 — початок

1918 рр.: Проблеми, пошуки, узагальнення. Запоріжжя, 1998; The Ukraine. 1917–1921: A Study in Revolution/Ed. By T. Hunczak. Cambridge, 1977.

В.Ф. Верстюк

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНИЙ СОЮЗ (УНДС) — об'єднання поміркованих укр. партій та орг-цій, опозиційних Укр. Державі гетьмана П. Скоропадського.

Утворився у двадцятих числах травня 1918 у Києві. До **УНДС** увійшли УПСФ, УДХП, УПСС, Укр. трудова партія та профспілки — Об'єднана рада залізниць України та Гол. рада поштово-телеграфної спілки. Гол. А. Ніковський (УПСФ). **УНДС** виражав інтереси поміркованої частини укр. нац. руху, яка виступала проти радикальних соц. перетворень Укр. Центр. Ради і сподівалась на провідну роль у несоц. Укр. державі.

24.05.1918 делегація союзу вручила П. Скоропадському Меморандум (авторство приписують М. Міхновському), який містив критичний аналіз складу гетьманського уряду та його політики. Вказувалося, що гетьман привів до влади політ. кола, відверто ворожі Україні нац. і політично-русифікованих старих урядовців, поміщиків, рос. кадетів. Реакційним вважався розпуск дем. органів самоврядування і реставрація дорев. управлінських структур. Висловлювався протест проти заборони урядом з'їздів партій і орг-цій, закриття укр. просвіт. установ, що викликало нестабільність у суспільстві. Критикувалася тенденційна кадрова політика, дискримінація українців, звільнення їх з урядових та військ. посад. **УНДС** оголошував недовіру уряду Ф. Лизогуба і пропонував створити нац.-дем. кабінет за участю його представників.

30.05.1918 **УНДС** опублікував того ж змісту «Звернення до німецького народу», яким намагався апелювати до німецького командування. Союз підтримав страйк службовців мін-в, які протестували проти реорг-ції управлінського апарату (кін. травня — поч. червня 1918). Виступи **УНДС** не справили помітних результатів. Гетьман залишив їх без відповіді, нач. штабу німецьких військ ген. В. Гренер заявив, що не бачить підстав для зміни уряду.

УНДС не набув авторитету у владних структурах та укр. громадянстві. Наприкінці липня 1918 він був реорганізований в Укр. нац. союз, створений на більш широкій соціальній базі.

Літ.: Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917–1920. Т. III. Відень, 1921; *Дорошенко Д.* Історія України. 1917–1823. Т. 2: Українська Гетьманська Держава, К., 2002; *Бойко О.Д.* Утворення єдиного національного фронту українськими політичними силами у 1918 р. //

Український історичний журнал. 1997. № 6. С. 14–23; Нариси історії Української революції 1917–1921 років. У 2-х кн. Кн. 1. К., 2011.

Олена Бойко

УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКО-АВСТРІЙСЬКИЙ ЕКОНОМЧНИЙ ДОГОВІР, 10.09.1918. У кін. липня 1918 завершувався термін дії ек. договорів про товарообмін між Україною і Центр. державами, укладених урядом УНР 23.04.1918. Укр. сторона мала до 31.07.1918 експортувати 60 млн. пуд. збіжжя, 2 млн. 750 тис. пуд. рогатої худоби, 400 млн. шт. яєць, картоплі та овочів 1,5 млн. пуд., а також сировинні матеріали: деревину, залізну, марганцеву руду тощо. Однак осн. показники поставок хліба і сировини виконувалися незадовільно. Німці вимагали від гетьмана П. Скоропадського і укр. уряду підготовки нових ек. та валютної угод. 02.08.1918 Рада Мін-рів затвердила склад укр. делегації, яку очолив мін-р торг. і пром. С. Гутник. Упродовж місяця велася підготовка проекту договору, на спільних засіданнях змішаних комісій йшли гострі дискусії. Найскладніше узгоджувалися з німецькими і австро-угорськими радниками статті про умови поставок цукру і хліба. Укр. делегація наполягала на тому, що ціна експортованого цукру не може бути нижчою за вартість цього продукту на внутр. ринку. Не погодився С. Гутник й на включення до угоди положення про право купівлі Центр. державами усіх надлишків урожаю 1918.

Однак переговорний процес дістав раптове прискорення. 09.09.1918 Рада Мін-ів на закритому засіданні доручила С. Гутнику підписати заг. торг. договір, а ін. мін-рам — профільні угоди. Постанова з цього питання мала яскраво виражений політ. характер. У ній зокрема наголошувалося, що умови договору не можна визнати «цілком погожими» і все ж уряд бере на себе моральну відповідальність за його підписання. Новий ек. договір мав діяти до 01.09.1919 і передбачав поставку з України до Центр. держав не менше 40 млн. пуд. хліба, 2,5 млн. пуд. цукру, до 20 млн. л спирту, 6 млн. пуд. вел. рогатої худоби, 2 тис. вагонів яєць тощо. У той же час німці залишили дуже вигідні для них поставки до України вугілля. Імпульс поспішному укладанню угод дав П. Скоропадський, який у той час перебував з держ. візитом у Німеччині. Це була поступка гетьмана на згоду керівництва Рейху передати Україні Крим і Чорноморський флот. Чимала група укр. урядовців, які брали участь у підготовці договору, отримали держ. нагороди Німеччини. Серед них гол. делегації С. Гутник — орден Корони I ст., а співробітники Мінторгпрому А. Свіцин, В. Тимошенко, С. Франкфурт — ордени Корони III ст.

Вересневий, як і квітневий, договір не були виконані. Точних підсумкових даних про кількість вивезеного з України продовольства і сировини

за Брестськими та наступними угодами не існує. Це пояснюється багатоканальністю поставок, які здійснювалися структурами Мінпроду Укр. Держави, госп. заготівельними орг-ціями, військ. командуванням союзників, прод. посилками іноземних вояків. До того ж у зведеннях фігурують різні одиниці виміру — фунти, пуди, тони, вагони. Суч. вітчизняні дослідники оцінюють кількість вивезеного до Центр. держав хліба приблизно в одну третину від 75 млн. пудів, заготовлених установами Держ. хлібного бюро.

Дж.: Українська Держава (квітень–грудень 1918 року). Документи і матеріали. У 2-х т. Т. І. К., 2015. С. 278–279.

Літ.: Притуляк П. Україна і Брестський мир: від підписання до виконання (1917–1918 р.). К., 2005; *Пиріг Р.Я.* Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. К., 2011.

Руслан Пиріг

УХВАЛА УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ ПРО ЗЛУКУ, 03.01.1919 — затвердження Укр. Нац. Радою (УНРада) фастівського передвступного договору про злуку УНР і ЗУНР.

02.01.1919 в м. Станіславів (суч. Івано-Франківськ) розпочав роботу тимч. парламент ЗУНР — УНРада, де одним з ключових завдань було ратифікація передвступного договору. Весь день делегати обговорювали питання об’єднання з Вел. Україною. Є. Петрушевич у своєму виступі наголосив, що гол. завдання на той час була злука з Наддніпрянською Україною. Учасникам зібрання повідомили про фастівські домовленості з Директорією щодо спільного ведення зовн. політики, формування війська й фін. системи. Натомість відзначили, що орг-ція шкільництва, реліг. проблеми, судочинство й місц. адм-ція залишаться у віданні галицького уряду. На засіданні розгорнулася дискусія щодо майбутнього об’єднання з УНР. Соціал-демократи відстоювати позиції повного об’єднання укр. земель. Їх підтримували радикали. Сел. посол Т. Старух вважав необхідним введення двох галичан Є. Левицького й С. Вітика до Директорії. Дир. гімназії в Городенці А. Крушельницький наголосив, що для майбутньої держави мають бути введені однакові з-ни, які б стосувалися зем. справ та шкільництва, і закликав не встановлювати кордон між обома республіками. Д. Вітовський навпаки виступав проти ліквідації існуючих кордонів між УНР і ЗУНР до підписання договору про товарообмін. Л. Бачинський відстоював необхідність тимч. продовження дії місц. з-нодавства й функціонування налагодженої військ. та цивільної адм-ції.

Останні питання постанови про ратифікацію фастівської угоди розглядалися на закритому засіданні зовнішньополітич. комісії. Тоді ж Є. Петрушевич висловився проти негайної та цілковитої злуки з причини більш. агресії щодо України.

03.01.1919 відбулася ратифікація фастівської угоди. У рішенні наголошувалося: «Укр. Нац. Рада, виконуючи право самовизначення Укр. народу проголошує торжественно з'єдинене з нинішнім днем Зах.-Укр. Нар. Республіки і Укр. Нар. Республіки». Були затверджені й ін. положення, які обговорювалися 01.12.1918 у Фастові. З-нодавча влада в Галичині до Установчих Зборів мала належати УНРаді, а цивільна й військ. адм-ція — Раді Держ. Секретарів.

Президент УНРади Є. Петрушевич зазначив: «Ухвалений з-н залишиться в нашій історії одною з найкращих дат. По лінії з'єдинення не було між нами двох думок. Сьогоднішній крок піднесе дух і скріпить наші сили. Від сьогодні для нас існує одна Укр. Нар. Республіка. Нехай вона живе». Під впливом ухвали УНРади про злуку в багатьох містах і селах ЗУНР відбулися велелюдні урочистості, на яких зах. українці принципово висловили свою волю щодо об'єднання укр. земель. З метою урочистого нотифікування Ухвали УНРади від 03.01.1919, завершення юрид. оформлення злуки двох республік, а також участі в роботі Трудового конгресу України до Києва було виряджено представницьку делегацію ЗУНР на чолі з віце-президентом УНРади Л. Бачинським.

Літ.: Тимченко Р. Відносини Української Народної Республіки й Західноукраїнської Народної Республіки (листопад 1918 — квітень 1920 рр.). К., 2013; Нариси історії української революції 1917–1921 років. Кн. 2. К., 2012; *Литвин М., Науменко К.* Історія ЗУНР. Львів, 1997.

Роман Тимченко

ФЕДЕРАЦІЙНА ГРАМОТА П. СКОРОПАДСЬКОГО, 14.11.1918 — держ. акт гетьмана, яким декларувалася зміна політ. курсу Укр. Держави з самостійницького на федерацію з небільш. Росією.

Грамота детермінована низкою надзвичайно складних факторів як міжнар., так й внутр. характеру. У перебігу І Світової війни стався злам на користь Антанти. Четверний союз, зусиллями провідних країн якого постав і тримався гетьманський режим, потерпів поразку і розпався. Представники Антанти демонстрували недружню налаштованість щодо України. Анулювання урядом РСФРР Брестського миру означало можливість нової більш. експансії. Радикалізувалася об'єднана в Укр. нац. союз соц. опозиція. П. Скоропадський був поставлений перед важким вибором, адже йшлося про існування України як незалежної держави.

У «Грамоті до всіх укр. громадян і козаків» наголошувалося: «Нині перед нами нове держ. завдання. Держави Згоди здавна були приятелями колиш. єдиної Рос. Держави. Тепер, після пережитих Росією вел. заворушень, умови її майбутнього існування повинні, безумовно, змінитися. На ін. принципах, принципах федеративних, повинна бути відновлена

давня могутність і сила всерос. держави. В цій федерації Україні належить зайняти одне з перших місць, бо від неї пішов порядок і з-нність в краю і в її межах перший раз свобідно віджили всі принижені і пригноблені більш. деспотизмом громадяни бувшої Росії». У грамоті також підкреслювалася особлива об'єднувальна місія України, адже саме від неї пішло єднання з Всевеликим Доном і славним Кубанським та Терським козацтвом. А тому «їй перший належить виступити у справі утворення всерос. федерації, якої конечною метою буде відновлення Вел. Росії».

Це був найбільш важкий і суперечливий крок глави Укр. Держави за весь нетривалий період її існування. Оголошення грамоти П. Скоропадського про федерацію з Росією базувалося на двох гол. політ. розрахунках. Перший — дати чіткий сигнал Антанті про те, що вони можуть використати держ. потенціал України для відродження Росії. Одночасно це мало слугувати свідченням рішучої відмови Гетьманату від орієнтації на Німеччину.

Другим політ. розрахунком було бажання зіпертися на потужне великорос. лобі, яке діяло в Україні. А ще більше — знайти військ. силу, здатну захистити гетьманське правління. Гол. надії в умовах крутого повороту у бік Росії він покладав на рос. офіцерів, яких, за його даними, тільки в Києві було до 15 тис. осіб. Проте розрахунки виявилися хибними. П. Скоропадський пізніше змушений був визнати: «Через кілька днів після появи грамоти великорос. кола вже ніякої України зовсім не визнавали».

Федераційна грамота П. Скоропадського з її відверто русофільською позицією викликала невдоволення німецького командування, але ні запобігти її появі, ні примусити її дезавуювати вони не могли, бо над ними тяжіла позиція переможниці Антанти. На цей час військові у Німеччині втратили домінуючі позиції і політ. лідерство перейшло до соц. уряду. Колиш. союзники залишили П. Скоропадського наодинці з наростаючим фронтом антигетьманського повстання.

Досить виразний політ. жест, зроблений П. Скоропадським, все ж давав надію на вияв схильності до Укр. Держави з боку Антанти. У спогадах він писав: «Приїхав би в цей час представник Entente, становище різко б змінилося на нашу користь». Однак, прибуття до Києва не тільки військ Антанти, але й її представника відкладався, а ситуація для гетьманського режиму ставала все загрозливішою. Федераційна грамота виявилася каталізатором дій Директорії по мобілізації сил для повалення гетьманської влади.

Одночасно з проголошенням федераційної грамоти, П. Скоропадський сформував новий склад Ради Мін-рів на чолі з колиш. харківським губ-ром, мін-ром прод. справ, кадетом С. Гербелем. Він відразу отримав назву «уряд рос. монархістів». За останній місяць кабінет мін-рів ухвалив

численні постанови про виділення десятків млн. карб.: МВС — на підтримання держ. порядку і спокою; формування окр. корпусу; потреб Укр., Добровольчої та Півн. армій. Однак, мільйонні асигнування зовсім не позначилися на зміцненні боєздатності укр. армії. На бік Директорії перейшли нач. Гол. штабу генерал О. Греків, командири окр. корпусів. Зокрема, командир Подільського корпусу П. Єрошевич наказав направити війська на Київ. До повстання пристали Запорізька, Сірожупанна дивізії та ін. частини. Навіть, надія гетьмана — Сердюцька дивізія, не стала справжньою опорою і захистом Гетьманату. Не справдилися сподівання гетьмана й на Укр. козацтво, формування кошів якого почалося лише у жовтні 1918.

Основою оборони Києва від наступу військ Директорії були рос. офіцери і добровольці. Спочатку дії їх підрозділів під командуванням ген. М. Волховського мали деякий успіх. Однак, част. офіцерства і правих орг-цій вважали його недостатньо авторитетним і вимагали заміни. В надії на залучення до захисту гетьманського режиму рос. офіцерів П. Скоропадський призначив 18.11.1918 головнокомандувачем усіх збройних сил України з підпорядкуванням йому й цивільної влади відомого кавалерійського ген., «першої шаблі» царської армії, гр. Ф. Келлера. Пізніше П. Скоропадський писав, що усвідомлював небезпеку правих поглядів та україноненависництва нов. командувача, але не очікував, що той поведе вкрай реакційну антиукр. політику. Не дивлячись на оголошення федерації, призначення Ф. Келлера, небезпеку захоплення Києва повстанцями Директорії, офіцери на мобілізацію відгукнулося слабо. Вони реєструвалися, але на фронт не йшли. З 9 тис. мобілізованих у діючих частинах було лише 800 офіцерів. П. Скоропадський звільнив Ф. Келлера і призначив головнокомандувачем свого полкового тов. ген. О. Долгорукова, який врятувати ситуацію вже був неспроможним. 14.12.1918 війська Директорії почали займати столицю. Цього ж дня П. Скоропадський видав свою останню гетьманську Грамоту про відречення від влади.

Дж.: Державний вістник. 1918. 16 листопада; Українська Держава (квітень–грудень 1918 року). Документи і матеріали. У 2-х томах. Т. ІІ. К., 2015. С. 68–69; Революция на Украине по мемуарам белых. К., 1990; *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918. Київ–Філадельфія, 1995.

Літ.: Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. Т. ІІ. К., 2002; *Ралдугіна Т.* Федераційна грамота Павла Скоропадського: внутрішні і зовнішні чинники її проголошення // Національний музей історії України: поступ у третє тисячоліття. Тематичний збірник наукових статей. К., 2004. С. 57–58; *Гай-Нижник П.* Грамота про федерацію 1918 р.: вимушений тактичний крок задля порятунку Української Держави чи завбачлива стратегія на відновлення єдиної Росії // Гілея. 2018. Вип. 138 (№ 11). Ч. 3. Політичні науки. С. 40–57.

Руслан Пиріг

ХЛІБОРОБСЬКИЙ КОНГРЕС, 29.04.1918. — зібрання представників сер. і вел. землевласників, незадоволених політикою УЦР, на якому П. Скоропадський був проголошений гетьманом України.

У сер. квітня 1918 німецьке командування твердо переконалося в недієздатності уряду УНР і настійно домагалося згоди вищ. керівництва Рейху на його зміщення. Одночасно Союз зем. власників у зверненні до нач. штабу німецьких військ в Україні ген. В. Гренера пропонував заміну Центр. Ради призначеним німцями ген.-губернатором, який керував би державою з допомогою місц. директорії. Водночас Німеччина отримувала повні гарантії експорту прод. і сировини. Штаб Оберкомандо усвідомлював можливу негативну реакцію лівих фракцій Рейхстагу та МЗС на введення прямого німецького правління і схилявся до заміни УЦР укр. урядом. Офіцери штабу вели активний пошук кандидатури майбут. правителя України. Їхню увагу привернула новостворена орг-ція консервативно-ліберального спрямування — Укр. нар. громада та її лідер ген. П. Скоропадський. Після особистих зустрічей В. Гренер зупинив вибір саме на його кандидатурі, хоч одночасно розглядалися й ін. відомі діячі. Невдовзі надійшла й телеграфна згода імп. Вільгельма II на приведення до влади П. Скоропадського.

Для здійснення держ. перевороту була обрана планована на кін. квітня 1918 у Києві антиурядова протестна акція — з'їзд хліборобів. Посол А. Мумм у шифрограмі до МЗС повідомляв: «Приводом до зміни уряду поки що може послужити, запланована на 15 квітня за старим стилем (28.04.1918 н. ст.) сел. демонстрація проти аграр. політики уряду». Провідну роль у підготовці і проведенні хліборобського конгресу відігравало керівництво Союзу зем. власників (В. Демченко, М. Воронович, О. Вишневський та ін.), яке взяло на себе не тільки мат. забезпечення делегатів, оренду приміщення, але й реалізацію порядку денного, вірніше сценарію, кульмінацією якого мало стати проголошення ген. П. Скоропадського гетьманом України. Певну роль в орг-ції конгресу відіграли й представники Укр. дем.-хліборобської партії, яка згодом стала в опозицію до гетьманської влади.

Отримавши запевнення ген. В. Гренера у підтримці, П. Скоропадський розгорнув активну підготовку до здійснення держ. перевороту. Військ. штаб очолив ген. В. Дашкевич-Горбацький, велося формування офіцерських груп, постачання зброї. Правники О. Палтов і Парчевський готували проекти установчих документів нової влади. Одночасно визначалися кандидатури до складу нового уряду, який мав очолити діяльний член УНГ полтавський землевласник і конезаводчик М. Сахно-Устимович.

27–28.04.1918 Київ заполонили численні делегати конгресу. У мемуарній і наук.-довідковій літ-рі називаються різні дані про кількість

учасників — бл. 8 тис., найчастіше — 6 тис. 432 повноважних делегатів. Це був представницький форум власницьких верств, рішуче налаштованих проти соціальної політики УЦР. 29.04. бл. 11 год. у приміщенні кінного цирку «Hippo Palace», розрахованому на 2,5 тис. місць, розпочав роботу Хліборобський конгрес. Засідання відкрив гол. оргк-ту селянин з Полтавщини М. Коваленко. На його пропозицію головуючим був обраний колиш. царський губ-тор Бессарабії, один з лідерів Союзу зем. власників М. Воронович, три його заст., чл. президії — по два представники від губ. делегацій, секретаріат.

Були заслухані доповіді присяж. повіреного І. Дусана, правника Ю. Кістяковського, лідера німецьких колоністів Л. Ріхтера. Виступи делегатів були також зосереджені на критиці ниніш. уряду, зокрема його зем. політики. Події розвивалися так стрімко, що таврування УЦР невдовзі змінилася настійними вимогами «сильної влади», «диктатора» і скандуванням «Гетьмана треба!». П. Скоропадський у спогадах стверджує, що взяття влади планувалося на другий день конгресу — 30.04., але з огляду на отриману інформацію про хід засідання він вирішив, що настав час діяти, прибув на зібрання і урочисто був проголошений гетьманом усієї України. У відповідь він виголосив коротку промову: «Не для власної користі я беру на себе тягар тимч. влади. Ви самі знаєте, що скрізь шириться анархія і що тільки тверда влада може навести порядок. На вас, хлібороби, і заможні кола населення я буду спиратись і молю Бога, щоб Він дав нам сили та твердість урятувати Україну». Незабаром на Софійському майдані відбувся велелюдний молебень про «дарування влади над Україною гетьманові Скоропадському».

Одночасно у Пед. музеї вранці 29.04.1918 УЦР зібралася на своє останнє засідання. Зранку уряд додатково виділив 25 млн. крб. на її утримання. Мала Рада вирішила направити до посла А. Мумма делегацію, давши повноваження у разі необхідності заявити про готовність уряду піти у відставку, а новому — Центр. Рада доручить переглянути зем. з-н із метою пристосування його до потреб життя. Поспішно відразу у трьох читаннях ухвалили Конституцію УНР — «Статут про держ. устрій, права і вольності Укр. Нар. Республіки» як типово парламентської республіки. Згодом повернулися посланці до німецького посольства. Прем'єр В. Голубович доповів, що на всі їхні заяви і пропозиції барон А. Мумм відповів сакраментальною фразою: «Zu spat!» («Пізно») . Це була остання крапка у стосунках УЦР, а фактично молодої УНР, з провідними державами Четверного союзу. Тримісячний альянс укр. дем. республіки із застарілими центральноєвр. монархіями завершився її повним фіаско. Чл. УЦР не проявили жодної волі до спротиву орг-рам держ. перевороту. Нач. Ген. штабу підполк. О. Сливинський, командир охорони споруди Центр. Ради М. Аркас перейшли на бік гетьмана. Січові стрільці стали на позиції нейтралітету і були роззброєні німцями.

Упродовж ночі з 29.04. на 30.04. осн. держ. установи були взяті під контроль загонами прихильників нової влади. П. Скоропадський переїхав з помешкання родини Безаків, де напередодні переховувався, до колиш. будинку губ-ра, який на сім з половиною місяців став гетьманською резиденцією та епіцентром держ.-політ. життя Укр. Держави.

Внаслідок збігу прагматичних інтересів німецького командування в Україні та консервативно-власницьких сил, УНР була ліквідована шляхом держ. перевороту. Конгрес хліборобів став формою легітимації Гетьманату, Укр. нар. громада — інструментом захоплення влади у столиці.

Дж.: Крах германской оккупации на Украине (по документам оккупантов). М., 1936; *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918. Київ–Філадельфія, 1995; Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. Т. 2. К., 1997; Гетман П.П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год. Сборник документов. М., 2014.

Літ.: Хліборобський конгрес 29 квітня 1918 року // Українське державотворення: невитребуваний потенціал. Словник — довідник. К., 1997. С. 135–141; *Геращенко Т.* Українська народна громада // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Вип. 4. 2000. С. 196–213; *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. Т. ІІ. К., 2002; *Гай-Нижник П.* З’їзд хліборобів 29 квітня 1918 р.: представницька складова гетьманського перевороту // Гілея. 2012. № 62. С. 25–31; *Папакін Г.* Павло Скоропадський напередодні і в день державного перевороту 29.04.1918 року // Державник і Держава: до 100-річчя проголошення Павла Скоропадського Гетьманом України. Збірник наукових праць. К., 2018.

Руслан Пиріг

ЧЕТВЕРТИЙ УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ — держ.-правовий акт, який проголосив повну держ. незалежність Укр. Нар. Республіки. Ухвалений Малою Радою 11.01.1918.

Його появі передувала невдала спроба створення загальнорос. уряду на федеративних засадах, яку УЦР ініціювала протягом листопада-грудня 1917, а також початок мирних переговорів УНР з країнами Четверного союзу у Брест-Литовську.

Документ сповістив, що «однині УНР стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною суверенною державою укр. народу»; заявив про прагнення до мирного співіснування з усіма сусідніми державами, які не мають права втручатися у внутр. справи України. Підтвердив повноваження влади УЦР до моменту скликання Укр. Установчих зборів, перетворив виконавчий орган, Ген. Секретаріат, на Раду Нар. Мін-рів (РНМ). Доручив РНМ проводити далі самостійні переговори з Центр. державами й укласти мирний договір.

Універсал закликав уряд та громадян України до б-би з більш-ками та ін. «напасниками», що нищать та руйнують край, «не жаліючи життя

боронити добробут і свободу нашого народу». Оголосив про розпуск регулярної армії після «підтвердження мирних переговорів» та створення замість неї нар. міліції. Після демобілізації планувалося провести вибори до органів місц. самоврядування — вол. і пов. нар. рад, міських дум.

В ек. сфері ставилося завдання переведення пром. підприємств на мирний стан й «вироблення продуктів, потрібних насамперед трудящим масам», та б-би з безробіттям. Передбачалося встановлення держ. контролю над банками, найважливішими галузями торгівлі, експортом-імпортом товарів; держ. монополії на метал, вугілля та ін. стратегічні види продукції. Повідомлялося про вже розроблений зем. закон, який передасть землю через зем. к-ти труд. селянству без викупу на засадах скасування приват. власності та соціалізації ще до поч. весняно-польових робіт. Оголошувалося, що ліси, водні ресурси, природні копалини, «як добро укр. трудящого народу», переходять у підпорядкування уряду УЦР.

Було підтверджено усі гром. свободи, проголошені ІІІ Універсалом. Призначалися перевибори до нар. рад. Усіх громадян закликали уважно поставитися до виборів в Укр. Установчі збори. Документ недвозначно визначив мету укр. народу — створення суверенної держави.

З падінням УЦР практика видання універсалів припинилася.

Дж.: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. Т. 2. К.: Наукова думка, 1997. С. 102–104.

Літ.: Мірчук П. Від другого до четвертого універсалу. Торонто, 1955; *Верстюк В.Ф.* Українська Центральна Рада. К., 1997; *Грицак Я.* Нарис історії України: Формування української модерної нації XIX–XX століття. К., 1996; *Копиленко О.Л., Копиленко М.Л.* Держава і право України (1917–1920). К., 1997; Нариси історії Української революції 1917–1921 років. У 2-х кн. Кн. 1 / Ред. колегія: В.А. Смолій (гол.), Г.В. Боряк, В.Ф. Верстюк та ін. К.: Наукова думка, 2011.

Олександра Кудлай

«ЧОТИРНАДЦЯТЬ ПУНКТІВ» В. ВІЛЬСОНА — програма встановлення заг. миру, запропонована Президентом США В. Вільсоном у посланні Конгресу США від 08.01.1918.

Визначала курс зовн. політики США на час І Світової війни та закладала найважливіші, фундаментальні основи післявоєнного миру. Чотирнадцять пунктів В. Вільсона вважають його відповіддю на видання більш-ми в Росії Декрету про мир та підписання ними Брестського мирного договору з Центр. державами. США намагались перехопити ініціативу по повоєнному облаштуванню світ. порядку у євр. союзників, гарантуючи в ньому своє лідерство. Програма В. Вільсона передбачала: скасування таємних міжнар. угод, відкритість міжнар. договорів; гарантування вільного і безпечного мореплавства поза тер. водами; усунення ек.

бар'єрів і встановлення рівних умов для торгівлі; гарантії скорочення нац. озброєнь до граничного мінімуму з забезпеченням мінімуму держ. безпеки; неупереджене вирішення колоніальних проблем із врахуванням інтересів місц. населення; звільнення Німеччиною та її союзниками окупованих ними рос. тер-рій і визнання права Росії самостійно визначати шляхи свого розвитку, її входження в співтов-во вільних націй; відновлення незалежності Бельгії; повернення Ельзасу й Лотарингії Франції; встановлення держ. кордонів Італії за нац. ознакою; створення незалежної Польської держави; надання автономії народам Туреччини та відкриття Дарданелл для суден усіх країн; звільнення тер. Румунії, Сербії, Чорногорії, надання Сербії виходу до моря; надання найширшої автономії народам Австро-Угорщини; утворення заг. об'єднання націй, яке передбачало б взаємні гарантії політ. незалежності і тер. цілісності як вел., так і малих держав.

Опублікований 27.09.1918 офіц. коментар до пунктів В. Вільсона уточнював позиції США щодо повоєнного врегулювання. Зокрема висувалися жорсткіші вимоги до Німеччини, знімалось питання про долю її тер. та колоній, захоплених Антантою. Тепер перший пункт не виключав можливість ведення таємної дипломатії. Питання про роззброєння пропонувалось передати майбут. міжнар. комісії. Щодо питання про колонії США запевняли Британію та ін. держави, що вони не проти, а пропонують лише новий підхід. Пункт про Росію доповнювався пропозицією про фактичне її розчленування, щоб не допустити поширення більш-зму. Ставилось питання про можливість незалежності народів Прибалтики, України, Фінляндії. Особливо підкреслювалась роль Ліги Націй, яка повинна була стати фундаментом усього повоєнного порядку у світі. Прийняті союзниками під тиском США «Чотирнадцять пунктів» значною мірою стали підґрунтям для переговорів про укладення Версальського мирного договору 1919.

Літ.: Гончар Б.М. «Чотирнадцять пунктів» Вільсона // Українська дипломатична енциклопедія: У 2 т. Т. 2. К., Знання України, 2004; Вілсона 14 пунктів // Універсальний словник-енциклопедія. 4-те вид. К.: Тека, 2006; *Фісанов В.П.* «Чотирнадцять пунктів» президента США Вудро Вільсона: документознавчі аспекти // Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент. 2014. Вип. 2.

Олексій Лупандін

ЮРИДИЧНА НАРАДА ПРИ ТИМЧАСОВОМУ УРЯДІ 1917 — утворена Тимч. урядом Росії 22.03.1917 у складі 7 чл. як консультативний орган для розгляду юрид. питань, що виникали у з-нодавчій діяльності уряду до скликання Всерос. Установчих зборів.

Обов'язки гол. були покладені на відомого юриста, члена кадетської партії Ф. Кокошкіна. До функцій останнього входило докладати уряду підготовлені Нарадою заключення. До її складу на правах чл. входив управляючий справами Тимч. уряду. На розгляд **Ю. Н.** передавалися питання публічного права пов'язані із встановленням нового держ. устрою. До її функцій належало складання попередніх юрид. висновків по заходах Тимч. уряду, нормоконтроль актів останнього для зняття протиріччь із вже діючими з-нами шляхом внесення правок; роз'яснення діючих правових норм, їх зміна або скасування у відповідності до нових правових принципів. Ця діяльність стала основним інструментом адаптації і реформування діючого права Росії. **Ю. Н.** мала право з-нодавчої ініціативи. Через її розгляд пройшла більшість з-нопроектів та низка правових питань, що не мали з-нодавчого характеру.

30.05.1917 Тимч. уряд передав на розгляд **Ю. Н.** висновки спец. комісії, створеної для розгляду «Декларації Укр. Центр. Ради», для підготовки проекту відповіді уряду на укр. вимоги. Засідання наради для розгляду цього питання відбулося 13.06.1917 за участю відомих юристів Ф. Кокошкіна, М. Аджемова, В. Водовозова, А. Гальперна, М. Лазаревського, В. Маклакова та В. Набокова. По усіх пунктах, за виключенням одного, стосовно призначення на посади в Україні осіб, котрі користувалися довірою місц. населення та обізнаних із культ. та нац. особливостями краю, **Ю. Н.** висловилася негативно. З приводу гол. вимоги — нац.-тер. автономії, було вказано, що це питання є складовою проблеми майбут. держ. устрою Росії і тому підлягає виключно компетенції Всерос. Установчих зборів. Наприкінці засідання до протоколу, підписаного Ф. Кокошкіним, В. Маклаковим, В. Набоковим, А. Гальперіним та М. Лазаревським, було внесено наступне: «У даний час, не чекаючи відповіді уряду на висловлені її представниками побажання, Київська рада самочинно проголосила автономію України. Представники укр. партій не зупинилися перед актом відкритого заколоту, що створює небезпеку держ. єдності Росії та завдає тяжкого удару рос. демократії у момент напруженої б-би її за закріплення вел. завоювань рев-ції».

Дж.: Архив новейшей истории России / под ред. В.А. Козлова, С.В. Мироненко / Серия «Публикации». Т. VII. Журналы заседаний Временного правительства. Март–апрель 1917 года. В 4-х т. / отв. ред. Б.Ф. Додонов. Т. 1. М.: РОССПЭН, 2001. С. 138–139, 160.

Літ.: Стародубова А.М. Юридическое совещание 1917 г.: основные направления деятельности. Дисс. … к. и. н. 07.00.02. Москва, 2000; *Редкин С.В.* Процедура нормоконтроля в деятельности Юридического совещания Временного правительства // Вестник Челябинського гос. ун-та. 2009. № 31 (169). Право. Вып. 21. С. 11–114; *Усатов С.А. Щербаков С.В.* Юридическое совещание Временного правительства Предпарламент новой России // ФЭС: Финансы. Экономика. Стратегия. 2017. № 3. С. 24–27; Революционное

движение в России в мае–июне 1917 г. Июньская демонстрация / отв. кед. Д.А. Чугаев. М.: Изд-во АН СССР, 1959. С. 254–257; *Кудлай О.Б.* Центральна Рада — Тимчасовий уряд: боротьба за автономію (березень–жовтень 1917 р.) / Дис. … к. і. н.: Спец. 07.00.01. Історія України: Інститут історії України НАН України. К., 1997.

Олександра Кудлай

«THE INQUIRY» — група вчених, створена у вересні 1917 президентом США В. Вільсоном, яка об'єднувала близька 150 фахівців з різних наук. напрямів.

Групу очолював один із найбл. соратників президента, його радник полковник Едвард М. Гаус. Дир. групи був американський філософ, президент Сіті Коледжу м. Нью-Йорк С. Мезес. Осн. напрямом діяльності групи була підготовка аналітичних матеріалів для американської адм-ції щодо післявоєнного переоблаштування світу. У її роботі провідне місце займали статистичні, іст., картографічні та географ. дослідження. Досить вагому роль у групі відігравали географ І. Боуман, правник Д. Хантер Міллер, історики А. Кері Кулідж та Дж. Шотвел. Найбільш впливові учасники групи у 1919 (21 особа) були включені до складу експертної частини делегації США під час Паризької мирної конф.

На поч. своєї діяльності осередком групи була Нью-Йоркська публічна біб-ка, згодом — Американської географ. асоціації в Нью-Йорку. Дослідження та аналітичні матеріали мали вплив на визначення пріоритетів зовн. політики США, особливо в Європі. Група «The Inquiry» формувала осн. підходи евентуальної політ. мапи Європи та світу серед американського істеблішменту. Матеріали про Центр.-Сх. Європу були підготовлені проф. історії Вашингтонського ун-ту Франком А. Голдером, експертом з рос. історії. Їх суть полягала у тезі про важливість відновлення рос. держави.

Як свідчить щоденник Д. Міллера, рекомендації «The Inquiry» щодо України передбачали об'єднання з Росією, яка мала стати федеративною державою з метою ек. інтересів та співпраці. Поза тим, якщо більш-ки залишаться при владі, чл. групи пропонували визнати незалежність України, але на засаді проведення референдуму. Запропоновані географ. та політ. кордони співпадали з кордонами, в яких Україна здобула незалежність в 1991. Також чл. групи було запропоновано, щоб Кримський пів-в став частиною майбут. укр. держави, бо вважалося, що кримсько-татарська держава буде занадто слабкою для незалежного існування. Загалом візія України ґрунтувалася на рос. та ек. чинниках, і тому не враховувала її іст., нац. та культ. особливості. Укр. народ сприймався як частина загальнорос.

Літ.: Gelfand Lawrence B. The Inquiry: American Preparations for Peace, 1917–1919. New Haven and London, 1963; *Górny M.* Kreślarze ojczyzn. Geografowie i granice międzywojennej Europy (Metamorfozy społeczne, t. 11). Warszawa, 2017; *Biskupski M.B.* Re-Creating Central Europe: The United States 'Inquiry' into the Future of Poland in 1918 // The International History Review. Vol. 12. No. 2. 1990. P. 249–279.

Геннадій Корольов

СКОРОЧЕННЯ

аграр. — аграрний
адмін. — адміністративний
адм-ція — адміністрація
б-ба — боротьба
біб-ка — бібліотека
більш. — більшовицький
більш-ки — більшовики
бл. — близько, близький
буд. — будинок
буд-во — будівництво
бурж. — буржуазний
вел. — великий
верх. — верховний
вид-во — видавництво
визв. — визвольний
високопрод. — високопродуктивний
вищ. — вищий
військ. — військовий
внутр. — внутрішній
воєн. — воєнний
вол. — волость, волосний
вчит. — вчительський
газ. — газета
ген. — генерал, генеральний
гол. — голова, головний
госп. — господарський
гр. — граф
гром. — громадський
громад. — громадянський
губ. — губернія, губернський
губ-тор — губернатор
дем. — демократичний
держ. — державний
дес. — десятина

дип. — дипломатичний
дир. — директор
док. — документальний
док-т — документ
др. — другий
друк. — друкований
дух. — духовний
ек. — економічний
ек-ка — економіка
етніч. — етнічний
етнограф. — етнографічний
євр. — європейський
заг. — загальний
закорд. — закордонний
заст. — заступник
зах. — західний
звич. — звичайний
зем. — земельний
з-н — закон
знач. — значний
зовніш. — зовнішній
імп. — імператор
ін. — інший
інж. — інженер, інженерний
ін-т — інститут
інфор. — інформаційний
інфор-ція — інформація
іст. — історичний
кап. — капітан
кер. — керівний
кер-во — керівництво
кім.. — кімната
кін. — кінець
кн. — князь
колиш. — колишній
ком. — комуністичний
конс. — консульський
контр. — контрольний
конф. — конференція
кооп. — кооперативний
кооп-в — кооператив
коорд. — координаційний

к-т — комітет
культ. — культурний
Лівобер. — Лівобережний
ліс. — лісовий
літ. — літературний
літ-ра — література
майбут. — майбутній
мат-ли — матеріали
мед. — медичний
міжнар. — міжнародний
мін. — міністерський
мін-во — міністерство
мін-р — міністр
місц. — місцевий
міськ. — міський
млн. — мільйон
млрд. — міліард
муз. — музичний
навч. — навчальний
надзвич. — надзвичайний
напр. — наприкінці
нар. — народний
наук. — науковий
нац. — національний
нач. — начальник
нижч. — нижчий
обл. — область, обласний
окр. — окремий
округ. — округжний
орг-ція — організація
ос-в — острів
осв. — освітній
осн. — основний
отам. — отаман
офіц. — офіційний
парт. — партійний
пед. — педагогічний
перш. — перший
півд. — південний
півн. — північний
піво-в — півострів
підполк. — підполковник

піх. — піхотний
побл. — поблизу
пов. — повіт, повітовий
пол. — половина
політ. — політичний
полк. — полковник, полковий
пом. — помешкання
поруч. — поручик
поч. — початок
почат. — початковий
Правобер. — Правобережний
приват. — приватний
пров. — провідний
прод. — продовольчий
пром. — промисловий
пром-ть — промисловість
проф. — професор, професійний
проф-ра — професура
рад. — радянський
рев. — революційний
рев-ція — революція
ред. — редактор
реліг. — релігійний
р-н — район
роб. — робочий, робітничий
рос. — російський
сан. — санітарний
світ. — світовий
сел. — селянський
сер. — середина, середній
сіл. — сільський
сотн. — сотник
соц. — соціалістичний
спец. — спеціальний
ст. — старший, ступінь, стаття
суд. — судовий
сусп. — суспільний
сусп-во — суспільство
суч. — сучасний
сх. — східний
тв. — творчий
тер. — територія, територіальний

техн. — технічний
т. зв. — так званий
тимч. — тимчасовий
тис. — тисяч
тов. — товариш
тов-во — товариство
торг. — торговий
труд. — трудовий
узбер. — узбережжя
укр. — український
укр-зація — українізація
ун-т — університет
учит. — учительський
федер. — федеративний
фін. — фінансовий
харч. — харчовий
хор. — хорунжий
центр. — центральний
част. — частина
чл. — член
шк. — школа, шкільний
шт. — штука
юрид. — юридичний

БНР — Білоруська Народна Республіка
ГС — Генеральний Секретаріат
ДРГ — Демократична Республіка Грузія
ЗОУНР — Західна Область Української Народної Республіки
ЗУНР — Західно-Українська Народна Республіка
КП(б)У — Комуністична партія (більшовиків) України
КПРС — Комуністична партія Радянського Союзу
КПУ — Комуністична партія України
МЗС — Міністерство закордонних справ
НКГА — Начальна Команда Галицької армії
ППС — Польська партія соціалістична
РДС — Рада Державних Секретарів
РКП(б) — Російська комуністична партія (більшовиків)
РНК — Рада народних комісарів
РСДРП — Російська соціал-демократична робітнича партія
РСДРП(м) — Російська соціал-демократична партія (меншовиків)
РСФРР — Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка
СРСР — Союз Радянських Соціалістичних Республік

США — Сполучені Штати Америки
УГА — Українська галицька армія
УД — Українська Держава гетьмана П. Скоропадського
УДХП — Українська демократично-хліборобська партія
УНДП — Українська національно-демократична партія
УНТЕ — Українське наукове товариство економістів
УНР — Українська Народна Республіка
УНРада — Українська Національна Рада
УПСР — Українська партія соціалістів-революціонерів
УПСС — Українська партія соціалістів-самостійників
УПСФ — Українська партія соціалістів-федералістів
УРП — Українська радикальна партія
УСДРП — Українська соціал-демократична робітнича партія
УСРР — Українська Соціалістична Радянська Республіка
УСС — Українські січові стрільці
УЦР — Українська Центральна Рада
ЦВК — Центральний військовий комітет
ЦК — Центральний комітет

Наукове видання

Енциклопедія історії Української революції 1917–1921 років

Зошит 2

Комп’ютерна верстка Зубець Л.А.

Підписано до друку 27.12.2022 р. Формат 70x100/16.
Ум. друк. арк. 15,84. Обл. вид. арк. 14,4.
Тираж 300. Зам. 23. 2022.

Редакційно-видавничий відділ Ін-ту історії України НАН України
Київ-1, вул. Михайла Грушевського, 4

Свідоцтво
про внесення суб’єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 5070 від 23.03.2016 р.